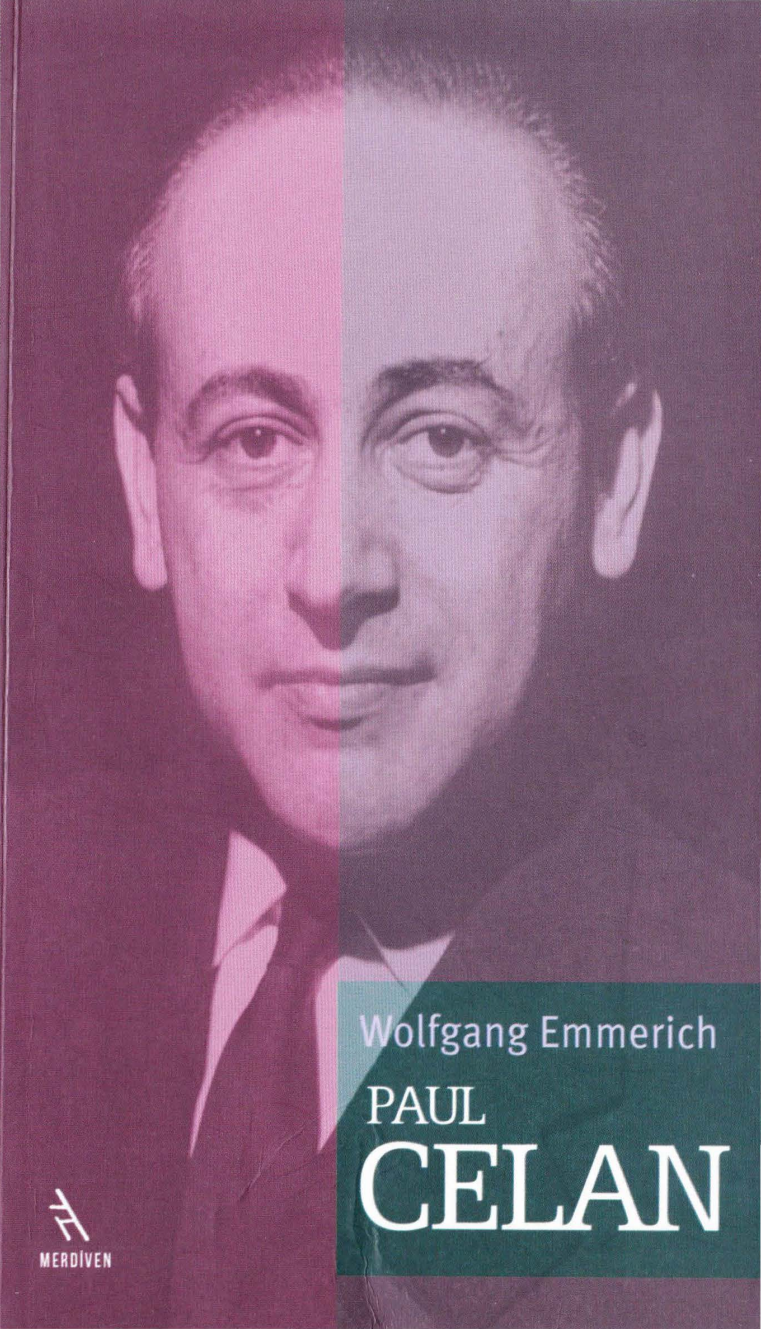

Wolfgang Emmerich

PAUL CELAN

MERDİVEN

WOLFGANG EMMERICH

1941 Chemnitz/Saksonya doğumlu. Alman Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Felsefe bölümlerinde öğrenim gördü. 1968'ten itibaren, Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde, Paris'te ve Tübingen'de hocalık yaptı. 1978'den itibaren Yeni Alman Edebiyatı ve Kültür Tarihi alanlarında Bremen Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı ve 2005 yılında aynı Üniversite'den emekli oldu. Alman Dili ve Tarihi, Sürgün Şiiri ve Üçüncü Alman Krallığı Edebiyatı'na dair kitaplar yayımlamış olan yazar; aynı zamanda *Almanya Kültür Bilimleri Araştırma Enstitüsü*'nün de kurucusudur.

YAHYA KURTKAYA

1985 Rize doğumlu. Çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Karadeniz'in bir kıyı ilçesi olan Akçaabat'ta yaşadı. Viyana'da İktisat ve Sosyoekonomi bölümlerinde öğrenimini sürdürmektedir. Şiirleri, şiir üzerine düzyazıları, Almanca ve İngilizce'den yaptığı tercümeleri muhtelif dergilerde yayımlandı. *Barınma Felsefesi* isimli şiir kitabı, 2011 yılında Şule Yayınlarınca neşredildi.

Şule Yayınları : 426
Merdiven Kitapları / Monografi : 1

Orijinal İsmi:
Paul Celan

Dizi Editörü:
Yahya Kurtkaya

İç Düzen:
Fatma Betül Çifçi

Kapak:
Yasin Çetin

Baskı & Cilt:
Alioğlu Matbaacılık

Sertifika No: 12404
ISBN: 978-605-4498-54-3

Originally published under the title PAUL CELAN
Copyright © 1999 by Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH,
Reinbek bei Hamburg

Şule Yayınları
Alayköşkü Cad. No: 2-4 K: 4 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 528 23 57 - 528 11 46 Faks: (0212) 528 25 89
e-mail: suleyayinlari@yahoo.com
www.suleyayinlari.com

WOLFGANG EMMERICH

PAUL CELAN

Türkçesi:
Yahya Kurtkaya

ŞULE YAYINLARI
Kasım 2012

İÇİNDEKİLER

Takdim / 7
Giriş - "...Bıraktığı İzleri Hatırlayarak" / 17

İLK YILLAR

Çernivtsi'de Bir Gençlik / 35
Ana Dil – Katil Dil / 55
Antschel'den Celan'a / 67
"Birbirimizi Haşhaş ve Hatıra Gibi Seviyoruz" / 79

PARİS I

"Güzel Şiirden Kurşunî Dil'e" / 99
"Ben, Olmayan Biriyim" / 119

PARİS II

"Bir Hava Kristalidir Senin Mutlak Şahidin" / 143
"Kudüs Olduğunu Söyle" / 165
"Her Gün, Uçurumlarımdan Aşağıya Doğru..." / 175

Kronoloji / 191

TAKDİM

Bugün Paul Celan ismini duyduğumuz zaman aklımıza gelen birkaç şey var ne yazık ki. Nedir onlar? İlki, *Bademlerden Say Beni;* ikincisi *Ölüm Havası* ya da *Ölüm Füğü* şekillerinde Türkçeye tercüme edilen meşhur *Todesfuge* isimli şiiri. Üçüncüsü de Ingeborg Bachmann ile uzun müddet devam eden mektuplarının *Kalp Zamanı* (Herzzeit) ismiyle kitap olarak yayımlanması. Bunlar, ortalama okurun Paul Celan'a dair temel bilgi düzeyidir. Ortalama yükseldikçe, Celan'ın Yahudi olduğu; anne ve babasını toplama kamplarında kaybettiği; kendisinin de bizzat bu kamplarda mahkûm edildiği; kaçtığı; önce Bükreş'e sonra Viyana'ya vardığı; oradan ver elini Paris dediği... Bütün bunlar, Paul Celan'a dair bilgisini arttırmak için uğraş veren okurun yollarının kesiştiği bilgiler. Bunlarla da yetinmeyen okur, muhakkak o meşhur *Ölüm Havası* şiiri hakkında çıkan dedikoduları da duymuştur. Dahası, Celan'ın tercümeler yaptığı *Yvan Goll*'ün eserleri yüzünden edebiyat camiasında hakkında türlü spekülatif bilgilerin dolaştığını da duymuştur. Bir yandan bunlarla

mücadele ederken diğer yandan da *dokunduğu* her şeyi şiirleştiren bir değneğinin olduğunu fark etmiştir. Sonra Yahudi olmakla Yahudi olamamak arasında gidip geldiğini; kendini ölümden hayata artakalmış hissettiğini; *doğmuş olmanın* değilse bile yaşıyor olmanın *sakıncasını* duyumsadığını; bu sakıncanın türlü şekillere girerek çevresinde *vehim*den bir duvar ördüğünü de görmüş olmalı, Paul Celan hakkında *bilmek* isteyen okur.

Düşünüyorum da pek çok şeyin bayağısına, popüler olanına teşneyiz sanki. Durup dururken böyle sitemli bir cümleyle bu kitabı takdim ediyor olmak, benim de içime sinmiyor. Ancak, bugün Türkçede Paul Celan'ın hayatına dair kapsamlı bir kitabın olmadığını görmek, yazık ki insanın canını sıkıyor. Aslında insanın canını daha çok sıkan, hakkında doğru düzgün bilginin olmadığı bir ismin, birden bire mektuplarıyla tanınması... Ingeborg Bachmann ile Paul Celan'ın uzun yıllar süregiden mektuplarının okura sunduğu Celan portresi, fazla fantastik! Almanya'da bile Celan'ın onca mektuplarından sonra ancak 2008 yılında yayımlanan bu kitap, bizde hemen ertesi yıl müthiş bir hızla karşılığını bulmuştur. Sanki okur, yıllardır bu mektupları bekliyormuş gibi. Oysa Celan'ın ölümünün üzerinden tam kırk iki yıl geçti. Kırk iki koca yılda okura sunulmaktan aciz kalınan bir biyografi kitabının yerini, aşk mektuplarının dolduracağını düşünmek, popüler olana teşne oluşumuzdan ötürü.

Evet, Ingeborg Bachmann, Celan'ın hayatının çok önemli bir kavşağında durmaktadır. Buna hiçbir itirazımız yok. Aksine, bu *iptila* derecesine varan aşk; Celan'ın karakterindeki bazı duyguların son derece net tezahürüdür. Celan'ın hayatında eksik kalan; belki de bilerek kendi eksilttiği duyguların dışavurumudur. Ingeborg Bach-

mann, aslında sadece Paul Celan'ın hayatının merkezinde durmuyordu; o, Avrupa edebiyat ortamının merkezinde bir yerlerdeydi. Yolunun Paul Celan'la kesişmemiş olması düşünülemezdi elbette. Ancak buna rağmen Celan'ın hayatı Bachmann'dan ibaret değildi. Demek istediğim, Celan'ın şiirlerine gelmeden önce hayatına dair sıkı bilgilerimiz olması lazım. Bu sıkı bilgileri ise *Kalp Zamanı*'ndan ne derece sağlıklı bir şekilde alacağımız konusunda aklımda soru işaretleri var. *Kalp Zamanı*, resmin bir parçası... Oysa *Orson Welles*'in 1949 yılında çektiği *Üçüncü Adam* (The Third Man), Celan'ın hayatındaki bir dönemi anlatması açısından, çok daha öncelerden bilinmesi gereken bir filmdi.

Birazdan okuyacağınız hayat hikâyesinin Paul Celan'ın hayatını tüm tafsilatıyla gözler önüne sürüyor değil elbette. Türkçeye aktarılmasında uğraş verdiğimiz bu eser, kanaatimce, bir giriş denemesi. Neye giriş? *Ölüm Havası* şairinin hayatına bu *hava*nın nasıl dağıldığını göstermeye gayret eden bu kitap, elbette Celan'ın şiirlerine bir giriş denemesi. Bugün Celan'ın şiirleri olmasaydı, gündemimizde onun biyografisi de olmayacaktı. Tersi de makbul: Celan'ın hayatı olmasaydı, şiirleri de olmayacaktı. Maalesef; ama öyle... Böyle demekle, hayatın mı şiirin; şiirin mi hayatın önünde olduğu sorusunu atıyoruz ortaya. Biz ortaya atalım atmayalım; bu soru hep önümüzde olacak. Cevabı Celan'dan almak istersek; şiiri doğuranın, hayatın bizatihi kendisi olduğunu öğreniriz. Bu bilgiyle amel edip etmemek takdirimize kalmış.

Paul Celan'ın, dokunduğu her şeyi şiire dönüştürdüğünü söylemiştik takdim yazımızın girişinde. Ve bu söylemde vurguyu *dokunmak* eylemine yüklemiştik. Paul Celan'ın kurduğu şiir, kanaatimce hayat-şiir dengesinin en

gözde bir örneğidir. Celan, ne dokunmadığı bir şeyi şiire dönüştürmüştür ne de dokunduğu şeyin *eda*sına ve niteliğine bir halel getirmiştir. Son yüzyılda bunu başaran kaç şair vardır bilmiyorum. Şiirde kurulması gereken ne kadar denge varsa bunları teker teker, en güzel şekliyle kurabilmiştir Celan. *-Celâl Fedai'nin fevkalade kavramsallaştırmalarıyla söyleyecek olursak-* Ne bir Yahudi olarak yaşadığı hayatın ona sunduğu zahmetleri *acı edebiyat*ına dönüştürüp *popüler duygusal vasat*a tenezzül etmiştir; ne de aynı şekilde dönemin siyasi baskısına *popüler politik vasat*a düşüp cevap vermiştir. Aksine, gözü sürekli geçmişinde olmuş, *kök*lerini bulma sancısı çekmiştir. Zaman içinde yaptığı bu sürekli yolculuk, kurduğu şiirinin de temel taşı olmuş; o şiiri *zamanlarüstü* bir yere oturtmuştur.

Bugünün Türkçesinde Paul Celan şiirlerinin tam karşılığı var mıdır? Bu soruya gönül rahatlığıyla *evet* cevabını veremediğimi söylemek isterim. Bunun önünde türlü engeller vardır. Bu engellerin ilkinin, yazımızın başından beri anlatmaya çalıştığımız *biyografi sıkıntısı* olduğunu yinelemek isterim. İster *Ölüm Havası* olsun isterse de *Bademlerden Say Beni* olsun; bu şiirleri kavrayabilmenin yolu, bu şiirlere Celan'ın hayatının içinden bakmaktan geçer. Aksi takdirde ne şiirde geçen *bademin* ne olduğunu anlayabiliriz; ne de Celan'ın *acı olana eklemlenmek* istemesindeki saiki. Hatta korkarım ki bu şiiri, ömür boyu bir aşk şiiriymiş gibi okur gideriz.

Celan şiirine derince nüfuz edemeyişimizin ardında yatan ikinci sebepse *Nasyonal Sosyalizm* döneminin toplumsal hayatta olduğu kadar kültür ve sanat alanında da uyguladığı katı, baskıcı ve sansürcü politikalardır. Bu politikalar pek çok başka sanatçının eserlerine olduğu gibi Celan'ın eserlerine de tesir etmiştir. Bu tesir neticesin-

de şair, söylemek istediğini iyice gizlemiş; *dokunduğu* o *şeyi* örtmüş ve sadece anlamak için gayret sarf edecek olana açık bırakmıştır. Fakat Celan şiirinin Nasyonal Sosyalizm'den gördüğü bu basınç; kendi içinde patlamış ve Celan'a son derece harika bir *dil* armağan etmiştir. Bir *acı*nın mükâfata dönüşmesi; beklenerek edinilen değil; ansızın verilendir. Kendi acısını sömürmek yerine Celan; onu anlamaya ve hatta *ad*landırmaya çalışmıştır.

Ve *dil*... Celan şiirinin dili Almancadır belki; ama asla onunla sınırlı değildir. Öyle olsaydı, şu küçük çeviri uğraşım sırasında Celan şiirlerinden bazı mısraları sorduğum, bazı kelimelerin anlamlarını danıştığım Avusturyalı insanlar, yüzüme öyle bakmazlardı. Dil, Celan için başka bir dünyadır. *Martin Heidegger*'le bu denli yakınlaşmasının sebeplerinden biridir aynı zamanda dil. *Dil varlığın evidir* diyen Heidegger, Celan'ın dikkatini çekmiştir. Öyle ki Nasyonal Sosyalizm'e olan yakınlığına rağmen Celan, Heidegger'in elini sıkabilmiştir. Çünkü varlığın o *ev*ine en çok ihtiyaç duyanlardan biriydi kendisi. Belki de Heidegger'in bu cümlesini Celan, ondan daha evvel ve daha *gerçek* şekilde çoktan kurmuştu: *Bütün zayiatın ortasında, bitişik ve kaybolmadan duran tek şey dildir,* demişti Paul Celan.

Celan'ın dile olan meyli yalnızca felsefî düzeyde olmamıştır. Gücü yettiği kadar dillerin içinde dolaşmıştır. *Annedili* olan Almanca, küçük yaşlarda eğitim dili olarak karşılaştığı Rumence, özel dersler aldığı İbranice, Shakespear'i okuduğu İngilizce, Marksist yazarlarla hemhâl olduğu Rusça ve kendini hep yabancısı hissettiği Paris'in Fransızcası. Celan bu dilleri öğrenmekle kalmamış; tabiri caizse iliklerine kadar hissetmiştir. Öyle ki bu dillerden felsefî düzeyde metinleri tercüme bile etmiştir. Hem de

bugün Batı dünyasına pek çok eser ilk kez Celan'ın dilinden kazandırılmıştı. Bütün bu somut karşılığına rağmen; dilin Celan'daki derinlikli yeri son kertede ontolojik düzeydedir. *Annediliyle katil dili* arasında gidip gelen şair, bu paradoksu ömrü boyunca yaşamıştır. Şuna yürekten inanıyorum ki Celan annesini Nazilere kurban vermeseydi; Almancayı terk eder; kendi varlığını Fransızcada ve belki de İbranicede ararדı. Oysa annesine böyle düşkünken, bunu yapması mümkün değildi. Bu *imkân-dışılık*, onu bu dilde yeni bir dünya kurmaya yöneltmiştir. *Sonu yok her şeye ad vermenin* derken Celan, dünyadaki bütün nesneleri yeniden adlandırmaya koyulmuş da bir yerinde gücünden düşüp konuşmuştur sanki. Sanki katil dilinin dünyayı adlandırmasından razı değildi de muadil bir lügat kurmak ister gibiydi.

Bu üç husus bir araya gelerek okurun önüne barikat kurmaktadır. Okur, Paul Celan'ın derdini anlamak için bu üç hususta da dikkatli olmak zorundadır. İlk barikatı, şairin hayat öyküsüne gücü yettiğince dikkat kesilerek aşması mümkündür. Paul Celan'ın hayat hikâyesine dair Türk okurunun önüne bizim gayretimizden daha değerli eserlerin gelecek olduğuna inanıyorum. İkinci barikatı aşmanın yolu, bizzat *şiir*den geçiyor. Şiiri, şiirler açar. Bugün okur olarak şiirleri anlamakta güçlük çekiyorsak bu, kendi tembelliğimizdendir. Özellikle Paul Celan'ın, şiirlerinde zaman içinde yolculuk yaptığını, yeri geldiğinde *Margarete* ile yeri geldiğinde de *Sulamith* ile konuştuğunu; *metinlerarası* seyahati sevdiğini aklımızın bir köşesinde tutmamız gerekmektedir. Şiirin bilimsel değil bizzat kendi *iç-tarihine* yolculuğa çıkmamız gerekiyor. Bu yolculuk sadece Celan şiirine *derin dalabilmek* için değil; anlaşılmaz gördüğümüz bütün şiirler için elzemdir. Son

barikatı aşmak için *tercümanların* gücüne ihtiyacımız var. Şiirin *tercüme-edilemez* oluşundaki sırrı Celan'da yeniden gördüm âcizane. Bu husus, başlı başına ele alınıp irdelenmesi gereken bir mevzu. Burada bu bahse girmek okuru sıkacaktır, bu yüzden değinip geçmiş olalım. Paul Celan şiirlerini Türkçeye aktaran ve aktaracak olan tercümanların, sadece Almanca bilmeleri okurun işini zorlaştırmaktan öteye gitmeyecektir. Bu zorluğu bizzat yaşadığım için açıkça söylemek zorundayım. Yine de Celan şiirlerini Türkçeye aktaran tercümanlar, bu denli ağır bir yükü sırtlanmış oldukları için teşekkürü bilhassa hak etmektedir. Ayrıca şu bilgileri de okura sunmanın gerekli olduğunu düşünmekteyiz: Bugün Celan'ın şiir mirasının yaklaşık üçte biri dilimize aktarılmıştır. Mektup ve hatıra mirasında bu oran ne yazık ellide birlere bile varmaz... Nesirleri ise neredeyse örtüsü açılmamış bir sandık...

Dönüp kendime *Paul Celan kimdi?*, diye bir soru yönelttiğimde aldığım cevap şu oluyor: *Paul Celan, yürüyen bir vehimdi.* Yürüyen, hiç durmadan yürüyen... Bu *vehimadamın* tek serveti ise *dili* ve *vicdanı* idi; dini değil. Din boşluğu, hiç olmaması gereken bir adamda duruyordu. Belki de onu şair yapan bu boşluğun ta kendisiydi. Dinin yerine ikame edilmeye çalışılan vicdan, onu kurtarmaya yetmemişti. Neyin vicdanıydı bu? Bu soruya dair kurulacak ilk cümle, *ölümden artakalmış olma*nın vicdanı olduğudur. Nazi Dönemi'nden sonra hayatta kalan pek çok Yahudi, bu duyguyu hissetmiş olmalıdır. Sevdikleri, yakınları, arkadaşları... Herkes öldürülmüşken, hayatta kalmış olmaya sevinmek mümkün değildi. Bu duygunun tesirinin şiddeti herkeste farklı olmuştur muhakkak. Celan'daki tesirinin karşılığı da dil ve vicdan üzerine kurulmuş *şiir* ve sonunda intihar olmuştu.

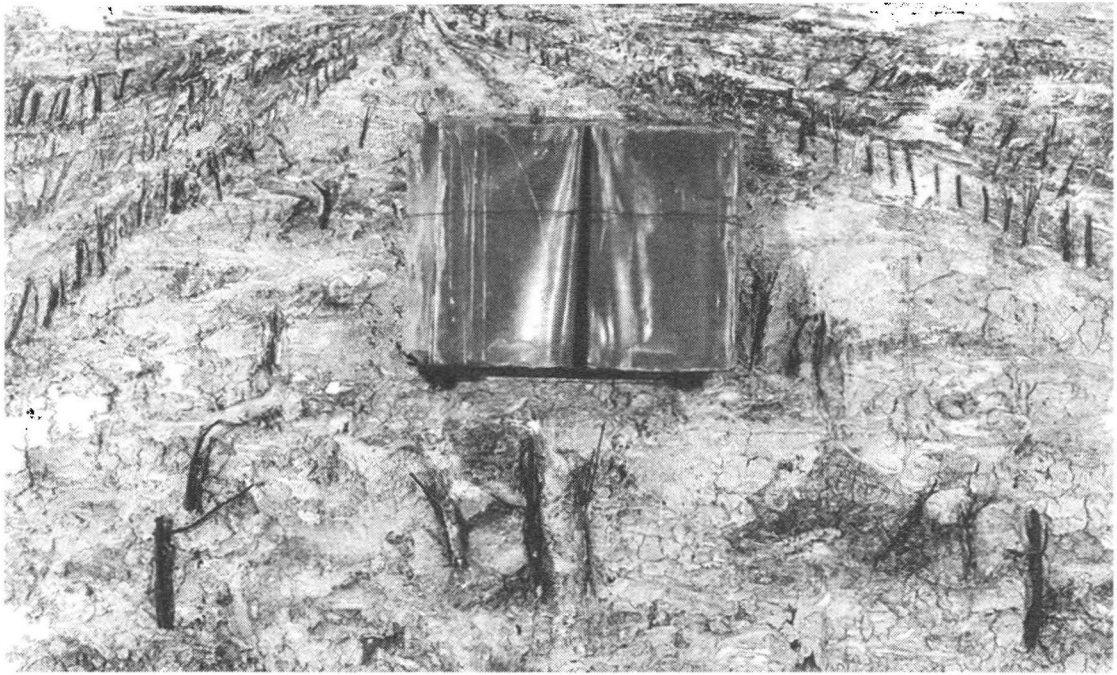
İntiharın kaçınılmaz bir son olduğunu sanırım pek çok şair ve yazarla kanıksadık biz. *Çürümenin Kitabı* isimli eserini Almancaya tercüme ettiği aynı zamanda Fransa'da iken tanıştığı Emil Cioran, *doğmuş olmanın sakıncası üzerine* düşünmekteydi. Celan, ondan ne kadar etkilendi bilinmez; ancak, *çağın çürüyen vicdanı*ndan etkilendiği ve *yaşıyor olmanın* sakıncasını bizzat tecrübe ettiği muhakkaktı. Yaşıyor olmak, Celan'ın deyimiyle, *yaralardı*.

Son söz: Birazdan okuyacağınız kitabın ve bu kitapla kardeş kitap olarak yayınlanacak Carl Gustav Jung *(Ayşe Serra Dilek)*, Dante Alighieri *(*Elif *Zehra Kandemir-Mehmet Kandemir)*, Stefan Zweig *(E.Naime Arslanoğlu-Merve Kalkan)* ve Thomas Bernhard *(Bünyamin Kasap)* tercümelerinin, *Monografi* serisi altında Şule Yayınları'ndan neşredilmesi hususunda bizleri hem maddi hem de manevi olarak cesaretlendiren ve destekleyen; türlü kusur ve acemiliklerimizi görmezden gelen kıymetli ağabeylerimiz *A.Ali Ural* ve *Celâl Fedai*'ye; İstanbul-Viyana arası haberleşmede sesin öteki ucunda duran kardeşim Yasin Çetin'e, serinin diğer tercümanları adına teşekkür ediyorum. *Monografi* serisinin fikir aşamasından çıkıp, somut hale gelmesi süresince *Rowohlt Verlag* ile yoğun görüşmeler yapan, tercümanlar arasında diyalogun sağlanmasını üstlenen *Bünyamin Kasap*'a ayrıca teşekkür borçluyuz. Paul Celan'ın tercümesinin son hâline ulaşmasında emeklerini esirgemeyen sevgili *Sümeyye Betül*'e ise bilhassa teşekkür ederim. Umarım, bu kitaplar, her türlü kusurlarına rağmen maksatlarına vasıl olurlar.

Yahya Kurtkaya
Kasım 2012, Viyana

Paul Celan'ın Çernivstsi'de Doğduğu Ev

Anselm Kiefer / Für Paul Celan (Paul Celan İçin)

GİRİŞ

"... BIRAKTIĞI İZLERİ HATIRLAYARAK"
Zamanı ve Mekânı – Şiirin ve Şairinin

Paul Celan bugün, 1945'ten beri Alman Dili'nin konuşulduğu coğrafyanın en önemli şairlerinden biri olarak kabul görür. Kim bilir, belki de *Ölüm Havası* (Todesfuge) isimli şiiri, yüzyılın en başarılı şiiridir. Çoğu kez Pablo Picasso'nun meşhur eseri *Guernica* ile yan yana getirilir. 1988 yılında bu şiir, Alman Federal Parlamentosu'nda Ida Ehre tarafından, 9 Kasım 1938 *Kristal Gece*[1] olarak anılan katliam gününü yâd etmek maksadıyla okunmuştur. Celan'ın eserlerini hakkıyla tanıtabilmek maksadıyla bu türden daha pek çok girişimde bulunulmuştur. 1997'den bugüne Celan'ın şiir mirasının büyük kısmı ortaya çıkmış ve elimizde bulunmaktadır.[2] Yine de maalesef *Celan Yıllığı* (Celan-Jahrbuch) ismiyle ona armağan edilen 9 ciltlik kitap haricinde eserleri üzerinde etraflı yorum çabası sunan nitelikli çalışma azdır. Celan'ın mektuplaşmaları, hatıraları, nesirleri ve bazı kısa ama etkileyici aforizmaları da yine yakın zamanda yayımlan-

mıştır. Kısaca Celan okurunun da Celan araştırmacısı gibi önünde, derinleşebileceği koca bir ırmak vardır.

Bütün bunların yanında şunu da söylemek gerekir ki Celan şiirlerine deriniyle nüfuz edebilmek oldukça zordur; neredeyse bütünüyle anlaşılmaz şiirler vardır karşımızda. Bu hususta onun hayat hikâyesindeki *yarım kalmışlık* bilgisi de üzülerek dikkate alınmalıdır. Tabi aynı zamanda Celan'ın bazı şeyleri gizleyen, ketum ve sırlı kişiliğinin varlığı ve bir konuşmasında kendisinin ifade ettiği gibi *iç dünyanın sosyalleşmesinde hiçbir dostun faydasının olmaması* durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ifade, onun şiirlerindeki anlaşılmaz havayı kısmen de olsa izah ediyor. Aynı zamanda, özellikle son dönem şiirlerinde sürekli hissettirilen *kapalı hava*nın nedenlerinin ve yazdıklarının huzursuz atmosferinin anlaşılmasında merkezî konumda olan *tecrübesi*nin temelini anlamamızda bize ipucu veriyor olsa gerek. Kendisiyle yapılan aynı konuşmada şunları da ilave etmişti Celan: *Okuruma, nispeten daha başka bir zaman ve mekân katmanında duruyorum. Beni ancak 'uzaktan' anlayabilir. Beni kendi içinde durduğu zindana çekemez; olsa olsa ancak aramızdaki parmaklıkları yakalayabilir.*[3]

Peki, ama neden uzaktan anlaşılmak istiyordu Paul Celan? Okuyucusuyla arasında gerili duran parmaklıkların sebebi neydi? Bir şiir kitabının da ismi olan *Dil Kafesi* (Sprachgitter) ile neyi ifade etmek istiyordu? Yoksa o, sadece ketum, efsunlu bir şair değildi de aksine *seçkinci* (elitär), Mallarmé'nin veya Stefan George'nin peşinden giden başıboş bir artist miydi? Bu kabullerin hiçbiri yanlış olmayabilir pekâlâ; hatta Paul Celan bu görüşlerin hiçbirine karşı ciddi anlamda bir mücadelede bulunmadığı gibi onlara karşı herhangi bir tavır

da almamıştır. Tersten okursak şunu söyleyebiliriz: Bugüne kadar herhangi bir çağda veya herhangi bir dilde, *yaşam tecrübeleri* (Erfahrungen) ve yazılanlar Celan'da olduğu kadar hiçbir yazarda iç içe geçip birbirine kenetlenmemiştir. Diğer taraftan bu yaşam tecrübesi, sadece şahsi bir yaşam tecrübesi de değildir. Bu kişisel tecrübeler onun şiirlerini oluşturduğu gibi aynı zamanda yaşadığı yüzyılın trajik tarihini de anlatır. Bu trajik tarihin dönüm noktasında duran Avrupa Yahudilerinin toplu katliamları bilinmedikçe Celan'ın hayat hikâyesi de anlaşılamayacağı gibi okunmamalıdır da.

Celan'ın Georg-*Büchner Edebiyat Ödülü*'ne dair kaleme aldığı meşhur şükran yazısında bu mesele çok iyi izah edilmektedir. *Meridyen* (Der Meridian) başlığıyla yazılmış bu metin, aynı zamanda modern şiire ışık tutan yetkin bir poetik eser olarak kabul edilir. Bu cümlenin vurgusu *modern* kelimesi üzerinde duruyor. Celan kendini modern şiire dair sorumluluk duymaya ne denli yakın hissetti ve konuşması ne denli inandığı şeylerdi ve o, bu konuda ne kadar radikaldi; bütün bunların cevaplarını sunduğu *20 Ekim 1960* tarihli konuşmada, dinleyici kitlesi tarafından hakkıyla anlaşıldığı söylenemez. Çok cılız bir tarih bilgisi vardı; hazırlık da yoktu. Böyle bir durumda *bir zaman algısı* geliştirmek, bu ise, en korkunç olanı içermekteydi. Şöyle demişti Celan: *Belki de her şiire '20 Ocak'ta yazılmış kalmalı' dememiz gerekmektedir. Bugün yazılan şiirler için bu yeni bir şey demektir belki de ve bu tam olarak şudur: bugünkü en manalı deneme o günkü işaretleri anımsamaktan ibarettir. Acaba o işaretlerin izinden giderek yazıyor muyuz bugün bütün yazdıklarımızı? Peki, o zaman bütün bu yazıp çizmelerimiz hangi izlerin hangi işaretlerin peşinden gidiyor?*[4]

Celan *20 Ocak* tarihini zikretmekle Georg-Büchner'in *Bahar* (Lenz) isimli hikâyesine atıfta bulunuyordu ve bu, salondaki dinleyicilerin çok da yabancısı olmadıkları bir hikâyeydi. Bunun yanında Celan'ın andığı bu tarih, kimse fark etmemiş olsa dahi politik bir gerçekliğe atıf yapmaktaydı aynı zamanda. Bu üslup, tipik Celan üslubudur: konuşmalarında tıpkı şiirlerinde olduğu gibi içeriği direk söylemeden, gizleyerek yüksek politik bir dil kullanmak. Burada da *20 Ocak* tarihiyle, Yahudilerin topluca katledilmesinin stratejik planlarının yapıldığı *Wansee Konferansı*'na atıf yapmaktadır Celan. Bunu açıkça dile getirmekten ziyade meseleye azıcık ilgi ve alakası olup, bu bilmeceyi çözme arzusu taşıyan dinleyici ya da okurların çağrışım dünyasına bir tohum bırakmaktan yanaydı. Şayet normal okura daha fazla bir şey açıklamadan bu tarihin Celan'daki diğer çağrışımlarına da gidilmesi arzu ediliyorsa; sadece zikredilmekle yetinilirdi. Öyle ki kimilerine göre Celan, *20 Ocak* (1948) günü Viyana'da Ingeborg Bachmann ile tanışmıştır. Altı aylık aşk serüveninden sonra uzaktan, müşkül devam eden bir arkadaşlığın ilk başladığı tarihtir bu kimine göre. Kimileriyse Celan'ın bu tarihle Jean Paul'un *Titan* adlı romanındaki *20 Ocak* üst başlıklı bir pasaja atıfta bulunduğunu düşünür.[5]

Meridyen başlıklı konuşma, kişisel ve toplumsal verileri işleyen günümüz şiirinden; yani erken tarihin ve günün tecrübelerinden yola çıkarak pek çok konuyu dile getirir. *Şiirin bu sürekliliği (Immer-noch), muhtemelen, varlığın eğim açısı altında (Neigungswinkel), yaratıcılığın eğim açısıyla konuşmayı unutmayan bir şiirde kendini bulabilir.*[6] Celan, 1960 yılında gerçekleştirdiği Dramstadt konuşmasında, günün şiirinin zaman ve mekân koşullarına değinir ve bu konuşmada zikrettiği *20 Ocak* 1942

tarihi aslında, Holokost'tan sonra yapılan bütün edebiyatı anlamaya çağıran bir sinyalden ibaretti. Kuşkusuz Celan, dünyanın dört bir tarafına sürgün edilen, talihin cilvesi ve şansı olarak Nazilerce uygulanan katliamdan sağ kalan Yahudilerle kendini aynı kefede görmekteydi. Onlarla *varlığın* aynı *eğim açısı*nın altında (Neigungswinkel des Daseins) durduğunu düşüyordu. 1942/43 kışında, anne ve babasının bir toplama kampında Nazilerce katledildiği haberini almıştı. Trajik ve üstesinden gelinmesi güç bu olay, hayatının olduğu kadar şiirlerinin de silinmez bir öğesi olarak yapışmıştır yakasına. Üç ana unsur, birleşerek, Celan'ın hayatını ve yazı serüvenini şekillendirecektir artık. Birincisi, annesini kaybetmekle başlayan ve hafifletilmesi imkânsız *matem*; ikincisi, kendisinin hayatta kalmasıyla duyumsadığı ve kendine dönük olan *suçluluk duygusu*; sonuncusu da zaman zaman hissedilen ve şiirsel olarak sürekli hayal edilen, ölmüş ve hayatta kalan dünyanın bütün Yahudilerini bir arada *toplama* arzusu.

Peki, bu otuzu aşkın yıl bitip tükenmek bilmeden sürüp giden *travmatik* (traumatisch) zaman-mekân deneyimleri, Celan şiirinde nasıl karşılık bulmuştur? Bütün bu yaşananların şiirlerinde kelimelere dönüşmesi, kayıt altına alınması nasıl gerçekleşmiştir? Bütün bunların, yaşam tecrübelerinin berisinde, biyografik olanın uzağında, saf sanat eseri olarak okunup değerlendirilebilir olması ne kadar savunulabilir bir şeydir? Ya da Celan'ın maruz kaldıklarını yabancılaştırması ve şiirlerinde okuyucuya çok fazla şey ifşa etmeden biyografik izler olarak bırakması *etik dışı* olarak değerlendirilebilir mi?

Özellikle yaşam izlerinin etkisini taşıyan *Dil Kafesi* (Sprachgitter) isimli kitabıyla başlayan, Celan'ın fazlasıyla kapalı ve gizemli bir dili olduğu yargısı, onun tek

kelimeyle *anlaşılmaz* olarak nitelendirilmesine kadar varmıştır. Bu türden önyargılara karşı üzülmekle birlikte kayıtsız da kalamamıştır. Yazar arkadaşı Arno Reinfrank'a şunları söyler: *Son kitabım (Seçme Şiirler, 1968) her bakımdan şifrelidir. Kitaptaki her satırın gerçek hayatımdan neşet ettiği hususunda bana inanmanı istiyorum. Ama hayır, bu bir arzudur ve belki de o satırlar anlaşılmamayı arzu ediyorlardır.*[7] Celan biyografisi yazmak isteyen Israel Chalfen, 1961 yılında, anlamadığı bir şiir için kendisinden yardım istediğinde onu şöyle yanıtlayacaktır Celan: *Siz okuyun! Sürekli okuyun! Siz okudukça anlam çıkıp gelecektir.*[8]

Celan şiirini bir kez okumakla, evet, ondan çok şey alınacağını düşünmek doğru olmayabilir. Bu yüzden Celan'ın tavsiyesi ve nasihati riayet edilesidir. Her şeyden önce okur bilmelidir ki, bir şiiri defaatle okumakla şiirin ilk okunuşunda karşılaşılan büyü, sonradan herhangi bir hüsrana dönüşmeyecektir. Sadece şiirin işaretleri, izleri üzerinde daha fazla bilgi sahibi yapacaktır okuru.

Celan, yukarıda *Meridyen* isimli konuşmasından alıntıladığımız pasajda, bugün bizim tarafımızdan garipsenecek olan *tarih* (Datum) kelimesini sıklıkla kullanıyor: veriler, manasında. Takvimlerdeki zaman ifadesi olan bu *tarih* kelimesi pek çok anlam dairesinde değerlendirilebilir: Celan'ın zihninde bu kelimenin anlam alanı, tarihî, politik, edebî, lisanî olaylar ve bilgilerdir. Bütün bunlar, hayatın ya da düşüncenin herhangi bir noktasında bir araya gelip yazarın zihninde uzlaşırlar. Tıpkı *20 Ocak* tarihinin, şairin şahsî algısında annesinin ölüm tarihiyle örtüşüp uzlaşması gibi. Yahudi tarihinden toplama kamplarına, hatta İsrail'e kadar hiçbir bariz ifade Celan'da bizzat zikredilmez. Mesela Peter Weiss gibi, *Köyüm* (Meine

Ortschaft) başlığıyla *Auschwitz* açıkça anılmaz da kastedilmez de O'nda. Hatta onun ne düz yazılarında ne de şiirlerinde *Auschwitz* hiçbir zaman bizzat telaffuz edilmez.

Celan şiirinden daha başka tarihî, politik tarihlere de ulaşılır: İspanyol İç Savaşı, 1934'te Viyana'daki İşçi Ayaklanması, 1945'te Hiroşima'ya atılan atom bombası, Vietnam Savaşı, 1968 Paris Mayıs'ı, 1968 Prag Baharı... gibi insanlık için küçük düşürücü, gurur kırıcı tarihlerdir bunlar.

Celan şiirinde bu tür tarihî ve politik bilgilerin yanı sıra beklemedik bir şekilde karşımıza çıkan çok farklı bilgiler de mevcuttur: bilinmedik bitki isimleri, maden işçileri literatüründen teknik tabirler, Jeoloji, Astronomi gibi bilim dallarına ait teknik kavramlar, İbranice'den, Avrupa Yahudilerinin konuştukları dilden (*Jiddisch*), Latince'den, Ortaçağ Yüksek Almancasından gelen kelimeler ya da günün sokak ağzı kelimeleri... Birbirinden farklı bunca kavram ve tabir Celan şiirinde kendine yer bulur. Yahudi mistik hareketi olarak bilinen Hasidizm'e ve Yahudi Dini Tarihi'ne ait bilgiler ve kavramlar ise merkezî bir rol üstlenerek Celan şiirinde yer edinirler.

Bugüne ait bir metnin, geleneğin bir çizgisiyle ya da metniyle az ya da çok bir irtibat kurması anlamına gelen *metinlerarasılık* (Intertextualität) Celan şiirinde dikkat çeken bir unsurdur. Şunu da eklemek gerekir ki bu türden *metinlerarasılık* Celan için bilgiçlik taslamak manasına gelmemektedir. Buradaki durum Ingeborg Bachmann için ne demekse, tıpkı başka durumlarda olduğu gibi, Celan için de aynıdır: Alıntılar, geleneksel anlamlarında değil; bilakis *hayatın kendisi*dir. Bu açıdan bakıldığında, aynı şiirdeki hatta aynı dizedeki bir alıntı, Celan için çok daha başka biçimde anlam bulabilir, mutlak olarak şahsî bir

tecrübede. Celan şiirleri, bazen bizzat, bazen de dolaylı olarak çevresindeki sevdikleriyle konuşur. Bazen annesiyle, bazen karısıyla bazen de oğlu Eric ile... Bunların dışında birtakım başka insanlar da onun şiirlerine nüfuz eder: gençlik arkadaşı Erich Einhorn, bir zamanlar âşık olduğu Ingeborg Bachmann, şair dostu Nelly Sachs ve diğerleri. Bu isimler sürekli yanındadırlar; çünkü onun şiirleri kendi içinde dönenip duran, *monolog* şiirler değil; aksine *sen* diye hitap etme arzusundaki şiirlerdir. Şiirlerinde hayalî diyaloga girdiği kişilerin çoğuysa artık hayatta olmayan isimlerdir. Bunların başında annesi gelir. Ardından babasının bazı hatıraları, henüz doğarken hayatını kaybeden oğlu François ve hepsinden önce kendini yakın hissettiği bazı şair ve fikir adamları: Ossip Mandelstamm, Marina Zwetajawa, Franz Kafka, Walter Benjamin, Friedrich Hölderlin, Rembrandt, Vincent van Gogh gibi.

Nefesdönümü (Atemwende) isimli kitabındaki *Pıhtı*[9] (Coagula) adını taşıyan şu şiir, Celan'ın karmaşık gibi görünen şiir yapısını biraz olsun göstermesi bakımından önemlidir:

senin de yaraların,
rosa.

ve bu boynuzlarındaki ışık
senin romanya mandalarının
yıldızların yerine
kum yatakları üzerinde
konuşan ve
kızıl korla güçlü
tüfek dipçikleri altında.

Tahminen, Celan şiirini teferruatlarıyla bilmeyen okuyucu için bu şiiri ilk okuyuşta anlamaya çalışmak güç bir deneyimdir. Yapacağı ilk iş, bir sözlük alıp *cougula* kelimesinin *kan pıhtısı* manasına geldiğini öğrenmek olacaktır. Belki de şiirde geçen *Rosa* kelimesi onu alıp, 16 Ocak 1919 yılında öldürülen Rosa Luxemburg'a kadar götürecektir. Hatta *kızıl korla güçlü / tüfek dipçikleri* dizesi, Rosa Luxemburg'un öldürülmeden önce gördüğü kötü muameleyi düşündürtecektir. Celan'ın diğer eserleri biraz daha detaylıca tetkik edildiğinde, 1962 Kasım'ında yayımlanan *Tarihî-Eleştirel Edisyon*'da[10] (Historisch-kritische Werkausgabe) müstakil olarak *Rosa Luxemburg* başlığını taşıyan bir metnin bulunduğu görülecektir. Celan 1967 Aralık'ta Berlin'e gitmiş ve Rosa'nın cesedinin fırlatıldığı Landwehr Kanal'ını ziyaret etmiştir. Bu da şiirde kurulan ilişkinin doğruluğunu onaylamaktadır. Rosa'nın hücresinden yazdığı mektuplar okunduğunda, çok dokunaklı pasajlar görecektir okur: Breslauer'deki hapishanesinden Sophie Liebknecht'e yazdığı bir mektubunda, savaş ganimeti olarak Romanya'dan getirilen ahır hayvanlarına askerlerin nasıl eziyet ettiklerini, onları nasıl yaraladıklarını anlatır. Tam o sırada, gencecik bir hayvanın henüz taze yarasından fışkıran kanları gördüğünü yazar: *O gencecik hayvanın siyah yüzü, tıpkı gözünden yaşlar dökülen bir çocuğun yüzü gibiydi. Önünde durdum ve gözlerimin içine baktı. Gözyaşları aktı benden yana. Nasıl ki insan hasta kardeşinin ağrılı titremeleri karşısında aciz düşer; işte ben de o hayvanın duyduğu acı karşısında öyle aciz hissettim kendimi. Romanya' nın o eşsiz yeşil çayırları şimdi ne kadar uzak, ne kadar erişilmez onun için!*[11]

Celan'ın bu mısraları belki de Franz Kafka'nın *Köy Doktoru* isimli hikâyesindeki, Rosa adlı hizmetçi kızın

kurbanını getirecektir okurun aklına. Bu hikâyede de *kırmızı kanların süzüldüğü bir yara* söz konusudur. Ayrıca Paul Celan'ın 1947 yılına kadar Romanya vatandaşı olduğu hatırlanırsa, şiirinde Romanya'nın kuvvetli hayvanlarını anarak biyografik bir bağ kurmuş olduğu da düşünülebilir. Bu şiirin okuru, Israel Chalfen'in yazdığı biyografiyi de okursa, Celan'ın 1945'ten sonra gittiği Bükreş'te Rosa Leibovici isimli bir kadınla ilişki kurduğunu da fark edecektir.[12]

Celan'ın Bükreş zamanlarında tanıştığı bir arkadaşı olan Petre Solomon'a yazdığı ve 1970 yıllarında ortaya çıkan bir mektup aydınlatacaktır bu şiiri: *"Nefesdönümü (Atemwende) kitabının 79. sayfasındaki Coagula (Pıhtı) isimli şiirde Rosa Luxemburg'un hücresinden gördüğü Romanya mandaları var; bunlar Kafka'nın Köy Doktoru isimli hikâyesinde de geçiyor. Hem de Rosa ismiyle birlikte. Pıhtılaşmaya çalışıyorum ben de; tahammül etmek için pıhtılaşıp katılaşmaya!"*[13]

Böylece anlaşılıyor ki şiirdeki *veri*ler, çok farklı kökenlerden (tarihî, edebî ya da biyografik) çıkarak şairin *öyküsünde*[14] toplanmıştır. Farklı zaman, mekân ve kişiler *yara* kelimesinin çatısı altında, tahayyül sürecinden geçerek bir araya geliyor ve hepsi birden şiirin dokusuna sızıyor. Yahudi sosyalist kız Rosa Luxsemburg, Kafka'nın hizmetçi kızı ve Romanya çayırlarında otlayan semiz mandalar... Bütün bunlar, ortak bir paranteze alınıyor: Hepsinde ortak bir özellik gibi duran *mağdur* parantezine... Her iki '*Coagula*' da –hem gerçekten akıp pıhtılaşan kan hem de şiire sızan kan- aslında *bir* ve *aynı*.

Böylelikle Celan'ın son dönem eserleri iki türde çıkıyor karşımıza: Birincisi, bizzat yaşamış olduğu *reel* ha-

yatın kesitlerinin şiir dokusu içine yerleşmesi; diğeri de, kökleri gerçek hayatta olmasına rağmen, otobiyografik tarzın uzağında, daha üst perdeden... Bu şekilde bilmece gibi sunulan bilgiler; okur tarafından ancak bir başka *zaman-mekân düzlemine* –Celan'ın onları yazarken taşındığını söylediği düzleme- taşınıp duyumsanmak suretiyle, şifrelerin peşinden giderek anlaşılmaya çalışılacaktır. Sürekli paradoksun önündedir Celan: Bir yandan kendini gizlemeye çalışırken diğer yandan da tanıtmak uğraşındadır. Bunu Celan'ın şiir yazarken kullandığı yöntem de onaylar. 1960 yılında aleni olarak intihal ile itham edilmesinin sonucu olarak, şiirlerine ilk yazıldığı anda *tarih* ve *bilgiler* düşmekteydi; ancak şiirlerin bu oluşum bilgileri, basım sürecinde ortadan kayboluyordu.

1950 yılına ait Celan şiirlerinin ortak özelliği, 1960'lı yıllarda yazılanlara kıyasla anlama daha az mukavemet etmeleridir; buna rağmen bu şiirlerinin büyük kısmında imgelem gücünden fazlasıyla yararlanmıştır. Bu şiirlerinde bazen direkt alıntılar yapmak bazen de eski bir metni yazılım sürecine tekrar sokarak *yeniden üretmek* gibi metotlar kullanıyordu. Celan'ın ellili yıllardan sonra bu tarzını terk etmesinin sebepleri sonraki bölümlerde aydınlatılacaktır. Şu kadarının altını çizmekte fayda var: 1960/61 yılında yaşadığı bir *intihal* suçlaması yüzünden Celan, bu metodu kullanmaktan vazgeçmiştir.

Celan için Alman Dili'nin naif ve saf kullanımı -bu dil aynı zamanda hem annesinin dili hem de annesini katleden Nazi Almanlarının dilidir- bir noktadan sonra aynı anlamı ifa etmekten uzaklaşacaktır. Savaş sonrası yıllar Celan'a gösterecektir ki, Almanya'da *Nazi-Geçmişi* hakkında konuşmak söz konusu bile değildir; bu yüzden özellikle Yahudi olmayan Alman Dili okurlarıyla –ki

bunlar onun en geniş okur kitlesidir- arasında bir uçurum oluşacaktır. Bu uçurumun etkilerinin ilk kertede *dil*de meydana geldiğini söylemeye bile gerek yok. Zamanla okura, içinde *illüzyonlar* barındıran yeni bir dil armağan edecektir Celan. Böylece anlaşılmayan şiirlerle kurban edilen şiirleri uzlaştırmaya çalışacaktır. Buna karşı, Celan okuru, onlarla arasındaki yabancılığa saygı gösterdiği müddetçe Celan'ın hakkını teslim edeceği hususunda inatçıdır. Celan'ın tarz ve biçimi, aradaki bu mesafeyi vasıflandırmak için fazlasıyla yaratıcı ve çeşitlidir. Bu tarzın merkezinde farklı bilgi parçacıklarını *semantik* düzlemde şiirselleştirilmesi bulunmaktadır. Bu şiirler, Celan'ın Nazilerce imha değirmenlerinde *öğütülen* insanlar gibi, dilin yabancılaştırılma sürecine maruz kalmış şiirlerdir. Böylece Celan'da, şairane tavrın dolaysız bir anlatım aracı olarak kullanıldığı dil, evrilme sürecine girerek; insanî olmayan *kekeleme, kişneme, çığlık, gaklama* ve sair yansıma sesleriyle dönüşüme uğrar. '*hançere sesidir/ terennüm eder*' şeklinde tanımlar bunu *Frankfurt, Eylül*[15] isimli Kafka şiirinde.

"Poetik muhteviyat, aslında şahsî hayatın da muhtevasıdır." diyerek daha önceleri fevkalade ifade etmiştir bunu *aşk ve imkân* şairi Goethe.[16] Paul Celan şiiri de başka türlü değil ancak bu şekilde *çınlamak* arzusundadır. Çernivtsili eski arkadaşı Erich Einhorn'a 1962'de şöyle yazar: *"Bugüne değin kendi varlığımda karşılığı olmayan tek satır bile kaleme almadım. –Sen de görüyorsun kikendimce realist biriyim."* [17] Peki, şahsî hayatın muhtevasındaki değişiklikler nasıl ortaya çıktı? Goethe'den sonra geçen iki yüz yıl içinde, insanların –özellikle de Avrupa Yahudilerinin tecrübeleri- ne surette zarar gördü ve incitildi? Bu bilinçle bakıldığında, Celan'ın şiirleri, sadece

birer *saf yazı ürünü* (écriture pure) olarak değil de; şimdiye ait olup zamanın içinde akan şiirler olarak okunmak arzusundadır. Pek çok sayıda farklı lirik özneyle (lyrische Subjekte) meşgul oluyor gibi görünse bile; onların esas öznesi konumunda olanın, eserin gerçek müessirinin dışlanamayacağını söyler. Evet, bir insan olarak Celan, sıkıntılardan geçmiş, türlü zahmetler görmüş, saygı bekleyen hikâyesinin *atlanmamasını* istemekte haklıdır. Böyle bakıldığında bir Paul Celan biyografisinin gerekliliği meşrulaşmaktadır. Hâlihazırda mevcut bulunan bu deneme, mekânsal kısıtlılığı gerekçesiyle, bu görevi hakkıyla ifa edemiyor olabilir. Ancak her zaman biyografik bilgiler vererek, şahsî olanla şahsî olmayan arasındaki çözümlenemez bağlantıyı hatırlayarak bu uğurda fikir sunma arzusundadır. Tıpkı Celan'ın *Zaman Çiftliği* (Zeitgehöft) isimli kitabının ilk mısralarında bilinçaltına fısıldanan şu mısralar gibi:

uzanıyorsun öteye
üzerinden kendinin
senin üstündense
uzanıyor kaderin[18]

BÖLÜM DİPNOTLARI

1. *Reichskristallnacht*. 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece, Nazilerce düzenlenen bir dizi saldırının adıdır. Pogrom Gecesi ya da Kasım Pogromları olarak da bilinir. Kristal kelimesiyle anılmasında, saldırılardan sonra sokakları kaplayan cam kırıklarının ışıltılarından esinlenilmiştir. [ç.n.]
2. Maalesef, Celan'ın şiir mirasından bize ulaşan; yani Türkçeye aktarılan kısım üçte bir oranındadır. Diğer yabancı şairlerle kıyaslandığında bu oranın yüksek olduğu söylenebilir; ancak kâfi değildir. [ç.n.]
3. Huppert, Hugo: "Spirituell". Ein Gespräch mit Paul Celan ("Manevî". Paul Celan'la Bir Konuşma). Frankfurt am Main, 1988. S. 319-324.

4. Celan, Paul: Gesammelte Werke (Bütün Eserleri), Cilt 3. Frankfurt am Main, 1983. S. 196.
5. Paul, Jean: Werke (Eserleri). Cilt 3. Münih, 1961. S. 875.
6. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 190.
7. Reinfrank, Arno: Schmerzlicher Abschied von Paul Celan (Paul Celan'ın Üzücü Vedası). *Duyulanlar*, içinde. 1971. Sayı 83. S. 72-75
8. Chalfen, Israel: Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend (Paul Celan. Gençliğinin Bir Biyografisi). Frankfurt am Main, 1979. S. 7.
9. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 83.
10. İlk olarak Bonn'da basılan bu eser, Paul Celan'ın şiirlerini ve sair metin ve çalışmalarını, oluşum süreçleri ve belgeleriyle bir araya getirerek okur için kapsamlı bilgiler sunar. Daha sonra Suhrkamp Yayınevi tarafından 14 cilt olarak neşredilmiştir. [ç.n.]
11. Luxemburg, Rosa: Gesammelte Briefe (Bütün Mektupları). Cilt 5. Berlin, 1983. S. 349.
12. Chalfen, Israel: Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend (Paul Celan. Gençliğinin Bir Biyografisi). Frankfurt am Main, 1979. S. 150.
13. Solomon, Petre: Erinnerungen an Paul Celan (Paul Celan'a Dair Hatıralar). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 33-11 S. 23-34.
14. Almanca'sı *Anamnese* olan kelime, tıbbî bir terimdir. Doktorların, hastalarına teşhis koymak maksadıyla yönelttikleri sorular sonucunda elde ettikleri öyküdür. [ç.n.]
15. Celan, Paul *a.g.e.* Cilt 2. S. 114.
16. Goethe, Johann Wolfgang von: Weimarer Ausgabe (Weimer Baskısı). Kısım 1, Cilt 42, Bölüm 2. Weimar 1887-1919. S. 107.
17. Paul Celan-Erich Einhorn: Briefe (Paul Celan-Erich Einhorn: Mektuplar). Celan-Yıllığı 7 içerisinde. 1998. S. 7-49
18. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 73.

İLK YILLAR

ÇERNİVTSİ'DE BİR GENÇLİK

Bukovina, 1920-1940

"*Beni kırsal araziler keşfetti.*" mısraıyla başlıyor Çernivtsi doğumlu şair Rose Ausländer, *Bukowina II* isimli şiirine. Ausländer'in kendini ait gördüğü kültürel saha, 1918 yılına kadar Tuna Monarşisi'nin[1] doğu ucunda doğan ve bu çevrede büyüyen diğer Yahudi şairler için de geçerlidir. Galiçya'dan Çernivtsi'ye bir lise öğrencisi olarak gelip Çernivtsi Edebiyatı'nın babası olarak bilinen Karl Emil Franzos'un (1848-1904) ardından, Isaac Schreyer, Paul Celan'ın babadostu ve akıl hocası Alfred Margul-Sperber, Moses Rosenkranz, Klara Blum ve Alfred Kittner; Celan'dan sonraki kuşaktan ise kısa bir müddet aynı okulda okudukları Alfred Gong, Else Keren ve Celan'ın büyük kuzeni Selma Meerbaum-Eisinger burada ismini sayabileceğimiz edebiyatçılardandır. Bunlara ek olarak, Yahudi olmayan Çernivtsili edebiyatçılardan şair Georg Drozdowski, Elisabeth Axmann ve *Mağripli Hikâyeleri*'nin yazarı Gregor von Rezzori de ismi sayılabilecekler arasındadır. Bütün bu isimler, hep birlikte "*bozulmuş bir zamanda / dört dilde kardeş kılınmış şarkılar*"[2] söyle-

mekteydiler: Almanca, Rumence, Ukraynaca ve Avrupa Yahudilerinin konuştukları dil olan *Yidişçe* (Jiddisch).

Paul Celan 1947'de Viyana'ya vardığında –Milo Dor'un hatırladığına göre- *tam manasıyla hiçlikten gelmişti.*[3] Böyle görünüyordu; çünkü 1945'te Bukovina'daki kültürel miras yıkılmıştı. Paul Celan sürekli deli gibi sevdiği Çernivtsi'yi; yani kökeninin geldiği yeri özleyip durdu ve kendini bir *Karpat tutkunu* olarak tanıttı. 1964 yılına ait *Nefesdönümü* (Atemwende) isimli kitabındaki bir şiire şöyle başlıyor:

siyah,
tıpkı bir hatıra acısı gibi,
gözler sana doğru kazarak yol arıyor,
kalbin parlak dişleriyle
ısırılmış kronland'dan,
yatağımızın kaldığı yerden:
bu kuyudan çıkıp gelmek zorundasın,
sen, gelirsin.[4]

Çocukluğunun ülkesi olan Kronland, *kalbin parlak dişlerince ısırılmıştır.* Anavatan, harap olmuş ve yitik insanlarıyla, geriye hatıra olarak kanayan bir *yara* bırakmıştır. Bir de ömür yatağı; şairin içine girip çocukluk yıllarına dair özlemlerini duyumsadığı ve kültürünün altın çağına dair hayaller kurup hatırasında yaşadığı...

Kültür denen şey zaman ve mekânda var olur; bu boyutlarda yaşar ve yine burada ölür. Bir buçuk yüzyıl boyunca *Alman-Yahudi* birlikteliğinin meydana getirdiği kültür dünyası Bukovina'ydı[5] ve onun başşehri de Çernivtsi. Çok kısa bir sürede serpilip çiçek açan; dördüncü kuşak entelek-

tüellerine ve sanatçılarına kadar sürekli ilham vermesini bilen bu kültür dünyası, yirminci yüzyılın kırklarında, Paul Celan'ın *Bremen Konuşması'nda*[6] (Bremer Rede) formüle ettiği gibi aniden *tarihsiz* (Geschichtslosigkeit) kalıvermişti. Bu süreç iki aşamada gerçekleşmişti: İlk etaptaki sürgünler ve ardından gelen katliamlar 1941 ila 1944 yılları arasında yaklaşık 100 bin Yahudi'yi etkilemişti. İkinci aşamada ise, 1918'den sonra Romanya bölgesi *İkinci Dünya Savaşı* sonuna kadar despotça bölüşülmüştü. Güney Bukovina bölgesi Romanya'da kalmıştı; eski şehir Çernivtsi'yi de içine alan Kuzey Bukovina bölgesi ise Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilmiş ve Ukrayna'ya satılmıştı. Bu politik süreç çok geniş bir nüfus mübadelesi eşliğinde gerçekleşmişti. Bu süreçte Yahudilerin pek çoğu katledilmiş; Yahudi olmayan Almanlar ise Nazilerce taşındırılmıştı. Bunların yerine gelen on binlerce Ukraynalı için hali hazırda var olan eski Avusturya'ya ait *çok dilli Yahudi kültür geleneği* pek bir anlam ifade etmeyecekti. Aynı zamanda Stalin'in tarih görüşünün de bir kıymeti olmayacaktı.

Bukovina, kültür sahası olarak bir model olmuş ve Çernivtsi, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sahip olduğu altın çağı ile *Küçük-Viyana* (Klein-Wien) olarak isimlendirilmiştir. Savaş yıllarında gördüğü muameleler neticesinde epey hırpalanmış olmasına rağmen şehrin sahip olduğu ruh, hâlâ müşahede edilebilmektedir. Bugün bu kültür dairesinin etkisini anlamak isteyip ciddi ve tafsilatlı okuma yapan herkes; bu kültür havzasının sadece Paul Celan için değil pek çok *Buko-Wiener*[7] şair için de tesirde bulunduğunu görecektir: Freud'un sonraları kendisiyle yolunu ayıran öğrencisi Wilhelm Reich, Çernivtsi'de bir çiftlikte yetişmişti. Manès Sperber, Ukrayna'nın Zablotow bölgesindendi. Biyokimyacı Erwin Chargaff da bir Çernivtsili'ydi.

Hem Yahudiler hem de Almanlar, Bukovina bölgesinde eskiden beri yaşamaktaydılar. Ayrıca bu bölge, Moldova Prensliği'nin bir parçası olarak, Yahudilere nispeten daha toleranslı olan Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında da bulunmuştur. Ancak ilk defa 1775 yılından sonra II. Joseph, Bukovina'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na (Doppelmonarchie) iltihakından sonra -özellikle Almanları göz önünde bulundurarak- buraya yerleşme politikası gütmüştür. Bu sayede, hem Yahudi ailelerinin bu bölgedeki iskânının hem de Yahudilerin şehir hayatına intibak süreçlerinin hızlanmasını sağlamıştır. Çernivtsili Yahudiler, bu durumda kendilerini baskın kültür olarak Alman kültürüne açık bir şekilde yaslamışlardır ve bu süreçle 1867 yılında kendi hukukî eşitliklerini güven altına alarak sağlamlaştırmışlardır. Yahudiler, halkın takribi olarak üçte birine tekabül eden Romanyalı ve Ukraynalı nüfustan sonra, yaklaşık yüzde 15 gibi bir oranla -ki bu oran Çernivtsi'de yüzde 40'dır- üçüncü büyük halk topluluğu olmuştur. Bu durum, Bukovina'da yaşayıp Almanca konuşan Yahudileri, Viyana'ya içli dışlı ilk vatandaşlar olma özelliğine getirmiştir ki bu durum, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda gerçekleşen yegâne durumdur. Almanca konuşan bu Yahudiler, fabrika sahibi olmakla, ticaretle iştigal etmekle ya da varlıklı meslekler icra edenler olarak sadece *anamalcı gelişim*in (kapitalistische Entwicklung) itici gücü olmakla kalmamışlar; aynı zamanda hukuk ya da eğitim sistemiyle de meşgul olarak şehrin sosyal idaresinde de söz hakkına sahip olmuşlardır. 1875'ten itibaren yeni kurulan ve Almanca eğitim veren üniversitelere profesörler ve öğrenciler kazandırmışlardır. Doktor ya da avukatlar yetiştirerek serbest meslek erbabı içerisinde *dominant* olabilmişlerdir. Buna rağmen 1870

yılına kadar Bukovina'da Yahudi düşmanlığından hiç bahis açılmamıştır. Yahudi düşmanlığının Bukovina'ya ulaşması, Viyana'daki saldırgan Yahudi karşıtlığının ve önyargının büyüyen dalgalar halinde çıkıp Romanyalı ve Ukraynalı yerli halka sıçramasıyla olmuştur. Bu düşmanlık, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus kuvvetli tarafından pogromlarla ve Sinagog yakıp yıkma eylemleriyle doruk noktasına ulaşmıştır.

Yüzyılın başından bu yana Bukovina'da iki farklı Alman kültüründen söz edilebilir: birincisi, halktan beslenen, geçmişe dönük ve taşralı kültür (ve edebiyat); ikincisi ise Viyana'yı kendine merkez alan ve oradan yönlendirilen, Çernivtsili Almanca konuşan Yahudilerin daha şehirli ve entelektüel kültürü. Kötü niyetli Alman kökenli halk, hala Çernivtsi'yi *'Prut kıyısındaki küçük Kudüs'*[8] olarak adlandırır. Alfred Margul-Sperber 1936'da -Celan'ı kastederek- *"Bukovina'lı Yahudi şair, hem taşraya hem de merkeze sımsıkı bağlı"* kaldı; *"diğer Yahudi şairlerde başka türlü gerçekleşmesine karşın"*[9] diyerek vurguladığı hususta haklıydı belki de. Bu yüzden şiirlerinde, başka hiçbir şeye benzemeyen bir *iç melodi* (innere Melodik) ve onların *pınarı* bulunur: Celan'ın eski şiiri bile bu tona sahiptir. *Dil Kafesi* (Sprachgitter) eserinde, parantez içine alınmış şu istek bulunur ve *Brunnenland*'ı[10] hatırlar:

pınarlardan anlat,
anlat
çeşmelerin kudretinden
çeşmelerin kasnaklarından
kalıntılarından pınarların
anlat.[11]

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun sonuna geldiği ve Bukovina'nın Romanya Krallığı tarafına geçtiği 1918'den sonra vilayet, 1867 ila 1914 arasındaki *altın çağ* yankısından daha parlaktır ve Almanca artık sokak dilidir. Paul Celan'ın çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği bu kültürel atmosfer, dönemin politik ortamı için ne yazık ki geçerli değildir. Fakat özellikle vurgulanılarak söylenmelidir ki Alman-Yahudi halkın politik ve ekonomik sermayedeki kaybı, 1919 sonrasında gerçekleşen kültürel yatırımlar aracılığıyla dengelenmeye çalışılmıştır. Çernivtsi, çok dilli, farklı dinlerin *birarada* bulunduğu; yani kelimenin tam manasıyla *çok kültürlü* (multikulturelle) bir şehirdir. Bunun yanında şu da ifade edilmelidir ki Çernivtsi'de, hiçbir zaman eski küçük Yahudi bölgelerinde görüldüğü gibi bir *getto* (Ghetto) oluşmamıştır. Yahudi nüfus, şehrin tamamına yayılmıştır. Şehrin Karpat Dağları'nın eteklerine kadar uzanan kulelerle bezenmiş silueti, bugün bile hala kültürel ve dinî çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. *Kronland*'ın başkenti için inşa edilmiş tipik yönetim merkezlerinin yanında, Hristiyan ve Hristiyan olmayan mezheplere ait birçok ibadethane mevcuttur. Milletler, dinî toplanma mekânlarına göre ayrıştırılabilir belki de: görkemli temsil inşalarıyla Ukraynalılar, Romanyalılar, Almanlar, Yahudiler ve Polenler. Bu binaların çoğu o zaman için sinagoglardı; bugünse bu binalar tutarsız bir şekilde sinema, depo ve dans salonu olarak kullanılmaktadır. Fakat yine de bu binalar dünyaya ait bir hatıranın canlanmasına vesile olabilirler; *insanların ve kitapların içinde yaşadığı*[12] – Bremen Konuşması'nda böyle tekrarladığı gibi Celan'ın. Kulağa boş bir lafmış gibi gelen bu sözün, oldukça derin bir anlamı vardır: Bir taraftan kaybolmuş, çoğu katledilmiş insanları ima ediyor; di-

ğer taraftan da bugün daha az anlaşılır olan, halkın günlük yaşamında hayatî rol oynayan kitapları, fikirleri dile getiriyor. Evet, bu olağandışı durum Çernivtsi için aynen böyledir. *"Çernivtsi, idealistlerin ve partizanların şehridir. Schopenhauer'ın sözleriyle onda 'düşünce çıkarı vardır; çıkar düşüncesi değil.' Karl Kraus, Çernivtsi'de hayranlarından oluşan büyük bir cemaate sahipti; onlara ellerinde 'Die Fackel'* [13] *olduğu halde sokaklarda, parklarda, ormanlarda ve Pruth Nehri'nin kıyısında rast gelebilirdiniz."* [14] Şayet ellerinde *Die Fackel* olmadığı hâlde sayısız Viyana modeli kafelerden birinde oturup, Çernivtsi'nin beş Almanca günlük gazetesinden ya da Avrupa gazetelerinden herhangi birini okumuyordularsa. Kısacası Çernivtsi, Almanca eğitim veren üniversitelerin kurulmasından 1940/41'lere değin; kültür seviyesi yüksek, Alman-Yahudi ortak yaşamının başarıyla idame ettirildiği bir Avrupa kenti olmuştur.

23 Kasım 1920'de, işte böyle mutlu mesut bir yaşamın süre gittiği şehre açtı gözlerini Paul Antschel. Ailesinin, Çernivtsi'nin Alman-Yahudi yüksek kültürüne sahip entelektüel sınıfına ait olduğu pek de söylenemez aslında. Orta sınıfa dâhildiler ve mütevazı bir hayat sürmekteydiler. Bunun karşılık, anne babasının kültürlü dostlarının evleri ve çok dilli eğitim almış arkadaşlarının varlığı, Celan'ın eserlerinin zeminini oluşturmaları bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Celan'ın ecdadı, bir taraftan Bukovina'da eskiden beri yaşayan Yahudilerden iken; diğer taraftan Doğu Galiçya'dan birkaç nesil önce göç etmişlerdendi. 1890 doğumlu babası *Leo Antschel-Teitler*, Çernivtsi'nin bir köyünde doğup büyümüş ve aynı zamanda çok sıkı Ortodoks Yahudi terbiyesi almıştır. Önce inşaat teknisyenliği tahsil etmiş; ancak Birinci Dünya Sa-

vaşı sebebiyle askerlik hayatına geçiş yapmaya mecbur kalmıştır. Savaş sonrası dönüşünde mesleğine uygun iş bulamamış ve sonunda bir akaryakıt firmasında çalışmaya karar vermiştir. Daha sonra Leo Antschel, kendine ait sermayesi bulunmadığından bir kerestecilik firmasında aracı/temsilci olarak çalışmıştır. Genelde müşterileriyle şehrin kafelerinde buluşur işlerini bu şekilde hallederdi.

Paul Celan'ın annesi *Friederike* (kısaca Fritzi), 1895 yılında Philipp-Schraga Schrager isimli tüccarın kızı olarak, Yahudi köyü *Sadagora*'da dünyaya gelmiştir. Friederike'nin ailesi de Ortodoks Yahudi olmakla birlikte Leo Antschel'in ailesine nazaran daha liberal oldukları söylenebilirdi. Bu nedenle Friederike'nin evinde Celan'ın baba tarafından büyük ebeveynlerinin evinde olduğundan daha çok Almanca konuşulurdu.

Bu iki büyük ebeveyn aile de Birinci Dünya Savaşı sürecinde Rus birlikleri yüzünden Bohemya'ya kaçmak durumunda kalmıştır. Celan bu durumdan daha sonraları *Annenin Üç Yıllık Ülkesi*[15] (Drei jahre land deiner Mutter) isimli şiirinde bahsetmiştir. Annesi ve babası, Savaş başlamadan hemen önce nişanlanmış; aile büyüklerinin 1920'de Bohemya'dan dönmeleriyle birlikte Çernivtsi'de evlenmişlerdir. Fritzi, yıllar yılı küçük kız kardeşiyle ilgilenip ve ev işleriyle meşgul olduğundan bir yuvanın nasıl idare edileceğine pek iyi bilmekteydi. İlkokuldan sonra el işleri kursuna gitmiş; her ne kadar mesleği olmamasına rağmen ticari bir büroda ve çocuk kreşinde çalışmıştır ki o dönemler için bu, alışıldık bir durumdur. Bunun dışında sınırlı eğitimiyle yetinmemiş; kendini fazlasıyla geliştirmiş, okumuştur. Annesinin bu coşkulu ve heyecanlı tavrı, daha sonraları *anne-oğul* arasında Alman şiirine dair kurulacak sıkı ilişkinin ipuçlarını taşımaktadır.

Antschel ailesinin, oğulları Paul onbeş yaşına gelene kadar yaşadıkları mütevazı hayat, bugün bizim baktığımız yerden algılanması oldukça güç bir durumu tasvir eder. *Wassilko* Sokağı 5 numarada, giriş katındaki kiralık daireleri 3 odadan oluşmaktaydı ve Leo Antschel'in dul babası da küçük oğlu ve bekâr iki kızıyla burada, genç evli çiftin yanında yaşamaktaydı. Paul tarafından defalarca esefle ifade edildiği üzere, bu kardeşler bir araya gelmemekteydiler; bundan en çok etkilenen çocuk olarak yalnız başına kalmak ise Paul'a düşüyordu. Daha sonraları, büyük kuzeni, bu küçücük dairede yaşananları ve Celan'ın babasının otoritesini şöyle karakterize etmiştir: "*Paul'un babası ev içinde çok katı disiplin uygulayan biriydi. Hiç de iyi bir insan olduğu söylenemez. Oğluna kaldırmayacağı yükler verirdi; onu cezalandırırdı; döverdi... Hem de çocuk olmasından kaynaklanan ufak kabahatlerinden ötürü. Paul, çok hassas bir çocuktu ve babasının bu tür sert tutumundan ötürü çok acı çekerdi.*"[16] Belki de Paul Celan'ın ileride Yahudiliğin sert inançlarını ve Siyonizm'in ütopyalarını reddetmesinin arkasında, babasında görüp beğenmediği bu tavır ve davranışlar yatmaktadır. Babasını, 1942 ilkbaharındaki ölümünün ardından birkaç şiirin dışında anmamasının arkasında da onun bu tutumlarının yattığı söylenebilir. Bu birkaç şiir de şunlardır: *Siyah Kar Taneleri* (Schwarze Flocken), *Baltalarla Oynar Gibi* (Mit Äxten spielend), *Misafir* (Der Gast) ve *Hatıra* (Andenken)...

Otuzlu yılların başlarında Leo Antschel'in kız kardeşi Minna, kocasıyla birlikte Filistin'e göç etmişti. Kocası için *Siyonist özlem* (zionistische Sehnsucht), hayatının sonuna kadar tatmin edilemeden kalacaktı. "*Bununla birlikte Paul'un anne babası da Yahudi geleneğe bağlı*

kalmıştı. Ancak bütün pragmatist Bukovinalılar gibi onlar da geleneği incitmek pahasına hayatlarını kolaylaştırmak adına oldukları yerde kalmıştır."[17]

Babasının Yahudi geleneğinin inançlarına olan sıkı bağının Paul'un gideceği okulun seçimine yansımaması elbette düşünülemezdi. İlk etapta Almanca konuşulan *Meisler*-Anaokulu'na yazılmış; hemen arkasından aynı okulun temel eğitim veren paralı ilkokuluna kaydedilmişti. Ancak henüz ikinci sınıftayken babası, Paul'un kaydını İbranice eğitim veren bir okula aldırmış; zira diğer okulun ücretini denkleştirmekte güçlük çekmeye başlamıştı. Almanca eğitim verip Paul'a sosyal hayatta daha iyi bir yer vaat eden okuldan sonra bu yeni okul, ancak ikinci derecede iyi bir tercihti. Ne bu okula severek devam ettiği ne de *İbranice*yi pek sevdiği söylenebilirdi; hatta daha sonraları lise yıllarındaki sınıf arkadaşlarından, bir kusur olarak gördüğü bu dili ve şiveyi saklamaya bile çalışmıştır.[18]

Paul, 1930 yılında, on yaşındayken Romanya Devlet Lisesi giriş sınavını kazanarak kayıt hakkını elde eder. Romence'yi ilkokulda öğrendiği için derslerde dil problemi yaşamaz. İbraniceyi daha kolay öğrenebilmek içinse özel bir hocadan ders almak zorundaydı. Bunlara ek olarak Fransızca ilave edilecekti ki bu dili çok kısa zamanda severek öğrenmişti. Öyle ki on dört yaşındayken, düzenlenen bir Fransızca yarışmasına arkadaşı Malzia Kahwe ile katılarak ilk ödülünü kazanmıştır. Bunun yanında bazı alanlarda çok özel becerileri vardı. Özellikle *botanik* ve *zooloji* gibi derslere olan merakı ve bilgisiyle, arkadaşlarına zor ve ağır gelen bu derslerde sınıf birincisi olmayı başarmıştır. Okumak da çok önem verdiği ve severek gerçekleştirdiği bir hobiydi. Viyana'daki halası Berta Antsc-

hel tarafından gönderilen masal kitapları Paul için paha biçilmez hediyelerdi. Macera ve serüven kitapları, Kızılderili efsaneleri, Alman ve Yahudi edebiyatının klasikleri okuma serüveninde önde gelen kitaplardandı. Paul, özellikle sokakta kullanılan Yahudi dilini Yüksek Alman Kültürü önünde bir engel olarak gördüğünden, bu dili pek sevmiyordu; çok iyi de konuşamıyordu zaten. Ancak yine de bu dilin güzelliğinin farkındaydı ve bu yüzden kitabî dilden uzak da kalmıyordu.

Oniki yaşına kadar anne-babasının odasındaki küçük karyolada uyumak zorunda kalmıştı. 1933 yılında büyük kuzenlerinin şehri terk etmeleri ve Minna'nın da Filistine gitmesi üzerine evleri genişlemişti. Bu sayede Paul ilk kez yalnız başına bir odada kalabilecek şansı da elde etmiş oluyordu. Bu şansı elde ettiği sene, her ne kadar Almanya tarafından koordine edilen bir takım siyasi meselelerin senesiyse de bu hadiseler onüç yaşındaki küçük Paul için kavranması kolay şeyler değildi. Bunun yanında, bu senenin onun için getirdiği başka değişiklikler de yok değildi: Küçük Bakalorya'yı[19] bitirmiş; babasına inatla, İbranice derslerinin sonuna gelmeyi başarmış ve *Bar-Mitzwa*[20] töreninde yerini almıştı. Bununla beraber Yahudi cemaati içinde yer almaya da hak kazanmış oldu. Fakat Paul bu günü çok daha başka ve karşıt bir anlamda yaşıyordu: Sorumluluklarından azat olmak ve dinî inançların bağımlılığından kurtulmak! Ve bugünden sonra bir daha ömrünün sonuna kadar aktif olarak hiçbir dinî ayine iştirak etmeyecekti.

Bu yıllarda ömrünün sonuna dek birlikte olacağı ve hayatında önemli yerler edinecek olan arkadaşlarını da bulmuştu. Viyanalı kuzeni Paul Schafler, yaz tatilinin başlarında Paul için yakın bir arkadaş oluvermişti. Yine aynı

vakitler Manuel Singer ile sıkı dostluğun başladığı yıllar olarak hafızalardaki yerini alacaktı. Beş yıl boyunca sınıf arkadaşlığı yaptığı Gustav Chomed ve başka bir liseden arkadaşı Erich Einhorn da hayatındaki önemli arkadaşları arasında yerlerini alırlar. Bu iki arkadaşın ailesi sosyal sınıf olarak Antschel ailesinden üstündür aslında. Ancak bu durum, üç arkadaşın dostluğuna hiçbir şekilde olumsuz tesir etmemiştir. Birlikte ve belki de amaçsızca şehrin her yerini adım adım dolaşmış; bazen Chomed ailesinin bahçesindeki kuyudan su çekmiş bezen de *Töpfer Dağı*'na kayak için kaçamak yapmışlardır. İlerleyen yıllarda ise yaz tatillerinde Karpat Dağları'na kampa gitmişlerdir.

Küçük Bakalorya'dan bir yıl sonra 1935 senesinde Paul, Romanya Devlet Lisesi'nden ayrılmak zorunda kaldı. Bunda okuldaki *Antisemitist* eğiliminin etkisi olduğu söylenebilir. Ardından Ukrayna Lisesi'ne gitti. Bu okulda Yahudi öğrenci sayısı Ukraynalı öğrenci sayısına nispeten daha fazlaydı. Latince ve son sınıfında İngilizce yabancı dil olarak çıkmıştır Paul'un karşısına bu okulda. Genel olarak eğitim dilinin Rumence olmasına rağmen ana dili Almanca olan öğrenciler için Almanca dersler de verilmekteydi. Bu durum Paul için çok heyecan vericiydi; çünkü bu sayede Alman klasikleri olan Lessing, Goethe ve Schiller ile daha yakın edebî ünsiyetler geliştirebilecekti. Kleist, Hölderlin, Heine ve Romantikler ve son sene de Nietzsche bu isimlere eklenecekti. Daha o yıllarda hiç tartışmasız Rainer Maria Rilke, Paul'un en sevdiği şair olmuştu bile ve bu yirmi yıl bu şekilde kalacaktı. Bukovina'lı eski ve çağdaş nesil şairlerin hepsinde olduğu gibi Paul için de şiir; özellikle de *lirik* şiir, dünyanın *romantikleştirilmesi* ve *poetikleştirilmesi* için önemli bir araçtı. Gerçi Paul modern Fransızlardan Baudelaire, Verlaine,

Rimbaud, Mallarmé, Apollinaire ve Valéry'ye kadar uzanmıştır. Hofmannsthal ve hayatında yine çok önemli bir isim olan Kafka'yı, Ekspresyonistleri, özellikle Georg Trakl'ı da okumuştur. Yine de büyük bir iştiyakla radikal avangart hareketlerle ilgilenmiş; -Fütürizm, Dadaizm, Sürrealizm gibi- ancak bunların dili *şiddete meyyal* kullanım tavırlarına karşı tıpkı çağdaş edebiyatın politik dili kullanmasına karşı hissettiği yabancılığı hissetmiştir. Bununla beraber 1938 yılına kadar, lise öğrencisi Paul'dan elimize herhangi bir şiir ulaşmış değildir.

Paul'un lise yıllarında şiirle hemhal olduğu bir meclis vardır. Bu mecliste, genelde açık hava toplantıları düzenlenir ve şiirler okunurdu ya da okunmuş şiirler taklit edilirdi. Kızlar hariç pek çok dinleyici olurdu bu ortamda. Gençler, en yakın dostlar bu resitalleri bazen hayranlıkla ve tebessümle karşılarlar; bazen de çekingen tavırlarla uzak dururlardı. Fakat bu ortamlarda ruhi gelişimi engelleyen bir problem dikkatini çekmektedir Paul'un. Aynı hislerle bir kız arkadaş grubundan, oradaki arkadaşların platonik karakterli olmalarından ötürü ayrılmıştır. Bu kız arkadaşların arasında Edith Horowizt, Ruth Glasberg, Ruth Glasberg ve Malzia Kahwe gibi isimler vardı.

Kuşkusuz Paul'un duygusal bağ kurduğu ilk insan, her şeyin üstünde sevdiği annesidir. Tabi bu sevgi, tek taraflı değildir; annesi de oğluna karşı fazlasıyla bağlıdır, ondan memnun ve razıdır; bu da bu sevginin pekiştirici unsuru olmuştur. Aralarındaki bu yakın ilişkiyi gösteren en önemli emarelerden biri de Paul'un kız olsun erkek olsun her iki cinsten arkadaşlarını da hiç çekinmeden evine davet ediyor olabilmesidir. 1979 yılında Israel Chalfen'in teorisine göre, Paul'un annesiyle olan bu sıkı bağında, duygusal dünyasını annesine rahatlıkla açabiliyor oluşu-

nun payı çok büyüktür ve bu bağ, 1938-1940 yıllarının da göstereceği gibi, gücünü hiç kaybetmemiştir.

Bu ifadelerden, Celan'ın o yaşlarda normal karşılanabilecek cinsi duygularının bastırılmış olduğu çıkarılabilir ya da ideal aşk fikrinin annesi üzerinden bir dönüşüm geçiriyor olduğu izlenimi edinilebilir. Buna rağmen bu genç adam, narin ve zarif endamlı, duygusal cazibe sahibi kızlara hayran olmuş; bu kızlar onun etrafında pervane dahi olmuş; fakat olası her türlü *erotik* ilişkiyi yıllar yıllı bastırmıştır.[21] Bazı yönlerden anne-oğul bu çift, daha sonraları pek çok şiirde de görülebileceği üzere birbirlerini *esir* almıştır.

Önemli bir nokta da lise yıllarındaki Paul'un politik ve sosyal bağlantılarıdır. 1934/35 yıllarında anne-babasının bilgisi dâhilinde olmadan yasadışı komünist bir Yahudi organizasyonuna üye olmuş; bu organizasyon içinde Rumence yayımlanan *kızıl* bir öğrenci gazetesinde aktif görev almıştı. Her cumartesi toplanır ve bir ağızdan devrim şarkıları terennüm ederlerdi. Karl Marx, Kautsy ve Rosa Luxemburg okurlardı. Bu isimlerin yanında Graf Kropotkin ve Gustav Landauer de vardır ki özellikle Landauer, Paul için hürmete layık bir insandı ve sonraları *Meridyen* (Der Meridian) isimli konuşmasında bu zattan övgüyle bahsetmiştir.

Buluşmalar genelde hararetli ve tartışmalı geçerdi ve Paul bu *yoldaş* gurubu içinde pek de sıradan bir isim değildi. *"Paul eğlenceli ve şamatacı biri olabilirdi; ancak bazen tavrı aniden değişirdi; bu durumda ya içine kapanır ve kuruntulu olurdu ya da ironik, iğneleyici bir üslup takınırdı. Kolay incinen, alıngan bir yapısı vardı. Bazen de gururlu, hiçbir ayrım göstermeksizin müsamahasızdı; özellikle de damarına basılmaya görsün ya da birisi ona*

uygun düşmeyen bir şey yapsın. Bu tavırları, onu 'gururlu' olarak tescillemişti."[22]

1938 Haziran'ında liseyi bitirme sınavını vermiş; fakat eskisi gibi başarılı bir dereceyle gerçekleştirememiştir bunu. Çünkü bu dönemlerde, hayatında pek çok başka şey, okuldan daha önemli yer edinmeye başlamıştı. Ailesi, Romanyalı bir Yahudi için parlak bir gelecek vadeden doktorluk mesleğine yönelmesinden yanaydı. Paul, Doğa Bilimleri ya da Botanik okumak taraftarıydı. Buna rağmen Tıp Fakültesi okumaya razı geldi. Yaşadığı Çernivtsi şehrinde Tıp Fakültesi olmadığından, diğer Romanya yüksek okulları Yahudi öğrencilere kontenjan sınırlaması yaptığından ve 'Büyük Alman İmparatorluğu'nu akla getirmek bile mümkün olmadığından Paul, birçok akranı gibi Fransa'nın *Tours Üniversitesi*'ne dönmüştür yüzünü.

Böylece bu genç adam, hayatının ilk uzun seyahatine 9 Kasım 1938'de, onsekiz yaşındayken çıkmış oldu. Bu tarihin yalnızca kendisi için değil dünya tarihi açısından da çok manidar bir tarih olduğunun henüz farkında değildi; ancak farkına varması için çok da zaman geçmesi gerekmiyordu. Tren Paul'u, Polonya'dan Krakau üzerinden Berlin'e bırakır. Kristal Gece'nin etkisinin henüz tamamıyla geçmediği 10 Kasım sabahı -Paul'un Romanya Lisesi'nde gördüğü Yahudi düşmanlığı belki de çok saf bir düşmanlıktı; bu düşmanlıktan henüz bir zarar görmemişti- Berlin Anhalter İstasyonu'na ulaştı. Sonraları bu günü şu mısralarla hatırlayacaktır: "*krakau üzerinden / anhalter istasyonu'na geldin / bakışlarını duman karşıladı / dünün dumanı...*"[23]

Ertesi gün Paul, daha sonra ömrünün *yirmiiki* senesini orada harcayacağı şehirle tanıştı: *Paris.* Çernivtsi'de-

ki komünist Yahudi çevresinden bir arkadaşı karşıladı onu Paris'te. Birkaç gün büyük metropol Paris'i gezdi, dolaştı, şehrin tadını çıkardı. Fakat sonra Tours'a; yani eğitimine devam edeceği şehre gitmek zorundaydı. Bu eğitim asıl Tıp eğitimi değildi aslında; ön hazırlık gibi, Doğa Bilimleri'ne Giriş maksatlı bir eğitim alacaktı Paul. Akademik hayatının gerektirdiği bütün vazifeleri ifa etmiştir Celan; fakat fark edilecektir ki bu ifa, pek de öyle aşk ve şevkle yapılmış bir şey değildi. Kısa süre içerisinde, eskiden ve sonra olduğu gibi, bazı şeyler aniden daha önemli bir yere geliverdi hayatında: *insanlar ve kitaplar.*

Tours'ta bir müddet Çernivtsili arkadaşı Manuel Singer ile birlikte aynı evde oturdu; daha sonraları yalnız başına kaldı. Kısa sürede pek çok arkadaş edindi. Bunların pek çoğu da Alman kökenliydi. 1933'te Filistin'e göç eden Yahudi Eliyahu Pinter, Şehircilik eğitimi alıyordu ve Celan'ın yakın dostu olmuştu bile. Birlikte çokça zaman geçirdiler; kafelerde uzun uzun eski ve yeni şiir üzerine konuştular. Paul, burada da edebiyata olan ilgisini sürdürdü. Alman Edebiyatı'ndan okumaya devam ederken bir yandan da Fransız Edebiyatı'na merak saldı: Marcel Proust, Romain Rolland ve André Gide, Louis-Ferdinand Céline'in ilk eserleri, Julien Green ve Albert Camus. Sürrealistler –André Breton, Paul Éluard, Luis Aragon ve diğerleri- kelimenin tam manasıyla onu büyülüyordu; fakat o kendi yazı serüvenini bu yoldan çoktan geri çevirmişti. Shakespeare'in soneleriyle meşgul olmaya başladı bir müddet; fakat Karl Kraus, Friedrich Gundolf ve Stefan George'nin Shakespeare çevirilerinin Paul'u tatmin ettiği söylenemezdi.

1938'in Noel zamanı yeniden Paris'e gitti. Yakın arkadaşı Erich Einhorn ziyaretine gelmişti. Uzun müddettir planlanan halası Berta Antschel'i ziyareti ise ancak

1939'un Paskalya tatilinde gerçekleşebildi. Her ne kadar Londra, Celan'ın kalbinde Paris kadar bir yer edinememiş olsa da, 1948'ten ömrünün sonuna kadar bu şehri hangi sebepten dolayı defalarca ziyaret ettiği de ayrı bir muammadır.

1939 Temmuz'unda belirli sınavları başarıyla geçtikten sonra Çernivtsi'ye dönmüştür. Tabii ki tatil maksadıyla; zira sonbaharda yeniden Tours'a gitmek niyeti vardır; fakat bu, gerçekleşemeyen bir niyet olarak kalmıştır. Almanya, Polonya'yı işgal etmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Paul'u yeniden Fransa'ya gitmeye yöneltecektir ileride; ancak Tıp Fakültesi'ne devam etmesi söz konusu olmayacaktır.

Tıp öğrenciliği adaylığından sonra Felsefe'ye meyleder. Çernivtsi Üniversitesi Romanistik bölümüne kaydını yaptırır ve 1939/40 yıllarında aktif öğrenci olarak eğitimine devam eder. Eski sosyal ve edebî ortamına yeniden kavuştuğu için sevinmektedir ve herhangi bir sekte yaşamadığı için de mutludur. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği ilk yıllarda, enteresan bir şekilde Çernivtsi sakin bir şehirdir. 1940'ın ilk yarısını bu sükûnet içinde geçirmiştir.

Ne yazık ki bu, fırtına öncesi sessizliktir. 1940 yılının sonunda Alman Kızıl Ordu'su, Hitler-Stalin antlaşması uyarınca Kuzey Bukovina bölgesini işgal eder ve halka yeni bir düzen getireceğini vaat eder. Devlet dilinin Rusça olması ve eğitim sisteminin Sovyet kurallarına göre tanzim edilmesi vaat edilen düzeni göstermesi açısından önemlidir. Şehrin yeni efendileri bir müddet Yahudileri sükûnet içinde bırakırlar; ancak sadece 13 Haziran 1941'e kadar sürer bu huzur evresi. Bir gecede yaklaşık 3.800

Kuzey Bukovinalı Sibirya'ya gönderilmişti ki bunların yüzde yetmişini Yahudiler teşkil etmekteydi. O gece Yahudiler belirsizliğin, *arafın* zindanıyla tanıştılar ki bunu Nazi zindanını tanımak takip edecekti.

Çernivtsi Üniversitesi'nden tahliye edilen çok sayıda Yahudi öğrenci, Romen ve Alman güçlerinin Kızıl Orduyla birlikte geri çekilmesi üstüne Sovyetler Birliği'ne gittiler. Bunların arasında genç Paul'un yakın arkadaşlarından Gustav Chomed, Erich Einhorn ve Malzia Kahwe de vardı. Diğer arkadaşları gibi sıkı bir Sosyalist olan Einhorn'un Stalin başkanlığına dair ciddi bir beklentisi yoktu aslında. Ancak Einhorn ve onun gibi diğer temkinli ve realist Sosyalistler, Nazi terörünün Yahudilere, Stalin'den çok daha fazla zarar vereceğini öngörebiliyorlardı. Bu dostluğun yeniden tesis edilmesi tam sekiz yıl sürdü.

Paul Antschel, 1940/41 yıllarına, Romanistik Fakültesi'ne Rusça öğrenerek katlandı ve kısa sürede bu yabancı dilde de yetkin bir seviyeye ulaştı. 1940 yılının yaz döneminde Paul için önemli olan olay ise, Yahudi tiyatrosuyla meşgul olan ve daha önce bir kez evlenmiş oyuncu Ruth Lackner ile kurduğu büyük yakınlık oldu. Ancak bu yakınlığı büyük bir aşk ilişkisi olarak görmemek lazımdır. Buna rağmen genç kıza hayran Paul, tiyatro çıkışları onunla buluşur, şehri gezip şiirler okurdu. Bu şiirler genelde genç kıza ithaf edilen, ona karşı büyük ilgisini içeren şiirlerdi ve Ruth da bunun farkındaydı. Daha yıllar öncesinde kendini fark ettiren şey, burada da yoğunluğunu göstermektedir: Paul, aslında coşkulu bir âşıktır; kıskançtır mesela. Fakat Paul için aşk, dünyevî hayattan uzaklaşıp yıldızların üstünü mesken edinmektir. Bunun yanında Chalfen'in tahminini akıldan çıkarmamakta fayda vardır: Anneye karşı hiç eksilmeyen bağ henüz yirmi-

lerinde olan bu genç adamda Eros'tan azat olmayı doğurmuştur. *Masal* (Legende) isimli şiirinde Ruth için şöyle yazacaktır: *"o benim kız kardeşim/ en sevdiğim."*

1938'den 1940/41 yılına kadar Paul Antschel'e ait tarih düşülmüş şiirlere ulaşılmaktadır. Bu ilk dönem şiirlerinde Celan, Bukovina şiirinin yirmi-otuz yıllık geçmişine yakın örnekler koymuştur ortaya. Bukovina'nın bahsi geçen bu şiir dönemi, Peter Demetz tarafından, *anakronik* olmakla ve Alman klasik şiir geleneğine sadık olmamakla eleştirilir.[24] İstisnalar hariç tutulursa, doğa meyli, harmoni çabası, alışılmış imgeler ve geleneksel kafiye örgüsüne sıkıca sarılma, bahsi geçen Bukovina şiirinin temel özellikleridir.

Bukovina şiirinin bu tür özellikleri Antschel'in ilk şiirlerinde yoğun biçimde gözlenebilir; ancak bunlarla sınırlı da değildir Paul'un şiiri. En başta dile getirilmesi gereken şey, edebî bağdır ve bu, Paul Antschel için bilinçli bir tavırdır. Bukovina'ya özgü edebiyat tutkunluğu, edebî muhteva genellikle Paul'un metinleri için baskın unsurlardır. Paul Antschel, Bukovina şiirinden gelen romantik klişe mısraları yabancılaştırır ve onları dönüştürür. 1940/41'de yazdığı *Gece Şarkısı* (Notturno) isimli şiiri, buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Gerçi sükût ve ölüm teması, Bukovina şiiri için tanıdık bir temadır; ancak bu tema Paul'un dilinde, etkisi hissedilen ekspresyonist imgeler yardımıyla romantikleştirilir. Kafiye, Paul şiirinde vardır; fakat bu kafiyeler de kırılmak suretiyle dönüştürülmüştür. Tıpkı Georg Heym ve Georg Trakl şiirinde olduğu gibi. Paul Antschel, yaşadığı zaman diliminde vuku bulan günlük meselelere kayıtsız kalmamış; fakat bunları metinler olarak yazıp yayımlamak yerine; şiir formu içerisinde eriterek nakletmeyi tercih etmiştir.

ANA DİL – KATİL DİL

1940-1945 Yılları

21 Haziran 1941 tarihinde Nazi-Dönemi Alman Ordusu'nun Sovyetler Birliğini işgal etmesiyle Bukovina'da yaşayan Yahudilerin kaderi için de bir dönüm noktası başlamış oldu. General Antonescu komutası altındaki Romanyalılar, Sovyetler Birliğine karşı Alman müttefiki olduklarını belirterek harp ilan ettiler. Bunun üzerine Kızıl Ordu işgal ettiği toprakları hızlı bir şekilde terk etti. Alman-Rumen işbirliğinde kurulan terörist yönetim, herhangi bir kayda değer direniş, isyan olmamasına rağmen ardı arkası kesilmeyen katliamlara, sürgünlere ve rencide edici tutumlara başladı. Rumen birliklerinin 6 Temmuz 1941'de Çernivtsi'yi işgal edişini takip eden günlerde Yahudi halkın şehirden tasfiyesiyle görevli *D*, *SS* ve *SD* isimli özel ekipler de soluğu şehirde aldılar. İbadethaneler yakıldı, opera binaları ve diğer kültürel merkezler tahrip edildi. 29 Ağustos'ta SS-Komutanı Otto Ohlendorf, Berlin'e şöyle bildiriyordu: "*Çernivtsi ve Dnjester'in doğu bölgelerinde 3106 Yahu-*

di ve 34 Komünist tasfiye edildi."[25] Hayatta kalanlar ise *Yahudi Yıldızı* taşımak ve gösterilen işlerde cebren çalışmak zorundaydı.

11 Ekim 1941'de eski Yahudi bölgesinde yeni bir *getto* kurulması üzerine Çernivtsi'de terörün ikinci safhası başladı. 45 bin Yahudi etrafı dikenli tellerle çevrili arazilere toplandı ve küçücük odalarda üst üste tıkılarak bölük bölük sınır dışı edilmek için hazır tutuldu. Bunlardan 15 bin tanesinin hayatta kalmasına müsaade edildi ki bunlar da şehirde çalışacak kabiliyete sahip olanlardı. Geri kalan binlerce Yahudi de sonbahar boyunca yakılıp katledildi.

1941/42 kışında sessizlik yeniden bozuldu; Yahudi gettosu yeniden işgal edildi ve Haziran 1942'de sürgünler tekrar baş gösterdi. Bu süreçten Antschel ailesi de nasibini aldı. Paul da zorla çalıştırılan Yahudiler arasına dâhil edilmişti. Bu meseleyi ailesiyle konuşup bir çözüm aramak istiyordu. Belki gidip saklanacak bir yer bulabilirlerdi. Nitekim yakın arkadaşı Ruth böyle bir yol bulmuştu. Bir fabrikanın gizli deposunda saklanıyordu ve Paul da ara sıra orada gizleniyordu. Ancak bu teklifi ailesine iletememişti bile. Haziran'ın son Pazartesi günü, ailesinin kaldığı eve geldiğinde onların çoktan ortadan kaybolduğunu gördü. Tehcirler genelde hafta sonu oluyordu ve ailesi de buna maruz kalmıştı.

Temmuz'da tehcirler yeniden durduruldu. Paul, Rumenler tarafından Yahudilere hizmet eden bir işe yerleştirildi. En azından bu şekilde bir müddet için de olsa herhangi bir şekilde tehcir edilmekten ya da Nazi toplama kamplarına gönderilmekten korunmuş oluyordu. Şubat 1944'e kadar bir buçuk yılını bu şekilde, Güney Moldova

yakınlarındaki Buzau şehrindeki Tabaresti çalışma kampında yol inşaatında çalışarak geçirdi. Şehirde geçirdiği izin esnasında kendine çalışma kampında ne iş yapıldığı sorulduğunda verdiği cevap çok manidar olmuştur: "*Küreyorum*!"[26] Paul, çalışmaktan ve kederden iyice bitkin düşmüştü. Tabaresti'den ilk mektubunu Ruth Lackner'e göndermiş ve şöyle yazmıştı mektubunda: "*Hayır Ruth, umutsuzluğa düşmüyorum. Ama annem için çok üzülüyorum. Son dönemlerinde zaten hastaydı. Muhtemelen aralıksız beni düşünüyordur. Nasıl olduğumu merak ediyordur. Bir veda bile edemeden ayrıldık. Korkarım ki sonsuza kadar...*"[27]

Paul Antschel haklıydı. Annesini ve babası Alman bir subay tarafından Michailowka isimli toplama kampına gönderilmişlerdi ve bir daha onları asla göremeyecekti 28 Mart 1943'te arkadaşına şöyle yazar: "*Baharın artık gelmesi lazım Ruth! Yaklaşık iki yıldır mevsimleri, çiçekleri, geceleri ve dönüşümleri... Hiçbir şeyi hissetmiyorum.*"[28] 1942 sonbaharının sonunda gizli bir mektupla anne ve babasının ölüm haberlerini almıştı. Babasının tifodan mı yoksa kurşuna dizilerek mi öldüğü bugüne kadar belirsizliğini korumaktadır. Annesinin ise ensesinden vurularak katledildiği kesin bilgidir. Bu bilgiyi Paul aynı kış, Transnistrien'den kaçan bir akrabasından edinmişti. -*Yakın zamanlarda, anne babasının ölümünden bahsettiği mektubu gün yüzüne çıkmıştır Paul'un.*- 1944 Nisan'ında, Sovyet rejimi altındaki Çernivtsi'de bir psikiyatri kliniğinde doktor yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Bu görevi esnasından hasta refakatçisi olarak gittiği Kiev'den 1 Temmuz 1944'te, Rusya'da *Roskow am Don*'da öğrenim gören arkadaşı Erich Einhorn'a şu mektubu gönderir:

Sevgili Erich,

İki gündür Kiev'deyim. Eline kısa sürede ulaşabilecek bu mektubu yazma şansını elde ettiğim için seviniyorum.

Ailenin sağlığı yerinde Erich. Kısa müddet önce onlarla konuştum. Bunun ne kadar değerli olduğunu hayal bile edemezsin!

Annem ve babam Almanlar tarafından katledildi. Krasnopolka am Bug'da. Erich, âh Erich... [...] Çok onur kırıcı şeyler yaşadım, boşluk, sonsuz boşluk... Kim bilir, belki sen yurduna dönebilirsin.

Kucaklıyorum seni Erich.

Dostun,

Paul[29]

Bu mektup, Paul'un anne ve babasını kaybetmekten dolayı duyduğu derin acıyı göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Paul, kendini anne ve babası sağ olan diğer Yahudi akranlarıyla kıyaslamaktadır. Ki bu aileler Paul'a göre ya ülkeyi terk ettikleri için şanslıdırlar ya da güçlü, kuvvetli ve dirençli olan oğullarının yardımlarıyla hayatta kalabilmeyi başarmışlardır. Böyle düşünmekle kendini suçlamaktadır aynı zamanda.

Olanların en kötüsü Rumen güçleri kontrolündeki Transnistrien'den (Dnjestr ile Bug arasında) Alman güçleri kontrolü altındaki Ukrayna bölgesine (Bug'un doğusuna) sürgün edilmekti. Buradaki kamplarda insanlar köleler gibi çalıştırılmakta ve gaddarca eziyetlere maruz bırakılıp hasta düşmekteydiler. Buralarda SS subayları vardı. Hiç kimsenin yaşamadığı bu yere götürülmüştü Paul'un annesi ve babası. Ayrıca 1942 Aralık ayında tifodan

ölen büyük kuzeni Selma Meerbaum-Eisinger de buraya nakledilmişti. Yaşayan Avrupa Yahudilerin çoğunda görülen *sağ kalma suçu* (survivor guilt), Nasyonal Sosyalizm'in onlara bıraktığı ağır bir miras gibidir. Paul Antschel-Celan da anne ve babasının ölümlerinin ardından hayatta kalıyor olmanın azabını ömrü sonuna kadar bir yük olarak taşımıştır. Bu günahın, Nazilerce ve onların yardakçısı durumunda olan Rumenlerce gerçekleştirilmiş olmasını bilmek, kendine yüklediği vicdan azabını dindirmesine hiç ama hiç yarar sağlamamıştır.

Anne ve babasının ölüm tarihlerini kesin olarak bilmese de *20 Ocak* gibi sembol bir tarih edinmiştir Paul Antschel-Celan kendine ve bir şiirinin ismini de *20 Ocak* koymuştur. Anne ve babasının katledilmesi, hayatında olduğu gibi şiir serüveninde de bir kırılmaya yol açmıştır. Eski şiirlerinin genel teması aşk olsa da *ölüm* şiirlerindeki kuvvetli yerini edinmiştir bundan böyle. Ancak bu tarihten sonra ölüm fikri, Yahudi motifi ve şair refleksiyle karıştırılarak ve yine de yer yer aşk zeminine yayılarak ağırlık kazanmıştır. Artık çok sevdiği *ana dili* (kelimenin gerçek manasıyla) *katil dili*ne dönüşecektir. Fakat ortada tek bir katil yoktur; bu dili konuşan bütün bir halk, bu *ustalığa* yardım etmeleri sebebiyle potansiyel katildir. Bu noktada karşımıza şu soru çıkmaktadır: Madem, *katil dili* diye bir tanımlama yapmaktadır Celan; o halde bir Yahudi olarak şiir serüveninin temel merkezinde, Alman Dili'ni kullanmaya neden devam etmiştir? Tahmini 1944 yılında oluşan ve açık olarak annesine yazılan *Mezarlara Yakınlık* (Nähe der Gräber) isimli şiirinde bunu kendine açıkça sormaktadır: "*acı çekiyorsun değil mi anne/ âh tıpkı evdeki gibi/ kısık söylenmiş, şu almanca, sızı veren mısralardan*"[30] *Mezarlara Yakınlık* da bu dönemde yazılmış diğer şiirleri gi-

bi kafiyelidir. Ancak dikkat çekmesi gereken unsur, 1943'ten önceki şiirlerinde doğrudan; sonrakiler de dolaylı olarak karşımıza çıkacak olan *anne* motifidir.

1943 ila 1946 yılları arasındaki etkileyici şiirlerinde, öldürülen anne motifi gizlenerek çıkar karşımıza ki 1938/39 yıllarında yazdığı iki *Anneler Günü* şiirinde bu motif bariz bir şekilde yansıtılmaktadır okura. *Kış* (Winter), *Mezarlara Yakınlık* (Nähe der Grabe), *Siyah Kar Taneleri* (Schwarze Flocken), *Kavak Ağacı* (Espenbaum) gibi şiirler anne motifinin dolaylı olarak işlendiği şiirlerine örneklerdir. *Siyah Kar Taneleri*, muhtemelen 1942 yılının sonunda ortaya çıkmıştır ve ilk dörtlüğüne bakılırsa acı çeken annenin Ukrayna kışındaki bir mektubundan bahsetmektedir. Şiirin son mısrası olan "*gözyaşları geldi bana / küçük bir bez parçasını örüyorum*", Yahudi soykırımından sonra gözyaşı nehrini bir zemin ve şiirin önkoşulu olarak göstermektedir. Örülen *bez parçası* ise, bu zeminden çıkan katliam sonrası bir kafa kâğıdı, kimlik belgesidir. 1945'ten sonra *gözyaşı kaynağı*, *matem* gibi motifler Celan'ın es geçmediği, sürekli etrafında durduğu motifler arasında yerlerini almıştır. Bu hâller, çağrışım dünyasında dönüp dolaşır; farklı biçimlerde şiirine konuk olur. *Engführung* isimli şiirinde şöyle der Celan: "*git, / göze git. nemli olana. / git, / göze git, / nemli olana.*"[31]

Paul Antschel-Celan'ın en meşhur şiirlerinden biri olan *Ölüm Havası* (Todesfuge), 1944'te Çernivtsi'de tasarlanır ve son haline 1945'te Bükreş'te kavuşur. Bu şiirle edebî olarak çıkış noktasını da kesin bir biçimde ortaya koyarken aynı zamanda şiirsel olarak bir dönüşümün de sert çizgilerini çekmiştir Celan. İleriki bölümlerde bu şiirin Alman Dili'nde önemli sonuçlar doğuran etkileri daha detaylı şekilde incelenecektir. Burada sadece bir başına insanı büyüleyen şiirselliğine bakmakla iktifa etmek yeterlidir:

siyah sütü sabahın onu içiyoruz biz akşamları
günortaları onu, sabahları onu, onu gece yarıları
içiyor de içiyoruz onu
sıkışmasın diye insan mezarını göğe kazıyoruz
bir adam evinde oturup yılanlarla oynaşıyor ve yazıyor
karanlık çöktüğünde yazıyor senin altın saçların
margarete almanya'ya yazıyor
yazıyor ve kapının önüne çıkıyor yıldızlar parlıyor ıslık
çalıyor av köpekleri buraya
ıslık çalıyor yahudileri oraya toprağa bir mezar
kazsınlar diye
emir veriyor şimdi yalnızca dans için çalın diye

ey siyah sütü sabahın seni içiyoruz geceleri
sabahın erken vakti seni, öğleyin seni, seni her akşam
içiyoruz da içiyoruz
bir adam evinde oturup yılanlarla oynaşıyor ve yazıyor
karanlık çöktüğünde yazıyor senin altın saçların
margarete almanya'ya yazıyor
senin kül saçlarını sulamith sıkışmasın diye insan mezarını
göğe kazıyoruz onun

daha derin kazın toprağı diye bağırıyor siz ötekiler diyor
çalıp söyleyin
kemerindeki silaha davranıyor ve sallıyor havada
gözleri mavi
daha derine diyor saplayın kürekleri ötekiler
devam edin oyuna

ey siyah sütü sabahın seni içiyoruz geceleri
sabahın erken vakti seni, öğleyin seni, seni her akşam
içiyoruz da içiyoruz
bir adam evinde oturuyor senin altın saçların margarete
senin kül saçların sulamith adam yılanlarla oynaşıyor

bağırıyor daha tatlı çalın ölümü diye ölüm bir ustadır
almanyalı
bağırıyor daha sert çalın kemanlarınızı yoksa duman olur
tütersiniz göğe
yoksa buluttan mezarlarınız olur dar gelmeyecek size

ey siyah sütü sabahın seni içiyoruz geceleri
öğlen vakti seni ölüm bir alman ustadır
akşamları içiyoruz seni sabahları içiyoruz,
içiyor da içiyoruz
ölüm almanyalı bir ustadır gözleri mavi
seni nişan alıyor kurşundan mermisiyle
bir adam evinde oturuyor ve senin altın saçların
margarete
köpeklerini salıyor üstümüze bir gökyüzünde
bir mezar armağan ediyor
yılanlarla oynaşıp düş kuruyor alman bir ustadır ölüm

senin altın saçların margarete
senin külden saçların sulamith[32]

Şüphesiz bu şiir, Yahudi cenazesinde terennüm edilen ölüm marşlarını andırmaktadır. Bizzat ölüler tarafından terennüm edilmektedir ve bu yüzden gerçeklikle güçlü bir bağı vardır. Rumence ilk baskısı şu şerhle sunulmuştur okuyucuya: *"Tercümesini yayımladığımız bu şiir, gerçekler üzerine kurulmuştur. Lublin ve diğer Nazi kamplarında bir kısım mahkûmlar mezar kazarken diğerleri tarafından terennüm edilmiştir."*[33] Celan 1961'de Walter Jens'e şöyle yazmaktadır: *"Bu şiirdeki, havada kazılan mezarlar, Tanrı biliyor ki ne bir alıntıdır ne de mecazî bir anlatım."*[34] Bu, şiirdeki diğer detaylar için de geçerlidir. Okur, Nazi toplama kamplarında uygulanan işkence ve zulümleri anlayabilirse; bu şiirin maksadını da o denli iyi hissedebilecektir. Aynı zamanda, iktibas yapısının kanıtladığı gibi, ciddi sebeplerden ötürü edebiyat tutkunu bir şiirdir *Ölüm Havası.*

'Sabahın siyah sütü' terkibi, bu keşfin izinin bizi götürdüğü bir şifredir. Bu tür *oksimoron*[35] *kullanımlar* (Oxymora-Wendungen), sadece Isaac Schreyer, Rose Ausländer ve Alfred Margul-Sperber gibi Bukovinalı şairlerde değil; Georg Trakl, Arthur Rimbaud, Jean Paul gibi şairlerde ve hatta Eski Ahit'te de görülmektedir. Bunun yanında Claire Goll tarafından ortaya atılan intihal suçlamaları, Celan'ın 1960'tan sonraki hayatını zehir etmiştir. Son olarak Şubat 1970'de Bükreş'te Immanuel Weißglas tarafından *O* (Er) isimli bir şiir yayımlanmıştır –ki bu şiiri 1944 yılında yazdığını beyan etmiştir- ve bu şiir, şaşırtıcı biçimde *Ölüm Havası* ile benzerlikler arz etmektedir. Weißglas'ın şiirinde de yılanlarla oynayan Alman usta vardır; birileri keman çalıp dans ederken havaya kaldırılan mezarlar... Celan ile Weißglas'ın şiirlerinin kıyaslanması, *'ortada bir öncelik mi var yoksa düpedüz bir intihal*

mi' soruna cevap vermek için kolaylık sağlayacaktır. Weißglas'ın *O isimli* şiirinin tematik kurgusu ve biçimsel olarak dörtlüklü ve kafiyeli oluşu onun tamamen geleneksel bir şiir olduğunu göstermektedir.

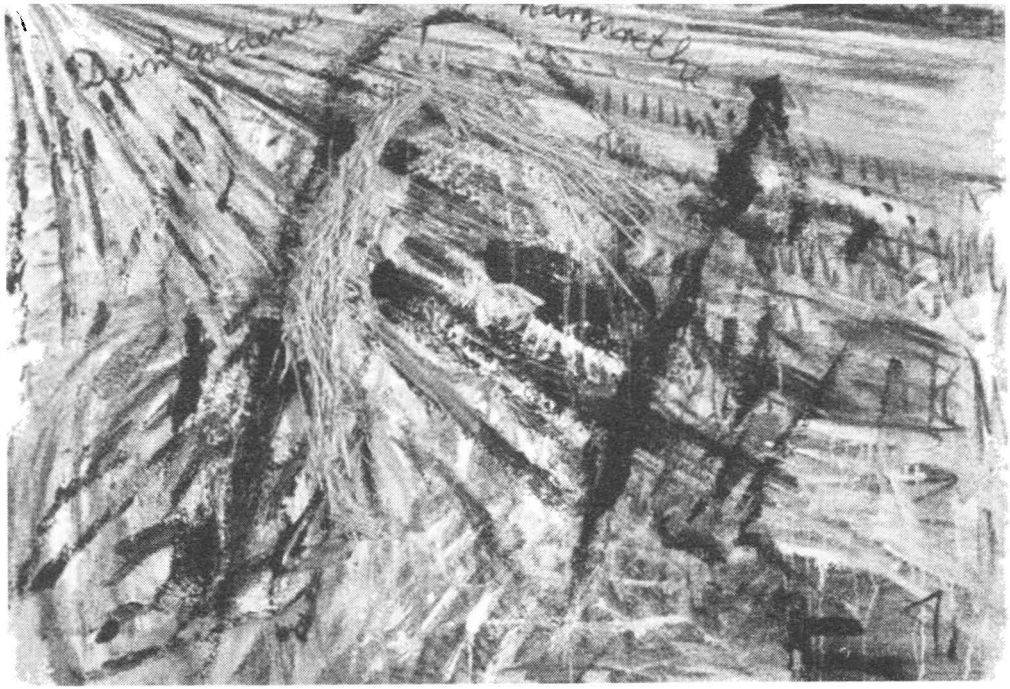
Weißglas, Celan'dan yarım yaş büyüktür. Bu ikili birbirlerini Çernivtsi'deki Rumen Lisesi'nden tanırlar. Bir yıl paralel sınıflarda okumuş; ancak sonrasında, Weißglas'ın sınıf tekrarı yapması sebebiyle ayrılmışlardı. İkisinin de ortak noktası kuşkusuz şiirdi. Peki, bu ikili nasıl bir arada bulunmuşlardır? Alfred Kittner ve Edith Silbermann, bu ikilinin Bükreş zamanlarına değin irtibat içinde olduklarını ve şiir merkezli bir dostluk geliştirdiklerini ileri sürerken; Rose Ausländer (ve onu takiben Israel Chalfen) böyle bir dostluğun varlığını tekzip ederler. Celan'ın Bükreş zamanlarındaki en yakın arkadaşlarından olan Petre Solomon da böyle bir dostluğun vuku bulmadığını; aksine Celan'ın Weißglas'a karşı tavrının düşmanca olduğundan bahsetmiştir. Bu iki fikir de aynı anda mümkün olabilir: İki şair edebiyat üzerinden bir diyalog kurmuş ve tatlı bir rekabete girmiş olabilirler ya da en azından Paul Antschel tarafından, diğerinin şiirsel uğraşlarındaki yetersizlik hissi, mevzu bahis olabilir.

Ölüm Havası şiirinin tamamında hissedilen *alıntı yapısı* (Zitatstruktur) göz önünde bulundurulduğunda, Celan'ın bu şiirle, Alman edebiyat geleneğiyle acı bir hesaplaşmaya gittiği fark edilecektir. Ardında da Celan'ın kendisini açıkça Weißglas'ın *O* isimli şiirine karşı, içinde geleneğin öncelenen kullanımlarını reddettiği bir *parodi*, bir *karşı-şarkı* ile meydan okumak zorunda hissettiği görülecektir. Ayrıca *oksimoron* kullanımlarda Celan'ın okul arkadaşına nispeten daha başarılı ve kuvvetli olduğuna hak verilecektir. Celan bu şiirle sanki ge-

lenek üzerinden geniş bir bilanço koymuştur ortaya: Bach'ın *Kunst der Fuge*'si, Goethe'nin *Faust*'u, Heinrich Heine'nin *Das Sklavenschiff*'i, Mörike'nin *Maler Nolten*'i, Gryphius'un ölüm alegorisi içeren şiirleri, Heym ve Trakl. Ayrıca, Ölüm Havası'nın ritmik ahengi, uzunlu kısalı mısraların ve ölçünün çeşitli formlarda kullanımı, Goethe'den Hofmannsthal ve Rilke'ye kadar uzanan bir geleneğin gizlenmiş bir iktibası gibidir. Ayrıca şiirde Almanlar, iki tür ustalıkla anılırlar: *sanat ve ölüm.* Bu durum, çalıştırılan kölelere bir yandan mezar kazdırırken diğer yandan da kemanla müzik yaptırıp, dans etmeyi emreden bir adamın şahsında sunulur: *"bağırıyor daha tatlı çalın ölümü diye ölüm bir ustadır Almanyalı / bağırıyor daha sert çalın kemanlarınızı yoksa duman olur tütersiniz göğe"*

Ölüm Havası (Todesfuge), ellili-altmışlı yılların Batı Almanya'sındaki algının gösterdiği üzere oldukça muğlak bir yapıdır: Bir yandan zengin bir geleneği satırlarına taşırken öte yandan onları istimlak ederek bir daha kullanılamaz hale getirerek gerisinde bırakır. Şiirin sonunda, bir daha arası bulunamayacak iki *köken* (Herkunft) birbirinden ayrılmış vaziyette durmaktadır: *Alman ve Yahudi.* Goethe'nin Faust'unun Margarete'si (Gretschen) ile saçları küle çalmış Sulamith şiirin sonunda, saçlarının tezatlığıyla teşbih ederler bu uzlaşmazlığı: *"altın saçların margarete / senin küle dönmüş saçların Sulamith"*

Hakkında söylenmiş olan, söylenen ve söylenecek olan her şeye rağmen bu şiir, parıldayan güzelliği, müzikal cazibeyi ve sihirli bir gücü sunmuştur okuruna. Ellili yılların da göstermiş olduğu gibi, kolayca kabullenilmiş, okur tarafından *zevkine* varılarak tecrübe edilmiş ve güzel şiir algısına dair sağlam bir örnek teşkil etmiştir.

Anselm Kiefer / Dein goldenes Haar Margarethe (Altın sacların senin Margarete)

ANTSCHEL'DEN CELAN'A

Bükreş, 1945-1947

1944 sonbaharında Çernivtsi Üniversitesi ikinci kez Sovyet-Ukrayna Üniversitesi olarak açılır. Paul Antschel bu kez İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümüne kayıt yaptırır. Bunun sebebi, *Shakspeare*'in üzerinde bıraktığı kuvvetli tesirdir. Bu süreçte, Sovyet kontrolünde neşredilen bir gazeteye, Ukraynacadan Rumenceye tercümeler yapmak suretiyle para kazanmaya başlar. *Masaryk Sokağı*ndaki ailesine ait ev henüz duruyordu; oraya dönebilirdi. Ancak, eninde sonunda Kuzey Bukovina'nın Sovyetlerin eline geçeceğini ve dolayısıyla buradaki ikametinin geçici olacağını düşünüyordu. 1944/45 kışındaki dönemde aldığı yeni bir kararla; Almanların gösterdiği her türlü tecavüze inat Alman Dili'nde şair olmayı kafasına koymuştu. Bu dönemde yazdığı şiirleri, ikişer nüsha olarak el yazısıyla ve oldukça titiz ve düzgün bir şekilde kaleme alarak düzenlemesi niyetindeki ciddiliği belgelemektedir.

Böylece 1945 Nisan'ında Paul Antschel kısa süreliğine Bükreş'e taşınmıştır. Asıl niyeti Almanca konuşu-

lan bir yer olması sebebiyle Viyana'ya taşınmaktı; ancak dönemin politik koşulları altında bunu gerçekleştirmek pek mümkün değildi. Sonraları 1958 yılında *Bremen Konuşması*'nda (Bremer Rede) şöyle diyecektir: *"Kavuşmak yeterince uzak; kavuşulacak olan, Viyana! Bu kavuşmanın yıllarca nasıl ısmarlandığını biliyor, evet!"*[36] Paul, resmî olarak Rumen vatandaşı olduğundan Bükreş ona yeni bir oturum müsaadesi sunmuştu. Paul bu toprakların dilini gayet iyi biliyordu ve bu başkent, edebî olarak ilginç bir manzara arz ediyordu. Ayrıca Bükreş yönetimi, Kral I. Mihail iktidarı altında oldukça liberaldi ve bu yüzden pek çok Çernivtsili, Yahudi akademisyen ve özellikle sanatçı Bükreş'e taşınmıştı. Bunlar arasında Paul'un arkadaşları Ruth Lackner, Edith Horowitz, Moshe Brash ve Horia Deleanu ve şair arkadaşlarından Alfred Kittner, Immanuel Weißglas, Alfred Gong ve Rose Ausländer gibi isimler yer almaktaydı.

Doğunun Paris'i olarak anılan Bükreş, savaş döneminde bombardımanlara maruz kalmış olsa da her zaman yaşanılası ve eski Avrupa şehirlerindeki cazibeden pay almış bir şehir olarak kalmıştır hafızalarda. General Antonescu komutası altındaki faşizan işgal sona erdikten sonra sanatsal faaliyetler tomurcuklanarak kaybettiği zemini yavaş yavaş yeniden kazanmaya başlamıştır. Romanya'nın okuryazar kesimi Fransızca konuşabilen insanlardan oluştuğu için yeniden canlanan sanatsal faaliyetlerde Fransız etkisinin önemli derecede baskın olduğu söylenebilir. Böylece savaş sonrası Tristan Tzara, Louis Aragon ve Paul Éluard Bükreş'te sahneye çıkarlar ve Paul Antschel de bu vesileyle onlarla karşılaşma imkânı elde eder.

Daha evvel, 1934 yılında Paul Antschel, öğrenci olarak birkaç günlüğüne Bükreş'te bulunmuştu. Şimdi de

üniversite öğrencisi olarak yeniden düşmüş oldu yolu Bükreş'e. Birkaç vakit Leonid Miller ve Alfred Margul-Sperber'in birlikte kaldığı öğrenci pansiyonunda geceledi. Leonid Miller'i ilk olarak 1935 yılında tanımıştı ve 1938'de onunla Paris'te yeniden karşılaşmıştı. Bir müddet Komünist bir kültür dergisi olan *Scinteia* için tercümeler yaptıktan sonra geçimini temin edebilmek için daha düzenli bir iş buldu: İyi Rusça bildiği için, yeni kurulmuş bir yayınevi olan *Cartea Rusa*'da editör olarak istihdam edildi. Bu yayınevinin amacı, eski ve yeni Rus edebiyatı eserlerini Rumenceye çevirip neşretmekti. Bu zaman zarfında Rusçadan epeyce eser çevirdi: Michail Lermontow'un *Zamanımızdan Bir Kahraman* (Ein Held unserer Zeit) ve Anton Tschechow'un hikâyeleri, Paul Antschel'in tercüme faaliyetleri arasındandır. Rumence *Ancel* ismi altında yayınladığı bu ilk eserlerin yayın yılı 1946'dır. 1947'de bu tercümeleri, Konstantin Simonow'un propaganda eseri olan *Rus Meselesi* (Die russische Frage) ve yine aynı minvalde kaleme alınmış Sovyet ideolojisine bağlı tercümeler izledi. Bu eserleri biraz da maddî ihtiyacını tatmin için tercüme ettiği için imza olarak, *A.Pavel* müstear ismini kullanmıştır Celan.

Şimdiki ismiyle Paul Ancel, Bükreş'e şairlerin arasında bulunmak maksadıyla gitmişti. Kararının Bükreş'ten yana ağır basmasındaki önemli etkenlerin arasında hiç kuşkusuz Alfred Margul-Sperber yatmaktaydı. Kiminle yan yana gelse uzun boyu hemen fark edilen, iki metre boyundaki bu adam, Bukovina'da doğup Çernivtsi'de büyümüştü. Savaş yıllarında Çernivtsi edebiyat ortamında aktif olarak yer almış; 1920-1924 arasını Paris ve New York'ta geçirmiş; Guillaume Apollinaire ve Yvan Goll ile yan yana gelmiş ve Franz Kafka ile de tanışmış-

tır. Çernivtsi'deki edebiyat ortamına çok iyi hâkim olan Sperber, 1924-1933 yıllarında bütün dünya edebiyatıyla ilgilenmiş ve mektuplar vasıtasıyla Thomas Mann'dan T.S.Eliot'a kadar birçok isimle diyalog kurmayı başarmıştır. 1940'dan itibaren de umumiyetle Bükreş'te yaşamıştır. Tehcirler süresince şansı yaver gitmiştir.

Paul Ancel Sperber'in *Kırsalın Meselleri* (Gleichnisse der Landschaft) ve *Sır ve Feragat* (Geheimnis und Verzicht) isimlerini taşıyan iki kitabının olduğunu biliyordu; fakat bu onunla henüz yüz yüze gelmek imkânını elde edememişti. Bükreş'e gelir gelmez ziyaretine gitti. Ruth Lackner, Paul'un şiir dosyasını daha önce Sperber'e ulaştırmış ve bu dosya, Sperber tarafından etkileyici ve coşkulu olarak nitelenmişti. Her ne kadar yaşlı Sperber, ekspresyonist tavrı geçmişinde bırakmış ve artık daha açık sözlü olmayı, şimdilerde *demode* olarak görülen geleneksel dili kullanmayı tercih ediyor olsa da bu tutum, iki şairin arasında gelişecek olan ünsiyete herhangi bir halel getirmemiştir. Ancel, Sperber'e ithafen yazdığı bir şiirinde aralarındaki mesafeyi gayet saygılı ve anlamlı bir şekilde ifade etmiştir: "*Zaman son yaşına tunçtan giriyor / Fakat sen burada bir yalnız bir gümüş gibisin.*" Sperber'in entelektüel tecessüsü derin, ruhî bir cömertlikle birleşmekteydi; böylece maharetini ikinci olarak başka hiç kimsede görmediği Bukovinalı bu genç için fedakâr bir dost ve destekçi olmuştu. Paul Ancel, 1948 yılından sonra Viyana ve Zürih yollarından edindiği imkânlarla Alman edebiyatında eserler vermeye başladığında, Sperber ile kurduğu dostluğu her zaman hayırla yâd etmiştir ve ona minnettar kalmıştır.

Bükreş'te konuşulan dil Almanca değildi. Bu yüzden Celan, daha evvel Tours'da yaşadığı duyguyu; şimdi

yeniden baskın olarak yaşamaktaydı. Almanca, onun için çok dilli bir otel odasında rezerve edilmiş şiir diliydi. Kuşkusuz, Bükreş'teki iki buçuk yılı içerisinde, Almancayı kullanarak yürüttüğü insani ilişkiler ikinci plana düşmemişti. Ancak yine de Rumence, meslekî ve edebî ilişkilerinde daha baskın bir konumdaydı.

Gettodaki, toplama kamplarındaki ve Çernivtsi'deki son yıllarına kıyasla şu an, Bükreş'te daha özel bir hayata sahipti Paul. Tabiri caizse, *hicretin* tadını çıkarıyordu. Paul Celan'ın durumu, savaş döneminde yaşadıklarını, savaşın dehşetini unutup sonunda yaşamayı gerçekten arzu eden gençlerin durumundan farklı değildi. Bükreş zamanlarındaki arkadaşlarından biri olan Nina Cassian'a şöyle diyordu: "*Bize acı çektiren zaman, meydana gelen her türlü onulmaz felakete boyun eğmeyen umutlarımızın zamanıydı. Değişim için biraz daha sabretmemiz gerekiyordu. Özgürlüğün tadı dudaklarımızın üstünde duruyordu.*"[37] Bu şekilde genç yazar, diğer bütün arkadaşlarının hemfikir olduğu yaşama arzusunu çok güzel özetliyordu. Celan'ı sürekli depresyonda olan bir kişilik olarak tahayyül etmek çok doğru olmaz. Kuşkusuz o *güzel bir karanlık*'tı (*beau tenebreux*); solgun yüzlü bir romantikti; çehresi, sır ve melankoli ile perdelenmişti. Bunun yanında Paul, bohem hayatın tavırlarını da seven, gülebilen ve neşeli olmayı becerebilen, sevginin tadını çıkarabilen, yeri geldiğinde mutlu olabilen bir yapıya da sahipti. Bükreş'te yaşayan Ruth Lockner'e olan bağı yavaş yavaş zayıflamış ve sonunda neredeyse kaybolmuştu. Onun yerini yeni tutkular aldı: Paul'u Çernivtsi'den Bükreş'e kadar takip eden Rosa Leibovici; Ancel tarafından *Neşe Kaynağı* (Gioia) olarak adlandırılan Lia Fingerhut; ve oyuncu Corina (Ciuci) Marcovici... Bu isimlerin hepsi Paul'un hayatında

önemli olmuş; ancak hiçbiri *biricik* olamamıştır. Petre Solomon, şakacı bir dille *kurban*ların sıralandığı uzun bir listeden bahseder.

Paul ile 1946 sonbaharından 1947 sonuna kadar yakın arkadaş olan Petre Solomon, Celan'ı, her daim insanlar için yardım etmeye hazır, canlı, hayat enerjisine sahip ve insancıl bir kişi olarak niteler. Ona göre Paul'un ruhu, umutsuzluk ve karamsarlıkla değil; her daim umutla doludur. Petre Solomon, 1944 ile 1946 yılları arasını Filistin'de geçirmiştir. Fakat misyonerlik hevesi kursağında kalmış; aklı başına gelmiş ve yeniden Bükreş'e dönerek *Cartea Rusa* yayınevinde çalışmaya başlamıştı. Fransızca ve İngilizceden tercümeler yapmış; bizzat şiirler de yazmıştı. Paul Antschel ile dostluğu, Shakspeare'den Rilke ve Kafka'ya değin ortak edebî bir zevk, entelektüel yakınlık ve kardeşçe bir ilişki üzerine tesis edilmişti. İkisinin *de kelime oyunları*na karşı meyli vardı. 1948 Mart'ında Viyana'dan gönderdiği ve *"Gönülden dostun ve Cermen dilinin mahzun şairi, Paul"*[38] imzasıyla bitirdiği mektupla Celan, *soğuk espri*[39] yaptıkları zamanları yâd eder. O zamanların geçip gittiğini hisseder. Altmışlı yıllarda Celan, Fransa ve Almanya'da tanıdığı şairleri hep Romanya'dakilerle kıyaslamıştır. Ancak Romanya'dakilerin kendi iç dünyasına, kalbine daha yakın olduklarını vurgulamıştır.

Solomon'un, Paul'un karakterindeki kaderin bütün olumsuz sonuçlarını küçümseyip kale almayan *gayriciddî tarafı* vurgusu, onun bu süreç içerisinde *Bükreşli Seçici Yakınlıklar*'a[40] (Bukarester Wahlverwandtschaften) ve Romanyalı sürrealistlerle bağlanmasında köprü görevi görmüştür. Sürrealist ekolün geleneğinde yatan dil oyunları, zaten Paul'un aşina olduğu bir durumdu. Kısa süre içerisinde Ancel, Rumen şiirinin önemli bir temsilcisi oluver-

miş; fakat onun etkisi altında kalmamıştır. Öyle ki, Bukovinalı Alman Dili şairi, az kalsın önemli bir Rumen şairi olup çıkacaktı. Lucian Blaga, Tudor Arghezi ve ve Alexandru Philippide gibi modern Rumen klasiklerini büyük bir hürmetle okumakla yetinmeyip; Gherasim Luca ve Paul Paun gibi erken dönem sürrealistleri ile de nitelikli ilişkiler kurmuştu. Bu isimler ve sürrealizmin Fransız temsilcileri olan Breton, Éluard ve Arogon için Sürrealizm, yalnızca bir yazım tekniği değil; Celan'ın büyük saygı duyduğu Paul Éluard'ın dediği gibi geniş kapsamlı bir *ince zekâ işi*'dir[41]. Sürrealizmin devrimsel ve politik esininden, diğerleri gibi Celan da büyülenmişti: *Anti-Konformizm*, özgürlükçü ve dogmatik olmayan bir Sosyalizm. Bununla beraber Sürrealizm, Anti-Nazizm taraftarı olduğunu göstermiş ve Stalin'e de muhalif olduğunu açıkça beyan etmişti. Fakat Paul, Sürrealizm'e büyük bir sempatiyle direkt bağlanmış değildir. O Sürrealizm'in, *içinde yabancının en yabancıyla baş göz edildiği*[42] dil telakkisine büyülenmişti.

Paul Ancel'in şiiri, başlangıçta akıl dışı ve duygusal unsurların bir araya gelmesiyle; müzikalite ve imgenin kullanımıyla teşekkül etmişti. Böylece denebilir ki Celan şiiri sadece okurun açık bilincine hitap etmek maksadında değildi. Edebiyatta ve görsel sanatlarda Sürrealizm ile tanışması ve fikir teatisine girmesiyle, bilinçaltının kaynaklarından yaratıcı gücün serbest bırakılmasının faydasını fark etmişti. Ancel, *unutma*nın ve *yeniden hatırlama*nın verimini keşfetmişti. *Haşhaş ve Hatıra* (Mohn und Gedächtnis) olarak isimlendirilen kitabında bu nitelikleri fark etmek mümkündür. Kuşkusuz bu tür özellikler, ilk olarak *Edgar Jené. Düşün Düşü* (Edgar Jené. Der Traum vom Traume) poetik metninde ve 1948'deki Viyana vakitlerinin dönüştüğü şiirlerinde bulunmaktadır.

Kendine has bu özelliğini şair, Çernivtsi'de yaygın kullanılan uzun mısralı şiirleri Bükreş'te yeniden geliştirerek –yeni ölçü tekniklerine geçerek-; ve sürrealist gibi görülen imgeleri kendi vezinsel ve ritmik tarzında yeniden kurarak devam ettirmiştir. Ayrıca kafiyenin *bilinçli* bir şekilde *dönüştürülerek* (bewusste Abwendung) kullanıldığı şiirleri yine de ağır basmaktadır bu dönemlerde. *Kavak Ağacı* (Espenbaum) isimli şiirin, daha önce yazdığı *Mezarlara Yakınlık* (Nähe der Gräber) isimli şiirle kıyaslanması, Çernivtsi'den Bükreş'e geçiş dönemini göstermesi bakımından önemlidir:

kavak ağacı, yaprakların bembeyaz bakıyor karanlığa.
benim annemin hiç düşmedi saçlarına kırlar.

karahindiba, ukrayna ne kadar da yeşil.
benim annem hiç gelmedi geri evine.

yağmurlu bulut, pınarlara geç mi kaldın?
benim sessiz annem ağlar her şey için.

çember yıldız, sen bağlıyorsun altın fiyongu.
benim annemin kalbi kurşunla aldı yara.

meşe kapı, seni kim çekip çıkardı menteşelerinden.
benim huzurlu annem bir daha asla dönmeyecek geri.[43]

Mezarlara Yakınlık da bu şiir gibi her biri ikilik dizeli beş bentten oluşmaktadır; fakat bu şiirden farklı olarak, kafiyeli bir şiirdir. Bu eski şiir, ölüm ve matem gibi

temaları, doğa imgeleriyle birbirine bağlayarak içerir ki *Kavak Ağacı*'nda da buna rast gelinir. Bu şiirde (Kavak Ağacı), dört kez artarda canlı ve güzel doğa ve *öldürülmüş anne* güçlü bir tezatlık içinde formüle edilmiştir. Şiirde kullanılan basit yapı ve *Rumen* türkülerinde görülen doğa unsurları, şiiri, okurun anlaması açısından kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte söylenmesi gereken bir başka özellik de şiirin paralel mısralardaki (özellikle beşinci bentte görülecektir) insanî tavırlar ile doğa arasında benzer bir bağ söz konusu değildir; aksine derinleştirilmiş ve saklanmış bir *yabancılaştırma* (Entfremdung) söz konusudur. Öldürülen annenin bir daha hiç beyazlamayacak saçları ise (Todesfuge'deki Sulamith'in külden saçları hatırlanırsa), Celan'ın şiirine on yıllık bir süreçten geçip gelerek refakat eder.

Sürrealist imge ve çağrışım tekniklerinin yoğun kullanıldığı ve çoğunluğu Bükreş'te yazılan şiirlerinin karmaşık yapısının anlama karşı gösterdiği direnç, bu şiirde olduğundan çok daha fazladır. Esrarlı ve mistik bir havada yazılmış *Çölde Bir Şarkı* (Ein Lied in der Wüste), *Beyhude Resmediyorsun Pencereye Kalpleri* (Umsonst malst du Herzen ans Fenster), *Kül Kavanozlarındaki Kum (Der Sand aus den Urnen)* veya *Eylül'de Bulanık Göz (Dunkles Aug im September)* gibi şiirler; aşk, matem ve ölüm gibi temaları birbirine enfes bir şekilde rapteder. Şövalye figürü, şaşırtıcı bir biçimde ortaya çıkar; zırh ve silah, miğfer ve kalkan; kılıç ve mızrak gibi imgeler sıklıkla kullanılır.

1946/47 yıllarında, edebiyat ortamındaki etkileri günden güne artan *sansürcülerden*, Paul Celan'ın iyi bir muamele görmemiş olması şaşılacak bir durum değildir. Şaşılacak olan Mayıs 1947 tarihinde, gittikçe artan katı

kültür politikalarına rağmen eserlerini kamu önüne iki kez çıkarabilme başarısını göstermiş olmasıdır. 2 Mayıs 1947'de *Contemporanul* Gazetesi, Ölüm Havası'nı, *Tangoul mortii* ismiyle ve Petre Solomon'un tashihli tercümesiyle yayımlamıştır. Ve ilk kez bu yayımda Paul *Celan* imzasını kullanılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Alfred Margul-Sperber'in tavsiyesiyle, *Agora* Gazetesi'nde Almanca üç şiiri, *yeni* ismiyle neşredilmiştir: *Şölen* (Das Gastmahl), *Eğreltiotu'nun Sırrı* (Das Geheimnis der Farne) ve *Son Sancak* (Die letze Fahne).

Paul Antschel, soyadının yayın hayatında kullanılmasının şık durmayacağını düşünüyordu. Zaten Ancel olarak kullanarak, Almanca yazımını değiştirmişti. Friedrich Gundelfinger'in, soyadını *Gundolf* olarak değiştirmesi Paul için örnek teşkil etmişti. Alfred Margul-Sperber'in karısı Jessika (Jetty), bir anagramla Ancel soyadının *Celan* olarak değiştirilmesini teklif etmiş ve Paul bu teklifi kolayca kabullenmişti. Bu isim, her ne kadar Fransisken Rahibi *Celano*'yu çağrıştırsa (Celan'ın bu isme hürmeti vardır; *Assisi* şiiri ve doğarken ölen oğluna koyduğu François ismi bunu göstermektedir) ya da Latince *celare* (gizlemek) veya Eski Yüksek Almancadaki *zolonari*'yi (gümrük memuru) akla getirse de bu şekilde kalmasına razı olmuştu. Kelimenin Latincede çağrışım yapan bir başka örneği de *caelare*; yani Almanca *ziselieren* (oymacılık yapmak) manasına gelen kelimedir ve bu kelimenin yan anlamlarından biri olan *tschilpen* (kuş ötmesi), şair tarafından sıkça kullanılmıştır. Celan, 1948'de Jean Paul'un *Quintus Fixlein*'ından şu satırları boş yere not etmemiş olmamalıdır: "*İşte bu yüzden ismimi, kendi taklitçimle değiştirdim. Kendimi artık çok başka biri olarak hissediyorum.*"[44] Yeni ismiyle ortaya çıkan çok başka bi-

ri: Alman Dili'nde yazan şair Paul Celan'dır ve artık bir kamu insanıdır. Son olarak, Celan, isminin *Tselan* olarak telaffuz edilmesini istemiştir.

Ekim 1947'de Sürrealizm Romanya'yı resmen yasaklandı. Celan'ın yakın arkadaşı Nina Cassian, bu akım doğrultusunda neşrettiği ilk eserlerine karşı özeleştiri yapmak zorunda kaldı. 30 Aralık 1947'de Kral I. Mihail istifaya zorlandı ve Romanya Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. Paul Celan *hakikî* Sosyalizme karşı büyük sempati besliyordu. Ne kendini yakalatmak istiyordu ne de şiirine bir maske takmaya razı olabilirdi. Bükreş'i hiçbir zaman bir sürgün yeri olarak görmedi; ancak Alman Dili şairi olarak Bükreş'te geleceği yoktu. Bu yüzden Bükreş'i terk etti.

Ingeborg Bachmann

"BİRBİRİMİZİ HAŞHAŞ VE HATIRA GİBİ SEVİYORUZ"

Viyana, 1947/48

Paul Celan'ın Bükreş'ten Viyana'ya yolculuğunun eğlenceli bir yolculuk olduğu söylenemezdi. Kendi ifadesiyle *dehşet bir yolcuktu.* Romanya Devleti, çok sayıdaki mülteci için düzenli olarak yakalama operasyonları düzenlemekteydi. Sadece Kasım ve Aralık 1947'de Viyana'ya sığınmak için firar eden Yahudilerin sayısı 3200 civarındaydı. Bunlardan birçoğu Macaristan sınırında tevkif edildi ya da vurularak öldürülmüştü. Celan, Macaristan'da para karşılığı yardım eden kimseler sayesinde yakalanmaktan kurtulmuş; Budapeşte'de kısa bir müddet kaldıktan sonra Noel öncesi Viyana'ya ulaşabilmeyi başarmış ve bir müddet mülteci kamplarında kalmıştı. Böylece bütün varlığını da Budapeşte'de bırakmıştı. Yakın arkadaşlarından sadece Alfred Margul-Sperber, Petre Solomon, Ruth Lackner ve Corina Marcovici ile vedalaşabilmiş ve onlara bazı el yazması müsveddelerini emanet bırakabilmişti.

Viyana, 1947 yılında resmen harap olmuş bir şehirdi; fakat kısa süre içinde bu halinden kurtulmayı başardı;

kendini yeniden imar etti ve eski canlılığına kavuştu. Paul Celan'ın 1948'te Paris'e gidene kadar Viyana'da geçirdiği yarım senelik süreyi gözde canlandırabilmek için, Orson Welles'in 1945'ten sonra dörde bölünmüş şehri anlattığı *Üçüncü Adam* (Der dritte Mann) isimli meşhur filmini izlemek faydalı olacaktır. Diğer yardımcı bir eser de Paul Celan'ın iki Viyanalı arkadaşı olan Milo Dor ve Reinhard Federmann'ın birlikte kaleme aldıkları *Uluslararası Bölge* (Internationale Zone) ismindeki polisiye romandır. Bu eserin diğer bir ayrıcalığı da Petre Margul karakteri altında Paul Celan'ın portresini sunuyor olmasıdır. Romanın konusu, Batı güçleri ile Sovyetler arasındaki güç mücadelesinin ortasında cereyan eden sigara kaçakçılığı, karaborsa ve sair tehlikeli suçlardır. Ayrıcı bütün bu durumlar içerisinde, sürekli maddi sıkıntılar çeken ve bu yüzden kötü işlere bulaşan; Sovyet bölgesinden uzak durmak zorunda olan Romanyalı bir Yahudi genç vardır ortada. Açtır ve çaresizdir, kayıptır ve devlet tarafından aranmaktadır. Tek hayali Paris'e kaçıp şair olarak tanınmaktır.

Bu gizli karakter, Paul Celan'ın *Viyana Dilemması* ile pek çok açından uygunluk arz etmektedir. Çernivtsi'deki mutlu günlerden sonra ilk defa Almanca konuşulan bir ortama kavuşmuştur Paul Celan. En azından hiçbir zaman Rumence öğrenmeyen anne-babası, hayatları boyunca kendilerini Avusturyalı olarak hissetmişti. Viyana, bütün Çernivtsililer için özlem duyulan bir şehirdi: Edebiyat ve müzik şehri... Hugo von Hofmannsthal'ın, Karl Kraus'un, Sigmund Freud'un, Arthur Schnitzler'in ve çoğu Yahudi olan bir sürü kahramanın şehri... Yahudi halk, uzun zamandır bu şehirde yüksek bir nüfus oranıyla yaşamaktaydı. Bunlar arasında asimile olmuş Yahudiler, Ortodoks Yahudiler ve *Kaftan* giyen Doğu Yahudileri vardı ki

bu son zümre, özellikle yüzyılın sonuna doğru *militan* Antisemitistlerce hedef tahtası olmuşlardı. 1945'ten sonra bu durum, ideolojik olarak bastırıldı; ancak çok kısa süre sonra tehlikeli bir şekilde yeniden *özelleştirildi* (reprivatisiert). Bu sefer de yaklaşık 170 bin yerinden edilmiş Yahudi'nin 1945-1948 yılları arasında Viyana'daki süreli ikameti, sözümona yeni tercih edilenler üzerinde eski hasedin yeniden canlanmasına sebebiyet vermişti. Kısacası *geçmişin üstesinden gelme*, bu yıllar Viyana ve Avusturya'sında savaş sonrası Almanya'sında olduğu gibi bahis dışıdır ve Celan tecrübelerini, Büyük Alman İmparatorluğu'nun eski vatandaşlarından oluşan *Antisemitist* bir ortamda edinmek zorunda kalmıştı.

Viyana'daki ilk ayında Paul'u teşvik edici pek çok hadise meydana gelmiştir. Alfred Margul-Sperber, *Plan* Dergisi yayıncısı Viyanalı şair Otto Basil'e bir mektup göndererek, Paul Celan'ı çok sevdiğini ve onun şiirlerini yayınlamasını tavsiye ettiğini yazar. Basil, Sperber'in bu takdir ve övgüsünde haklı olduğunu anlamış; Trakl'dan bu yana hiçbir şair onu Celan'ın etkilediği ölçüde etkilemediğini dile getirmiştir. Basil, ekspresyonist ve sürrealist akımlarından etkilenmişti ve bunun yanında *Plan* Dergisi'nden de anlaşılacağı üzere Nazi aleyhtarı bir kişiliğe sahipti. Ilse Aichinger, Erich Fried ve Friederike Mayröcker gibi genç isimler bu dergide eserler yayımlamıştır. Celan'ın dikkat çeken yedi şiiri birden bu derginin 1948 Şubat sayısında neşredilmiştir. Bu sayı, 1947 sonunda gerçekleşen *Para Reformu* yüzünden, kazanan derginin son sayısı olacaktı. 11 Şubat 1948'de Alfred Margul-Sperber'e şöyle yazar Celan: "... *Bir durgunluk süreci geldi. Saat durup kaldı. Saat, kötü bir saatti. Rakamlar daha önce hiç yaşamamıştı bunu. Ama şimdi, sanki ibreler de du-*

rup kaldı. Bazen Basil'e ziyarete gidiyorum. Boş lakırdılar, dedikodular, tartışmalar... Hiçbiri beni ilgilendirmiyor. Başka da bir şey yok." Bunu yazıyor Celan; fakat aynı zamanı kendini tekzip ediyor; çünkü yeni bir hami bulmuştu. *Saarland* kökenli bu yeni destekçi, sürrealist Edgar Jené'ydi. Jene, Basil ve Plan dergisi ortamına yakın bir isimdi. Şöyle devam ediyor mektubuna Celan: "*O benim buradaki Sperber'im! Ah, kuşkusuz ondan daha küçük.*"[45] Genç yazar, kendi kötümser tasvirlerine rağmen, kısa süre içinde Viyana'da pek çok arkadaş edinmiştir. Bunların çoğunun sürrealist ressam ve yazarlar olmasına karşın, Nazi Zamanı sonrası Viyana ortamının kültürel dönüm noktalarını oldukça yakından tanıyan isimlerdi. Celan, 3 Nisan 1948'de *Agathon*-Galerisinde tertip edilen sürrealist bir sergide kendi şiirlerinden bir kısmını okumuştu. Bu ortama olan yakınlığı, Sperber'e yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır; öyle ki, bu mektuplarında kendini –şakayla karışık- Sürrealizm'in *Papa*'sı olan Jené'nin sözü geçen biricik *Kardinali* olarak nitelemekteydi.

Margul Sperber, Celan için sadece Basil'e mektup göndermemişti. Zürih'te *Tat* Gazetesi'nin meşhur kültür sayfası şefi Max Rychner'e de bir mektup göndermişti. Böylece 4 Şubat 1948'de Celan'ın yedi şiirini neşredilmişti bu sayfalarda. Rychner, bu işlerden son derece iyi anlayan aynı zamanda da dürüst bir kişiydi. Celan'ın onun gibi bir destekçi ve koruyucu bulmuş olması önemliydi.

1948 Viyana'sının edebiyat ortamı, eğilimler ve tartışmalar açısından çok çeşitlilik arz etmekteydi. Gerçi Musil, Werfel, Norvath, Stefan Zweig ve Ernst Weiß hayatta değildiler; Broch, Sperber, Canetti, genç Erich Fried ve Jean Amery henüz geri dönmemişti. Buna rağmen çok canlı bir edebiyat hayatı vardı. Bu ortama, Celan'ın ilko-

kul arkadaşı olan 1920 Çernivtsi doğumlu Alfred Gong birkaç yıllığına da olsa dâhil olmuştu. Alfred Gong'un ailesi, Ruslar tarafından *burjuva* olarak sınıflandırılmış ve Sibirya'ya sürgün edilmiş; kendisi de Romanya'dan Transnistrien'e gönderilmişti. Tahminen 1942'lerde toplama kampından kaçarak Budapeşte'ye ulaştı. Celan'dan bir yıl önce Viyana'ya gelene kadar Budapeşte'de zor bir hayat geçirdi. 1951 yılında gazeteci, özel öğretmen ve dramaturg olarak New York'a gidene kadar Viyana'da yaşadı. Gong da şairdi ve şiirlerini Celan'a getirmiş ve ondan bu şiirler üzerinde fikirlerini beyan etmesini; düzenlemesinde yardımcı olmasını rica etmişti. 1941 ila 1945 yılları arasında yayınlanan şiirlerinin, Celan tarafından bizzat düzeltişmiş olmaları ayrıca önemlidir. New York'ta yayınladığı *Çimen ve Omega* (Gras und Omega) ve *Alfa Manifestosu* (Manifest Alpha) isimli iki şiir kitabıyla, Celan'dan sonra Bukovina'nın önemli şairleri arasına girmeyi başarmıştır.

Viyana'da Celan, çocukluk arkadaşı Erich Einhorn ile de yeniden görüşmüştür; ancak bu belgelendirilmemiş bilgi olarak kalmıştır. Bilindiği üzere Einhorn, 1941 yılında Sovyetler Birliğine gitmiş; Celan da ona, 1 Temmuz 1944'de Kiev'den mektup yazmıştı. Einhorn bir müddet üniversite tahsiline devam ettikten sonra Genelkurmay Marschall Shukow'un tercümanı olarak *Kızılordu*'ya mensup olmuş ve 1946'tan 1949 yılına kadar Viyana'da bulunmuştur. Einhorn tarafından zikredilen buluşmanın ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleştiği ise meçhuldür. En azından, 1974'de vefat eden Einhorn'un mirasından Celan'a ait 93 şiirin bulunduğu bir elyazması defter ortaya çıkmıştır. 1944 yılına ait bu defteri Einhorn'un Celan'dan Viyana'dayken almış olması elbette muhtemeldir; ancak

kesin değildir. Celan o dönem için Sovyet topraklarından kaçmış bir firari ve Einhorn da Sovyet memuruydu. Bu sebeple, ikisinin Viyana'da buluşmuş olduğu iddiası, fesat çıkarmak maksadıyla ortaya atılmış bir komplo teorisi olabilir.

Evet, edebiyat sahnesine dönecek olursak: Sahnede yalnızca Basil ve Jené etrafında kümelenmiş, Sürrealizm'in *kırmızı-siyah* bayrağını taşıyan *avangart* edebiyat yoktur; aynı zamanda, teşvikçisi ve akıl hocasının Hans Weigel olduğu, genç bir kuşak vardır. Weigel 1908 doğumludur ve 1945'de İsviçre sürgününden dönmüştür. Aralarında Ilse Aichinger ve Ingeborg Bachmann'ın da yer aldığı yeni kuşağın çoğuyla ilişkisi vardı. Weigel, ellili yılların hemen öncesinde, neredeyse her gün genç yeteneklerle Café Raimund'da buluşmuş, birlikte okumalar yapmış; ve bu yeteneklerin metinlerine dair eleştiriler üstlenmiş; hatta pek çoğunun yayımlanmasında yardımcı olmuştur. Bu ekipten geri çevrilen iki isimle Celan, Viyana yıllarında yakın arkadaşlık kurmuştur. Biri, direnç gösterdiği gerekçesiyle Nazilerce işkence uygulanan Sırbistan doğumlu Milo Dor; diğeri de Nazilerce mimlenmiş ailesinin ağır talihini taşımak zorunda kalan Reinhard Federmann. Dor'un Celan'ın da içinde bulunduğu Viyana yıllarına dair hatırası, yaşadıkları vaktin sesini oldukça güzel yansıtmaktadır: "*Naziler ve Komünistler hakkında benzer düşüncelerimiz vardı. Artık hayal edecek bir şeyimiz kalmamıştı; kendimize yeni umutlar imal ettik; başka türlü yaşamaya devam edemezdik.*"[46]

Hans Weigel çevresindeki ekipten Celan'la iletişime geçen tek bir isim vardı –belki de *20 Ocak* 1948'de-: Ingeborg Bachmann. Celan'dan altı yaş küçük olan Bachmann, Celan Viyana'ya geldiğinde bir yıllık felsefe öğ-

rencisiydi. İlerleyen dönemlerde *Martin Heidegger'in Varoluşçu Felsefesi'nin Eleştirel Kabulü* (Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie Martin Heideggers) temasında yazdığı tezle, 1950 yılından *doktor* (Dr. phil.) unvanı kazanmıştır. Bachmann'ın hırslı karakteri edebiyat serüveni içerisinde de kendini göstermiştir. Ingeborg Bachmann bu süre zarfında kendinden yaşlı Hans Weigel ile birlikte yaşamaktaydı. Ancak iki genç (Bachmann-Celan) arasında filizlenen güçlü aşk ilişkisi, eskisini kısa zamanda soldurmuştu. İkili arasındaki yoğun mektuplaşma gerçekleşmiş olmasına rağmen mektuplara ulaşmak kolay değildir; ayrıca her iki yazar da sanki birbirlerine söz vermişçesine ağızlarını sıkı tutmuşlardır; böylece bu ilişkinin gerçek sırrını açıklayacak kaynak yok denecek kadar azdır.[47] Bununla birlikte, her iki şairin şiirleri ve Bachmann'ın nesirleri, ikilinin ilişkisinin zenginliğini ve aynı zamanda mükedder çıkmazını etkileyici bir şekilde gösteren poetik tanıklardır. Paul Celan ile Ingeborg Bachmann arasında, 1948'de başlayıp Celan'ın ölümüne dek devam eden yazışmalar, edebî bir mektuplaşma zinciridir. Eğer şu anda bu mektuplaşmalardan pasajlar alıntılamıyorsak bunun sebebi ileride vuku bulması muhtemel bazı şeylerden çekincemiz olduğudur. Zira bu metinlerin *otobiyografik* olana dönüştürülmesi çok zordur. Bunun sebebi ise, metinlerde, her iki yazarın da bilinçaltında *edebî kurguyla* (literarische Fiktion) biyografik olanın birbirinden ayrılamaz denli iç içe geçmiş olmasıdır.

Bachmann'ın geç dönem hikâyelerinden biri olan *Göle Giden Üç Yol*'da (Drei Wege zum See), Elisabeth isminde bir genç kızla Trotta isimli bir adam karşılaşır. "*Erkeğin kızı, kızın da erkeği hem arayıp hem de birbirinden kaçtıkları ilk günlerin sonu, kızlık günlerinin bittiği ve bü-*

yük bir aşkın başladığı günlerdi. [...] akıl almaz, o denli de çetrefil aynı zamanda, yanlış anlaşılmalarla dolu, hır gür, ayrı tellerden çalmalar, suçlamaları barındıran bir aşk..."[48] Elisabeth, Bachmann; Totta da Celan değildir. Yine de hikâyede, Celan-Bachmann ikilisinin mütenakız aşkına dair bizi de ilgilendiren mühim bir nokta hafiften aydınlığa kavuşturulur: Bachmann, Yahudi değildir; bilakis, oniki yaşından ondokuz yaşına kadar, Avusturya'nın iltihakından (Anschluß) sonra Büyük Alman İmparatorluğu'nun vatandaşıdır. Paul Celan'la karşılaşmasından evvelki Viyana yıllarında, Nazi zamanlarının dünya tarihindeki karşılığının tam olarak *toplu katliam* (Massenverbrechen) demek olduğunun bilincinde değildi. Bachmann'ın, gerçekten sürgünü tadan ve *bir kaybeden* olan Celan'la tanışması, henüz başındayken yabancılaşmayı, kolayca *yabancılaştırmaya* (Entfremdung) dönüşmekten kurtarmıştır denebilir.

Celan'ın bu durumun ne kadar bilincinde olduğunu 1949 başlarında yazdığı ve 1957 ilkbaharında *senin için* notuyla –yirmiiki adet başka şiir gibi- Bachmann'a gönderdiği *Mısır'da* (In Ägypten) isimli şiir göstermektedir. *On Emir*'den (Dekalog) mülhemle dokuz buyruğun formüle edildiği şiir, Mısır'da, İncil'in zemininde; yani yabancılar arasında Yahudi bir yabancı olarak yazılmıştır. Bu, aşk için de geçerlidir. Hakikatinde Ingeborg Bachman ile Paul Celan'ın içinde yaşadıkları şey, böyle bir yabancı aşkın bugüne ait bir gerçekliğinden ibaretti. Bu iki şair, kendi kişisel cazibelerinin dışında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Almanca şiir dilinin ve kültür geleneğinin coşku veren ortaklığına sahiptiler. Nasyonal-Sosyalist Hükümet'e ve onun cürümlerine karşı ortak bir hınç büyüttüler. Buna rağmen, kendi kökenleri ve yaşam

hikâyeleri dolayısıyla her zaman ayrı kalmışlardır: bir tarafta artakalmışlığın zaman zaman dayanılmaz şekilde rahatsız ettiği Yahudi; diğer tarafta da tıpkı gençliğinde olduğu gibi her şeyden bîhaber davranan Alman-Avusturyalı... Buna rağmen ilişki, onlarca aşk şiirinin kıvılcımlanıp alev almasına vesile olmuştur. Celan'ın eserleri, -daha sonraları 1955 yılında karısı Gisèle'ye ithaf edilen *Eşikten Eşiğe* (Von Schwelle zu Schwelle) isimli kitabın da göstereceği gibi-, yalnızca ölümün ve Thanatos'un değil aynı zamanda Eros'un izlerini/işaretlerini de kuvvetli bir şekilde barındırır.[49] Bu aşk şiirlerinin en güzellerinden biri 1948 yılına ait olan *Corona*'dır. Bu şiir, *Haşhaş ve Hatıra* (Mohn und Gedächtnis) isimli son derece bilinçli bir şekilde düzenlenmiş kitapta, oldukça agresif ve küfre meyilli şiirler olup, ölülerin korosuyla terennüm edilen *Ölüm Havası* (Todesfuge) ve *Geç ve Derin* (Spät und tief) arasında bir yerde durmaktadır.

Güz, avuçlarımdan yapraklarını yiyor: biz dostuz.
Cevizlerin kabuklarından zamanı soyuyor ve
nasıl geçmesi gerektiğini öğretiyoruz ona:
Zaman kabuğuna geri dönüyor.

Aynada bir Pazar günü,
görülen düşte uyunulur,
ağız gerçeği sayıklar durur.

Maşuğumun cinsiyetine takılıyor gözlerim
bakışıyoruz,
birbirimize karanlık sözler söylüyor,
haşhaş ve hatıra gibi birbirimizi seviyoruz,

istiridyelerdeki şaraplar gibi,
ayın fışkıran kanlarında deniz gibi uyuyoruz.

Pencerede koyun koyuna dikiliyoruz,
caddeden izliyorlar bizleri:
şte bilinen vakit geldi!
şte, taşın rahatça yükselip,
ele avuca sığmayan bir yüreği vurduğu vakit.
şte vakte gark olan vakit.

İşte o vakit.[50]

Celan'ın Paris'e taşınmasından sonra Ingeborg Bachmann'la ilişkisi, yaklaşık on yıl daha her ikisi için de önemini muhafaza etmiştir. Wuppertal Federal Eyaleti'nin organize ettiği bir edebiyat günü vesilesiyle, 1957 Ekim'inin ortasında Bachmann ve Celan yeniden karşılaşmıştırlar. İlişkileri, seyrek görüşmüş olsalar bile bir yıla yakın bir süre için canlanmış (Haziran 1958'e kadar); ancak bunun sonucu, Celan'ın karısının ağır bir bunalıma girmesi olmuştu.[51] 1961 yılında Celan-Bachmann mektuplaşmaları nihai şekilde kesilmiştir. Bachmann'ın *hayali otobiyografi* (imaginäre Autobiographie) olarak adlandırdığı *Malina* isimli romanının kanıtladığı gibi, büyük bir aşkın hatıraları kalmıştır geriye.

Kagran Prensesinin Sırları (Die Geheimnisse der Prinzessin von Kagran) isimli masalsı öyküsü, Celan'ın ölümünden kısa bir süre önce ortaya çıkmıştır; ancak daha sonra bu öyküde çok ciddi değişiklikler yapmıştır Bachmann. Güzel prenses ile *siyah mantolu yabancıyla ikibin* yıl öncesine dayanan aşk hikâyesi, adamın ölümü-

ne kadar devam eder bu öyküde. Prenses, yabancıyla iki kez karşılaşmıştı. *"Adam siyah sıcak gözleriyle ona doğru gülümsemiş"* ve *"prensesi ölümcül uykusundan uyandırmıştı."* Böylece aralarında samimi bir sohbet başlamıştı. *"Prenses ve adam, sanki ezelden beri konuşuyorlarmış gibi sohbet etmişler; biri konuşurken, diğeri gülümsemiş. Birbirlerine Aydınlık (Helles) ve Karanlık (Dunkles) isimlerini vermişler."* Fakat yabancı, prensese ikinci seferde eşlik etmemiş; çünkü halkına geri dönmek zorundaymış: *"Dünyanın bütün halklarından daha eski ve [...] her rüzgârda dağılan"*[52] halkına... Kısa bir süre sonra yabancının rüyası, efsaneyi yeniden başlatır ve onu hazin bir sona sürükler. Üçüncü kez kadın kahraman (bu kez prenses değildir masalın birinci tekil şahıstan bizzat anlatıcısıdır), yabancıyla buluşur. Birlikte bir imha kampında, sevkiyat için beklenir. Yeni bir samimi sohbeti, son ve kesin bir ayrılık takip eder. Anlatıcı, sevgilisinin Tuna Nehri boyunca son vagonla sürgününü tahayyül eder; ve ölümünü: *"Hayatım sona erdi. O, nehirdeki sevkiyatta boğuldu. Benim hayatımdı o. Kendi hayatımdan daha fazla sevdim onu."*[53] *"O, nehirdeki sevkiyatta boğuldu"* şeklinde kurulan kısa ve öz cümle, 1945'den beri Alman Edebiyatı'ndaki *en uzun* cümlelerden biridir aslında. Bir insan ömrü, bir cümle içerisine eksiltilmiş biçimde sıkıştırılmıştır. 25 yıldır Yahudi insanların hayatını sürüncemede bırakan, sonunda onları, sürgünlerle ve imha etmeyle ölüme götüren bir sürecin bilgisini sunar. Bu cümle, Yahudilerin Tuna Nehri üzerinden sevk edildiği gerçeğini dile getirmekle birlikte asıl hakikat bir başka düzlemde dikkat çekmektedir: *Suda boğulma* (Ertrinken). Bu şekilde bir ölüm, hem Yahudilerin toplu katledilişlerinin bir şekliyken aynı zamanda ölmeyip geride kalan ve vicdan azabı çekenlerin

de ölüme ulaşmak için tercih ettikleri bir yöntemdi. Bachmann'ın *Malina*'sının bütün bölümleri, bu hikâyede Celan'ı temsil eden *Yabancı*nın çevresinde şekillenmiştir. Celan'ın, Bachmann'a ithaf ettiği şiirlerinden pek çok alıntı romana taşınmıştır.[54] Ingeborg Bachmann, ilk olarak 1953'de *Ertelenmiş Vakit* (Die gestundete Zeit) isimli kitabındaki bazı şiirlerle Celan'ın dizelerine cevap vermiştir: *Karanlık Şeyler Söylemek* (Dunkles zu sagen) ve *Paris* şiirleri gibi.

Celan'ın ilk kitap çalışması, sanıldığı gibi şiir değil; deneme kitabı olmuştur. Bu eser, sürrealist ressam arkadaşı Edgar Jené'nin litografyalarına eşlik eden otuz adet denemeden oluşmuştur. Viyana'yı henüz terk ettiği Ağustos 1948'de *Edgar Jené. Düşlerin Düşü* (Edgar Jené. Der Traum von Traume) ismiyle yayımlanmıştır bu kitap. Bu eserde Celan, şiirin sanatının kaynağını *idrakin kral suyu* (Königswasser des Verstandes) ve *kutsal akıl* (heiliggesprochene Vernunft) olduğu görüşlerine karşı sistematik bir yargı sunmuştur. İlk şiir kitabı, *Kül Kavanozlarındaki Kum* (Der Sand aus den Urnen), deneme kitabından bir ay kadar sonra Viyana'da küçük bir yayınevi olan A. Sexl'den, 48 şiirle 500 nüsha olarak yayımlanmıştır. İşin doğrusu, Celan, yayıneviyle telgraf vasıtasıyla görüştüğünden, basılan kitapların hasarlı olduğu bilgisi kendisine sağlıklı bir şekilde iletilmemiştir. Anlamı bozacak şekilde ortaya çıkan basım hatalarına canı son derece sıkılmıştır. Ayrıca, Edgar Jené'nin kitaba eklenen iki litografyasının da istediği gibi basılmamış, hoşuna gitmemiştir. Birkaç ay içerisinde, kitabın taşıması gereken sanatsal atmosfer Celan için kuşkulu hale gelmiştir. 1948'e kadar iki kitabı oluşmuş, savaş sonrası yıllarının en önemli şairi, buna rağmen gelecek dört yıl boyunca meçhul kalmıştır.

Ayrıca Celan'ın planında bir Alman Dili şairi olmak, onu artık endişelendirmiyordu. Ağustos 1948'de İsrail'deki akrabasına şöyle yazmıştı: *"Size söylemeye çalıştığım şeyin anladığınızı umuyorum: Bu dünyada, Yahudi isen ve yazdığın şiirlerin dili de Almancaysa bile, yine hiçbir şeyin hatırı için, bir şairin şiiri bırakması söz konusu bile değil."*[55]

Celan, Viyana'dan ayrılmadan kısa bir süre önce, Ingeborg Bachmann aracılığıyla, hayatının sonuna kadar devam ettireceği iki önemli dost edinmişti: Kendinden yedi yaş küçük şair ve Sanat Tarihçisi Klaus Demus ve onun sonradan karısı olan Anna Meier. Ancak bu dostluklar maalesef Celan'ı Viyana'da tutmaya yetmemiştir. *Şarkımı yabancıların önünde söylüyorum*, mısralarıyla anlatacaktır bu zaman dilimini ilerleyen yıllarda, şiirlerinde. Hayatının geri kalanı için, dili kendine yabancı olan Paris'e yol alır.

BÖLÜM DİPNOTLARI

1. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olarak bilinen Tuna Monarşisi (Donaumonarchie), Orta ve Doğu Avrupa'da hüküm süren ve Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan bir imparatorluktur. [ç.n.]
2. Ausländer, Rose: Gesammelte Gedichte (Bütün Şiirleri). Köln, 1977. S. 353.
3. Dor, Milo: Über Paul Celan (Paul Celan'a Dair). Frankfurt am Main, 1970. S. 281.
4. Celan, Paul: Gesammelte Werke (Bütün Eserleri), Cilt 2. Frankfurt am Main, 1983. S. 57.
5. Bukovina, Doğu Avrupa'da, Karpat Dağları'nın kuzeydoğusu ile hemen bitişiğindeki vadiyi kapsayan bölgedir. Kuzey tarafı, Ukrayna'ya; Güney tarafı da Romanya'ya aittir. [ç.n.]

6. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 202.
7. *Bukowina* ve *Wien* sözcüklerinden türetilen terkip, Bukovina ve Viyana'lı anlamına gelmektedir. [ç.n.]
8. "Klein-Jarusalem am Pruth" [ç.n.]
9. Margul-Sperber, Alfred: Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı: 26-7. Bükreş, 1975. S. 50-63
10. Çeşmeler Ülkesi [ç.n.]
11. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 188.
12. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 185.
13. *Die Fackel*, Karl Kraus'un 1899-1936 yılları arasında yayımladığı hiciv dergisi. [ç.n.]
14. Ausländer, Rose: Erinnerungen an eine Stadt (Bir Şehre Dair Hatıralar). 'Rose Ausländer' bölümü içerisinde. Frankfurt am Main, 1991. S. 7-10
15. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 285.
16. Chalfen, Israel: Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend (Paul Celan. Gençliğinin Bir Biyografisi). Frankfurt am Main, 1979. S. 36.
17. Chalfen, Israel: *a.g.e.* S. 34.
18. Celan'ın bu yaşlarda İbraniceye karşı olan önyargısını, çocukluğuna vermek gerektiği fikrindeyim. Bahsi geçen demlerde Celan henüz on yaşınadır. Babasıyla olan ilişkisi de göz önünde bulundurulduğunda, İbraniceye tavır almakla aslında babasına tavır almış oluyordu. [ç.n.]
19. Ortaokulu bitirme sınavı. [ç.n.]
20. Erkeklerin 13, kızların da 12 yaşına geldiğinde, Museviliğin sorumluluklarını üstlenebilecek çağa geldiklerini göstermek maksadıyla düzenlenen törendir. Genelde, ergenlik çağına denk gelir. Bu törene kadar çocukların dinî dorumluluğu ebeveyne aitken; bu törenle çocuk, kendi sorumluluğunu anne ve babasından devralmış olur. [ç.n.]
21. Chalfen, Israel: *a.g.e.* S. 61.
22. Chalfen, Israel: *a.g.e.* S. 56.
23. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 283
24. Frankfurter Allgemeine Gazetesi. 12.7.1991
25. Alıntı: Gold, Hugo: Geschichte der Juden in der Bukowina (Bukovinalı Yahudilerin Tarihi). Tel Aviv, 1962. Cilt 2. S. 71.

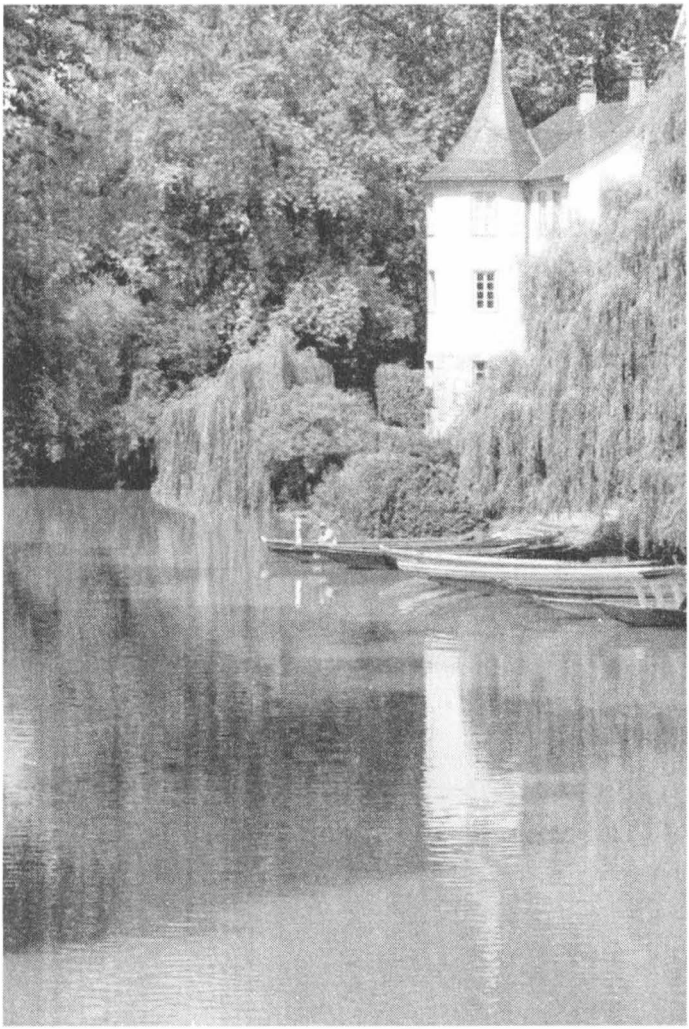
26. 'Kürekle alıp atmak' demek olan *schaufeln* kelimesi Almanca'da aynı zamanda '*kendi ölümünü kendi eliyle hazırlamak*' anlamına da geldiğinden, Celan tarafından bilinçlice kullanılmıştır. [ç.n.]
27. Celan, Paul: Gedichte 1938-1944. Vorwort von Ruth Kraft (Şiirler. Ruth Kraftın Özsözüyle). Frankfurt am Main, 1986. S. 5.
28. *a.g.e.* S. 6.
29. Einhorn, Erich: Paul Celan-Erich Einhorn: Briefe (Mektuplar). Celan-Yıllığı içerisinde. Sayı 7, 1998. S. 7-49.
30. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 20.
31. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 201.
32. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 41 vd.
33. Alıntı: Solomon, Petre: Paul Celans Bukarester Aufenthalt (Paul Celan'ın Bükreş İkameti). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 33-11. S. 56.
34. Alıntı: Wiedermann-Wolf, Barbara: Antschel Paul-Paul Celan. Studien zum Frühwerk (Gençlik Eseri Üzerine İnceleme). Tübingen, 1985. S. 85.
35. Tezat sözcüklerin, anlamı kuvvetlendirmek maksadıyla bir arada kullanılması sanatıdır. [ç.n.]
36. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 185.
37. Martin, Uwe: Texte zum frühen Celan (Eski Celan'a Dair Metinler). Stuttgart, 1982. S. 211.
38. Solomon, Petre: Paul Celans Bukarester Aufenthalt (Paul Celan'ın Bükreş İkameti). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 33-11. S. 23-34.
39. Fransızcası '*calembourg*' olan bu kelimeyi kullanmakla Celan, kelime oyunu yapar. Oyun, bu kelimenin Viyana'nın tek küçük dağı olan Kahlenberg'i çağrıştırmasındadır. [ç.n.]
40. *Wahlverwandtschaften*, Goethe'nin aynı isimli eserinden mülhemle kullanılmıştır. [ç.n.]
41. *un etat de l'esprit.*
42. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 158.
43. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 19.
44. Gellhaus, Hubert: Marginalien. Paul Celan als Leser (Haşiyeler. Okur Olarak Paul Celan). Münih, 1993. S. 45.
45. Margul-Sperber, Alfred: Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içinde. Bükreş, Sayı 26-7. S. 50.

46. Dor, Milo: Auf dem flaschen Dampfer (Yanlış Vapur'da). Viyana, 1988. S. 209.
47. Bahsi geçen mektuplar, Herzzeit (Kalp Zamanı) ismiyle, sonraki yıllarda Suhrkamp Yayınevince kitap olarak neşredilmiştir. Celan'la Bachmann arasındaki ilişkinin boyutlarını merak eden oyuncuya bu kitap tavsiye edilir. Kitabın Türkçe tercümesi de mevcuttur. Ancak okurun, kitabın takdim yazısında biraz olsun çıtlatmaya çalıştığımız meseleyi aklından çıkarmamasında fayda olduğu kanaatindeyiz. [ç.n.]
48. Bachmann, Ingeborg: Werke (Eserleri) Cilt 2. Münih/Zürih, 1978. S. 415.
49. Bavilacqua, Giuseppe: Eros-Nostos-Thantos: la parabola die Paul Celan. Milano, 1998.
50. Corona isimli bu şiirin güzel Türkçesi, Mehmet Sabri Genç'e aittir. [ç.n.]
51. Celan-Lestrange, Gisèle- Paul Celan: Briefwechsel (Mektuplaşmalar). Frankfurt am Main, 2001. Cilt 1. S. 86-92. Cilt 2. S. 98-106
52. Bachmann, Ingeborg: Werke (Eserleri) Cilt 3. Münih/Zürih, 1978. S. 68 vd.
53. Bachmann, Ingeborg: *a.g.e.* S. 195.
54. Bachmann'ın bizzat kendisi şöyle demiştir: "*Malina, şiire dair eşsiz bir kinayedir.*"
55. Rosenthal, Bianca: Quellen zum frühen Celan (Eski Celan'a Dair Kaynaklar). Münih/Viyana, 1997. S. 403

Paul Celan - Gisèle de Lestrange

PARİS I

Hölderlin Kalesi

"GÜZEL ŞİİRDEN KURŞUNÎ DİL'E"
Paris, 1948-1958

Paris'teki ilk yılının dolmasından evvel, 3 Mart 1949'da Paul Celan, Zürih'teki Max Rychner'e şöyle yazmıştır: "*Çınar ağaçlarının yapraklarından başka hiçbir şeyimin olmadığı bu muazzam şehrin ortasında kendimi yalnız hissediyorum; öyle ki, hiçbir nasihat bana kâr edemez.*" Buna rağmen ardından inançla şöyle devam eder: "*Yalnızlığımın içinde ya da yalnızlığım boyunca yine de henüz duyulmamış olan; Trakl ve Kafka'nın keşfettiği bir şeyi duyumsar gibi oluyorum.*"[1]

Celan'ın Paris'e gittiğinde, bırakıp geldiği yerlerde değişen hiçbir şey yoktu. Bükreş gerçek manada bir sürgün yeri olmamıştı. Birçok arkadaşı bir dilim ekmek uğruna çalışmak zorundaydı. Viyana, yarı sürgün olarak adlandırılabilirdi. Celan, Avusturya vatandaşı değildi ve tatmin edici bir iş bulma imkânına sahip olamamıştı; bu yüzden ciddi anlamda maddî sıkıntı çekmişti. Her ne kadar Celan'ın Viyana'da sıkı dostları olmuş ve bu isimler onun edebiyat çevresine girmesinde katkıda bulunmuşsa-

lar dahi; Nazi geçmişinin izleri silinmiş değildi ve bugünün de bir parçasıydı. Celan'ın gerçek ve son sürgünü Paris olmuştu. Paris'e gidişi, Almanya'dan, Almanlardan ve Almancanın aralıksız konuşulduğu yerlerden son kaçışıydı. Tam da şimdi, Paris'te, hakikaten *hiç kimse*ydi: ülkesiz, malsız, mülksüz, yersiz, yurtsuz, işsiz ve isimsiz... Bütün bunlar arasında *bir kimse* olabilmesi için yıllar gerekecekti. Bir isim bulabilmesi için yıllar... 1938/39 yıllarında Rue de Ecoles'e giden Parisli dayısı Bruno Schrager, Auschwitz'de gazla zehirlenerek öldürülmüştü. Celan, aynı caddede *Sorbonne*'un yakınlarında *Hotel d'Orleans* isimli küçük bir otelde 1953 senesine kadar kalacağı odasına yerleşmişti. Yengesi Hilde Ehrlich hayattaydı aslında ancak Celan'ın ihtiyaç duyduğu annelik ruhunu karşılaması imkânsızdı.

1950 yılların Paris'inin sanat ve entelektüel çehresi oldukça zengindi. Walter Benjamin, Paris'i, *19. Yüzyılın Başkenti* olarak adlandırmıştı. Gönüllü ya da gönülsüz gidenler için Heinrich Heine'den Samuel Beckett'a kadar Paris, sürgün yeri olmayı başarabilmişti. Breton, Aragon, Eduard gibi sürrealistler; büyük ressam Picasso, Max Ernst, Brancusi; varoluşçu felsefenin üstatlarından Albert Camus ve Jean-Paul Sartre burada yaşamıştı. Rilke, *Malte Laurids Brigge'nin Notları*'nı yine Paris'te kaleme almıştı. Henri Michaux ve Rene Char Paris'te yaşayıp yazmışlardı ki Celan için bu isimler kısa sürede önemli olmuş, onlarla yakınlıklar kurmuş ve onlardan tercümeler yapmıştır.

1948 ile 1952 yılları arasında Celan, Brecht'le konuşarak, *Ovaların Çilesi*'ni[2] (Mühen der Ebenen) tatmıştır. Hans Weigel tarafından *Bugünün Sesleri-1951* adıyla yayımlanan antolojide yer alan biyografik not,

onu kısa ve net olarak tarif ediyordu: "*Bir fabrika işçisi ve mütercim gibi kıt kanaat geçinmektedir.*".[3] Celan'ın Paris'teki ilk tercüme çalışması, Jean Cocteaus'nun henüz 1949 yılında yayımlanmış *Altın Perde* (Der goldene Vorhang) isimli eseridir. Bu çeviriyi başka çalışmalar takip eder. 1953 ila 1955 arasında, cebine para girsin diye Georges Simenon'dan iki polisiye roman tercüme etmeye oturur. Tercümelerin yanında Almanca ve Fransızca özel dersler verir. İlk kez bu şekilde *yersiz-yurtsuz* Celan su üstünde durmaya başlar. Öğrencilik atmosferine doğru kımıldanmayı düşünür. Gerçi 1944/45 yıllarından beri öğrenci olarak kayıtlıdır; ancak şimdi Alman Dili ve Edebiyatı ve Genel Dil Bilimleri bölümlerine yönelmek istemektedir. Dört yıl gecikmeli de olsa Celan artık kendini adamakıllı *dil ve edebiyat* sahasına vakfedebilecektir. 1950 yılının Haziran ayında lisans derecesinde mezuniyetini elde eder. Kafka üzerine başladığı mastır tez çalışmasını bırakır; ancak 1953 yılına kadar üniversitede kayıtlı kalır.

Kuşkusuz Paul Celan yazar olmak istiyordu; hem de bütün insanlar adına. Fakat bunun için maalesef işler yolunda gitmemişti. İki Viyana prömiyeri tabiri caizse mahvolmuştu. 1949/50 yıllarında birkaç şiiri *Die Wandlung* isimli dergide yayımlanır. Yine bazı kendi şiirleri ve Breton tercümeleri *Sürrealistische Publikationen* (Sürrealist Yayınlar) isimli dergide yerini alır. Hepsi bu kadardır. Bunların dışında birkaç yeni şiiri oluşur. Paris başlangıcı, sert ve hayal yıkıcı olmuştur. Zira 1949 yılının sonuna doğru kendini içinde bulduğu edebî ve beşerî ilişkiler, ömrünün sonuna kadar görmezden gelinemeyecek denli olumsuz etkilere sahip olacaktır: *Yvan* ve *Claire* Goll çifti.

Kurt Pinthus'un hazırladığı meşhur ekspresyonist şiir antolojisinde Goll, kendini şöyle tanıtmaktadır; *"Iwan Goll'ün vatanı yoktur. Kaderin bir cilvesi olarak Yahudi doğu; tesadüfen Fransa'da dünyaya geldi ve bir mühür yüzünden Alman olarak kaydedildi."*[4] Yirmili yıllardan itibaren ekseriya Fransızca daha sonra Amerika yıllarında ise İngilizce şiirler yazmıştır. Goll, kan kanserine yakalanır ve 1949 Ekim'inden itibaren Paris Amerikan Hastanesi'nde tedavi görmeye başlar. Paul Celan, 6 Kasım'da Goll'ü, Margul-Sperber'in selamıyla ziyarete gider ve ona ilk şiir kitabını hediye eder. Aynı hafta içerisinde Paris'te okuyan arkadaşı Klaus Demus ile birlikte sıkça Goll'ün ziyaretine giderler.

Goll, 1947'den beri, Almanca şiir dosyası üzerinde çalışmaktaydı. Ancak bu dosya, ölümünden sonra karısı Claire tarafından *Misk Otu* (Traumkraut) ismiyle 1951 yılında yayınlanabilmiştir. Bu dönemde Celan, Yvan Goll'ün ricası üzerine, Fransızca eski şiir kitaplarından birini tercüme etmekteydi. Bu tercüme faaliyetlerini, Goll'ün ölümünden sonra da sürdürmek niyetindeydi. Niyeti böyleydi çünkü Celan, Goll'ün 9 Şubat 1950'de ölmeden önce yazdığı son satırlarda ismi geçen beş kişiden biriydi: "Paul Celan, şair, Paris'te yaşıyor." Bu beş kişinin *"Şayet yasal mirasçısı olan karısı Glaire Goll kendisinden önce ya da aynı zamanda ölürse, Yvan ve Claire Goll'den geri kalanlar için tam yetkili oldukları taahhüt edilmiştir."*[5]

Yvan Goll'ün 27 Şubat 1950 hayata gözleri yumması, karısı Calire, Celan ve Klaus Demus gibi bazı genç şairler için matem havası estirmiştir. Claire, ölen kocasının yayımladığı şiir kitabına yazdığı önsözde genç şairleri övmekteydi: Ölümünden önce aylarca kocasına kan ve-

ren bu genç şairlerin, yeryüzündeki en asil hayrı ifa ettiklerini söylemektedi. "*Kocamın kalbi, onaltı şairin bıraktığı kırmızı düş çiçekleriyle beslenip olgunluğa erişti.*"[6] diyordu. Celan da Goll'a kan veren bu şairlerden biriydi. Karısının henüz o hafta içerisindeki ricası üzerine Celan'ın severek üstlendiği Goll şiirlerini tercüme faaliyetleri, 1960 yılında doruk noktasına ulaşan bir dizi itham ve gammazlığı harekete geçirmiş oldu. İleride yaşanacak olanları Celan'ın o zamanlardan öngörmesi pek de mümkün değildi.

1949 yılında Celan, ilk kez Londra'ya gitmiş ve halası Berta Antschel ile irtibat kurmuştur. Londra'da bir grup sürgün şairle tanışmıştır. Bu grubun önderi Prag kökenli Franz Baermann Steiner'dir ve grup, düzenli olarak Erich Fried'in evinde toplanarak muhtelif okumalar, sohbetler yapmaktadır. Hans Werner Cohn, Hans Eichner, George Rapp ve H. G. Adler gibi isimler, bu grubun üyeleri arasındadır. Michael Hamburger de, grubun en genci olarak buluşmalarda yerini alır. Grup, ağırlıklı olarak Celan'ın da çok değer verdiği klasik-romantik geleneği takip ederek, bu minvalde okumalar yapmaktadır. Tabii bunun yanında Londralı grubun Celan'ın şiirlerine ne denli vakıf olabilecekleri, onun anlam dünyasına hangi ölçüde girebilecekleri ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Yine de grup içerisinde yer alan ve Celan'dan yarım yaş küçük olan Erich Fried, babasını Viyana'da Nazilere kurban verdiği ve kendisi de sürgün şair olduğundan, Celan'ı anlamaya en yakın isimlerden biri olarak değerlendirilebilir. Fried, 1950 yılında arkadaşına *Kim Tükenmez* (Wer nicht ausgeht) isimli şiiri ithaf etmiştir ki bu şiir, şairin, Celan'ın mevcut şiirlerine dair derin bir idrakinin olduğunu ispat etmektedir. Celan ve Fried ellili yıllar süresince sık-

lıkla görüşmüşlerdir. Daha sonraları özellikle 1967 *İsrail Altı-Gün* savaşları esnasında aralarındaki mesafe açılmaya başlamıştır; çünkü Celan bu savaşı olumlu bulurken Fried eleştirel yaklaşmaktadır.

Celan'ın Paris'teki arkadaş çevresinin oluşumu oldukça yavaş şekillenmiştir. 1950'li yıllarda Paris'te, Londra'ya kıyasla az sayıda Almanca yazan şair vardı. Celan, Fransızlar arasında Almanca konuşan; yabancılar arasında bir yabancıydı ve bu uzun süre böyle devam etti. Kuşkusuz bu yabancılardan bazıları Celan'a yakın geliyordu. Bunların ilki olan Yves Bonnefoy, ölümüne kadar Celan'a yakın durmuş bir isimdir. Daha sonraları "*Gülümsemesi...*" diye yazacaktı Bonnefoy, "*yıkıma uğramış bir hafızanın tozu dumanı altında kalmış olsa bile, şefkat doluydu. Her şeyden önce Viyana'dan geldiği ilk yıllarda, -Ekol Bulvarı'ndaki odasında, yemekhanede, üzerinde sütunlu bir Yunan tapınağı kakması olan kullanılamayacak kadar eski daktilosunun başında ve çaresizlik zamanlarında- hareketleri son derece soğuktu; ve başı omzuna, sanki bir gün önce ayrıldığı arkadaşına, yaz gecesi bir sokak gezintisinde sıcak bir sohbet için eşlik etmek istercesine, güzel bir büklüm ile eğilmişti.*"[7]

1949 Ağustos'unda, o dönemlerde müzik öğrencisi sonradan ise müzisyen/şarkıcı olacak Diet Kloos'u tanımasıyla *kısa* sürecek bir aşkın kıvılcımı parlar. Kloos, 1941 yılında ciddi bir ayaklanma grubu içerisinde yer almış *aktivist* ruhlu bir kadındır. Kocası, 1944 yılının sonlarına doğru *Gestapo* tarafından tutuklanmış ve kısa süre içerisinde vurularak katledilmiştir. Kloos da yaklaşık yedi hafta boyunca tutuklu kaldıktan sonra serbest kaldığında henüz yirmi yaşındadır ve artık duldur. Böylece Paul Celan ve Diet Kloos, Nazi'lere duydukları ortak hınç va-

sıtasıyla birbirlerine yakınlaşmaya başlarlar. Buna Celan'ın gönderdiği şiirleri ve ikisinin şiire olan düşkünlüklerini eklersek, içinden geçtikleri dönemde birbirlerine sarılmalarını anlamak kolaylaşacaktır. Yine Celan'ın Kloos'a yazdığı mektuplar, çekmekte olduğu *varlık sancısını* (existentielle Nöte) göstermekle birlikte, geçmişin *travmatik* (traumatisch) etkisinin, içinde yaşadığı günlerde de devam ettiğine dair çok şey söylemektedir.

1950 yılının baharında, Ingeborg Bachmann ile Paul Celan arasında daha önce Viyana'da yaşanan zorlu aşk ilişkisinin yeniden parlaması gündeme gelir. Bachmann, Ekim ayında Paris'e gelir; ancak Aralık ayında yeniden Viyana'ya döner. Birlikte sürdürülecek bir yaşamı arzu etmediğini, Hans Weigel'e yazdığı şu satırlardan anlamak mümkün: *"Bilmediğimiz, anlamadığımız şeytanî sebeplerle birbirimizin gururunu paramparça ettik."*[8]

1951 yılının Kasım'ında Celan, ömrünün sonuna kadar devam edecek yeni bir aşka, ressam ve grafiker *Gisèle de Lestrange* ile yol bulur. Bu kadın, ölene dek, Celan'ın hayatının belki de en önemli insanı olacak ve öyle kalacaktır.[9] Gisèle, bir Yahudi değildi; Almanca da konuşmuyordu. Fransız aristokrasisine mensup bir aileden geliyordu soyu. Ayrıca Gisèle, sert bir Katolik eğitimi almıştı. İki ismin yaşam tarzları ve karakterleri arasında gözle görünen bu uzak mesafe, oldukça önemlidir. Ancak Lestrange, kendi düşünce dünyasına önyargılardan uzak bir şekilde egemen olabilecek yapıda özgür düşünceli, son derece yetenekli ve duygusal mizacı olan bir sanatçıdır. Bu şekilde sanatçı ruhuna sahip iki insanın arasında derin ve verimli bir aşk başlar.

1952 yılında Paul Celan ve Gisèle de Lestrange, Avusturya'nın Kärnten şehrindeki *Millstädter See*'de Vi-

yanalı arkadaşları olan Klaus Demus ve Nani Meier ile bir araya gelirler. Celan en sıkı dostlarının önünde bir hakikati doğrulayıp, onları bu hakikate şahit etmek istiyordu belki de. Aynı yılın 23 Aralık'ında Paris'te bu hakikati tasdik ederek evlenirler. Ekim 1953'te ilk çocukları *François* dünyaya gelir; ancak doğumunun hemen ardından geldiği dünyaya veda eder. Celan'ın *François İçin Mezar Yazıtı* (Grabschrift für François) isimli şiiri, bu kaybı terennüm eder. Haziran 1955'te oğulları *Claude François Eric* dünyaya gelir. Bu çocukları için Celan, kayıp dostu Erich Einhorn ve Viyanalı yakın arkadaşı Klaus Demus'u isim babaları olarak seçer. Aynı yaz Celan, birçok olumsuz yanıtın ardından sonunda Paul Antschel ismiyle Fransız vatandaşlığı almak hakkını elde eder. Bu şekilde önce evlatları sonra da kendilerinin hayatında güzel bir sayfa açılmış olduğuna inanmaktadır Lestrange. Celan'ı tanıyanlar, onun coşkulu ve sevgi dolu bir baba olduğunu tasdik ederler. 1957'de Paris'in Trocadero Caddesi'nde güzel bir eve sahip olurlar; Celan da kendine mahsus güzel bir odaya. 1962'den itibaren de Kuzey Fransa'nın Moisville isimli muhitinde eski bir çiftlik evi satın alırlar. Buraya sık sık gelirler ve pek çok misafirlerini burada ağırlarlar. Bu ev, Celan'ın kendi içine dönmesi ve yazı hayatı için oldukça önemli bir mekân olur.

1952 ila 1955 yılları arası, Paul Celan'ın hem özel hayatı hem de yazı serüveni için pek çok yeniliğin cereyan ettiği yıllar olmuştur. Hatırlanmaya değer önemli olaylardan bir tanesi, şüphesiz Celan'ın Mayıs 1952'de *Grup 47*'nin[10] üyeleri arasına katılmasıdır. Celan'ın Grup 47'ye katılmasıyla alakalı ilk teşvik Milo Dor'un Eylül 1951'de, Grup şefi olan Hans Werner Richter'e yazdığı

mektuptur. Richter ile bir Viyana gezisinde tanışan ve *Niendorf*'a davet edilen Ingeborg Bachmann, Dor'un rica ve teklifini Richter'e yeniden iletmiştir. Bunun üzerine Richter, Celan'ı Almanya'ya davet eder. Celan'ın Almanya'ya gelişi, 10 Kasım 1938'de Nazi Dönemi'nde yaptığı Berlin yolculuğundan sonraki ilk seferdir. Grup 47'yi çevreleyen Antifaşizm ve sol dünya görüşü düşünüldüğünde; Celan'ın Niendorf[11] karşılaşmasında oradakilerle hemfikir ve dost olacağı kolaylıkla tahmin edilebilirdi. Eski Naziler onaylanmazken; genç olanlar da Hitler rejimini kati suretle reddi ve Yeni Alman Devleti'nin yenilikçi eğilimleri altında birleşmişti. Bu manzara altında, Richter tarafından *Grup 47*'ye davet edilenlerin temelde ortak biyografik özelliklere sahip olduğu kolayca unutulabildi: Bu isimlerin pek çoğu, belki de yıllarca, Alman Ordu'sunda askerlik yapmış isimlerdi. Hemen hepsinin altına imzasını atacağı, dikkate değer cümleler, firari bir asker olan Alfred Andersch'e aitti: "*Yeni nesil, yanlış bir şey uğruna ayaklandı.*"

Grubun toplantılarında şahitlik etmiş ve Celan'la da yoğun mektup arkadaşlığı sürdürmüş olan Rolf Schroers'e göre *grubun esas-durumu (Ur-Zustand), amiri görevden alındıktan sonra onun yerine terfi eden bir onbaşının ham canayakınlığı, dışarıya kapalı arkadaş grubu içinde formaliteleri görmezden gelen hali gibiydi.*[12] Kamuya karşı kendini bizzat kendi için haklı çıkaran ve içinde savaş hatıralarıyla dönenip duran konuşmalar, Celan için kuşkusuz bir başka dünyaydı. Bu durum, Celan'ın, *Ölüm Havası*'nı okuduğu programda açığa çıkmıştır. Olayı Walter Jens naklediyor: "*Celan ilk sahneye çıktığında, 'Bu hiç dinlenesi bir şey değil' dendi. Çok patetik okuyordu. Güldük. 'Tıpkı Goebbels gibi*

okuyor!' dedi biri. Kendisiyle alay edildi. Ölüm Havası, grup için bir hayal kırıklığı olmuştu. Bu, tamamen başka bir dünyaydı!" [13]

Jens, belki de haklı bir şekilde estetik beğeninin, zevkin farklılığını vurgulamaktaydı. Ancak hepsinden önce ontolojik bir farklılık vardı; Nazi geçmişini *hatırlamak isteyenlerin* (erinnern wollte) ve *hatırlamak zorunda olanların* (erinnern musste) farkı. Yahudilerin toplu katliamla şekillenen kaderleri, Grup 47 içerisinde uzun süre suskunlukla karşılandı. Celan'ın Grup önünde *Ölüm Havası*'nı okuyuş tarzının *Goebbels* ile kıyaslanması, duygusuzluğun hangi boyutlarda olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. "*Sanki bir Sinagog'da şarkı söyler gibi*" sözüyle Richter de diğerlerinden daha anlayışlı değildi –eğer bu sözlerinden ötürü daha sonra özür dilemediyse-.[14] Kısaca, Yahudi yazar Niendorf'ta *"tamamen yabancı ve düşmanca bir dünya içerisinde"* [15] buldu kendini. Böylece Celan, -kaderin ironisini yeniden tecrübe etmekle- bu gruba katılmakla, kendi edebî serüveninde bir kırılmayı da yaşamış oluyordu.[16]

Celan, Ernst Schnabel'den bir radyo programına davet almış; ardından da Alman-Yayın Kurumu'nun şef editöründen, şiir kitabı için sözleşme teklif edilmişti. Böylece 1952 yılının güz ayında *Haşhaş ve Hatıra* (Mohn und Gedächtnis) isimli kitabı yayınlanmış olur. Celan'ın bu ilk resmî şiir kitabı, 1944/45 yılından 1952 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu eserde, Çernivtsi'den Bükreş'e giden serüvenden, Paris'teki son yıllarda yaşadığı tecrübelere kadar yazdığı şiirler bulunmaktadır. Bu bakımdan kitap, Celan'ın estetik merhalesinin dört farklı katmanını sunması açısından da önemlidir. Celan'ın şiirinde kafiye hala vardır; ancak eski baskınlığını yavaştan

kaybettiği gözlenir. Uzun mısralar hâlâ önemli bir rol oynar; fakat kısa mısralar lehine olmak kaydıyla baskınlığını kaybetmeye başlar. Tematik olarak bu kitabın çeşitlilik arz ettiği söylenebilir. Pek çok şiir, Orpheus'un *Ölüm Krallığı*'ndaki hâlini tasvir eder; tıpkı Rilke'nin *Orpheus'a Soneler*'de yaptığı gibi: "*her kim ölülerle birlikte / yemişse onların haşhaşından / unutmaz bir daha asla / o sakin tonu*".[17] *Haşhaş*, yani düşlerdeki değiş-tokuş; sarhoş olmak ve unutmak, ölülerin yaşayan hatırasını mümkün kılar. Öldürülmüş anne düşüncesi baskındır ve o Paris için *yolculuk arkadaşı*dır; Paris ve her yer için. O anne, aynı zamanda her bir şiirin *vasi*sidir.

Haşhaş ve Hatıra, aynı zamanda aşk kitabıdır. Hem de aşk eylemini olağanüstü bir algıya yerleştiren; onu kutsal davranış gibi gören bir aşk kitabı. Bunun ispatlarını pek çok şiirde olduğu gibi özellikle *Fransa Anısına* (Erinnerung an Frankreich) isimli şiirin son dizelerinde bulabiliriz: "*Ölmüştük ve nefes alabiliyorduk*". Katledilen Yahudilerin bastırılamayan acıları da kitapta *Bademleri Say* (Zähle die Mandeln) isimli şiirle yerini alır ki bu şiir de aynı zamanda bir aşk şiiridir.

Kitabın ikinci bölümü *Ölüm Havası* (Todesfuge) isimli şiirden oluşur. Her şeyden önce bu şiir, kitabın sunum şiiri, özeti gibidir. Okuru olduğu kadarıyla eleştirmenleri de büyülemiş bir şiirdir denebilir *Ölüm Havası* için. Şunu söylemekte beis yoktur ki 1945 yılından sonra Alman Dili'ndeki hiçbir şiir kitabı *Haşhaş ve Hatıra* kadar coşkuyla kabul görmemiştir. Neredeyse şiir bilen her kişi, bu kitapla yazarın olağan dışı bir istidadı ortaya koyduğunda hemfikirdir. Kuşkusuz Celan şiiri, hepsinden önce *Ölüm Havası*, uğursuz/nahoş bir perspektiften okunur: Auschwitz'de yaşanan *tiksintinin* (Greuel), estetik galibi-

yet ve üstünden gelmeyle şiire dönüştürülmesi, sonunda okuru zevke ulaştırmaktadır; velev ki okur, mücrim Alman nesline ait ve kendisini bu şiirde tespit edebilmiş olsun. Bu başarıya eş değer çok az örnek vardır Alman şiir tarihinde. Heinz Piontek, *saf şiir* (reine Poesie) ve *büyülü kurgu* (magische Montage)[18] olarak teşhis koyar *Ölüm Havası*'na. Paul Schallück, *tarif edilemez olanın tasviri* şeklinde yorumunu belirtirken Hans Egon Holthusen, *Merkur* Dergisi'ndeki *Beş Genç Şair* isimli denemesinde şöyle der: *"Ölüm Havası, tarihin kanlı ürkütücü odasından saf şiirin gökyüzüne fırlıyor."*.[19] Ellili yıllarda gelen bu yorum çizgisi, kırılmadan altmışlı yıllarda da devam etmiştir. Örneğin, Alexander Lernet-Holenia *Ölüm Havası*'nı, Auschwitz'de yaşananları *soylulaştırdığı* (sublimieren) ve *sağalttığı* (heilen) gerekçesiyle; *son yirmi yılın en yüce şiiri* olarak methetmiştir.[20]

Bütün bu eleştirmenlerin, kendi değer yargılarını ortaya koyarken takdir amacı güttükleri şüphesiz doğrudur. Ancak böyle yaparak, caniyane bir gerçekliği, kurbanların tarihinden mümkün mertebe uzaklara ittiklerinin, değersizleştirdiklerinin ve yazar maksadını, saflığını zedelediklerinin farkına varamamaktadırlar. Yahudilere uygulanan katliamdan başka bir noktaya odaklanmak arzusu, beraberinde başka izdüşümleri getirmektedir. Celan ve onun bu şiiri, aslında, bastırılmaya çalışılan duyguların estetik düzlemde ifadesi ve adeta bu duyguları yeniden ayağa kaldırmak için başka araçları kullanarak temsilcisi olma görevini üstlenmiştir. 2 Aralık 1958'te Edebiyat Bilimcisi Jean Firges'e kısa ve öz olarak şunları yazmıştır: *"Beni ilgilendiren ahenk ve armoni değil; hakikattir."*[21] 1966 yılında ise Hugo Huppert'e şu cümleleri emanet edecektir: *"Artık, kitapta çokça eleştirilen Ölüm Havası*

gibi müzik yapmıyorum. Şiir ve ses sanatlarını sert bir şekilde birbirinden ayırıyorum."[22]

1955'te, *Haşhaş ve Hatıra*'dan üç yıl kadar sonra *Eşikten Eşiğe* (Von Schwelle zu Schwelle) isimli şiir kitabı yayımlanmıştır ki bu kitap, şiirlerin üslubundaki kırılmayı yansıtması açısından oldukça önemlidir. Bu eserle, şiir serüvenindeki ilk bölüm tamamlanmış olur. Bu kitap, Gisèle'ye ithaf olunmuştur ve *Yedi Gül Sonra* isimli ilk bölümü bu yeni aşkından duyumsadıklarından teşekkül eden şiirlerle çıkmaktadır okurunun karşısına. Yedi rakamı, savaşın ve soykırımın üzerinden geçen *yedi yılı* temsil etmektedir: *"Gecenin yedi yılı/ uyanıklığın yedi: / baltalarla oynayarak / ayağa kaldırılmış cesetlerin gölgesinde uzanıyorsun"*[23] Babasını anarak yazdığı az sayıda şiirlerinden biridir bu şiir aynı zamanda. Ölüm düşüncesi, kitapta baskın olmakla birlikte Celan artık yabancılar arasında yaşadığının ve bunun üstesinden gelmek zorunda olduğunun farkındadır. Kitabın üç bölümünde de trajik geçmiş, çeşitli şekillerde kendini hissettirmektedir. Kitaptaki bazı şiirler, Celan'ın bir taraftan Niendorf'ta elde ettiği tecrübelerin diğer tarafta da eleştirmenlerce gösterilen *kucaklayıcı* kabulün, şüphesiz üslubuna yansıdığını göstermektedir: *"tek kelime-biliyorsun işte: bir cenazedir"*[24] ve *"kelimelerin hangisiyle konuşuyorsun / minnettarsın / belaya"*[25] gibi mısralar, Celan'ın bu süreci şüpheci olarak yaşadığını göstermektedir. Bazen de salt bir *sessizlik* uygun görülür bu sürece. Bazı şiirlerinde geçen *zehirli yılan dişi* (Giftzahn), *birini kovalayan insan yığını* (Meute) gibi terkipler, ellili yılların ortasında Celan'ın sadece Almanların ehliyetsizliklere yas tutmak, onlarını belleğine almak zorunda olmasından değildi; aynı zamanda kısa bir süre önce '*birini kovalayan insan yığını*'yla ve *eziyet edi-*

ci kişiler'le gerçek manada muhatap olmuş olmasından kaynaklanmaktaydı.

Bu dönemlerde suskunluk, geri çekilme/ricat düşüncesi demekti Celan için; ancak bu vuku bulamadı. *Sen de Konuş*[26] (Sprich auch du) isimli şu şiiri, kendi *lirik be*ninin şiirde kullanılmasından vazgeçemediğinin ispatıdır:

konuş sen de
konuş sonuncu olarak
yargını getir dile.

konuş ama ayırma lütfen
hayır'ı, evet'ten.
sözüne anlamı da ver,
ver ama ona gölgeyi.

yetene kadar ver ona gölgeyi,
çokça ver,
gece yarısı ve öğlen ve gece yarısı
arasında
kendine bölüştürdüğün gölgeden.

bak ve gör etrafında
nasıl da canlı bir halka var
ölümün etrafında. capcanlı!
hakikati söylemiştir gölgelerle konuşan.

oysa senin de daralır durduğun yer:
nereye şimdi, gölgesinden soyunmuş, nereye?
tırman. el yordamıyla yukarıya doğru.

inceleceksin tanınmayacak olana değin!
inceleceksin, bir iplik,
yıldızın kaymak için kullandığı,
aşağıya, suya kavuşmak için,
kendi aksini seyrettiği suya:
gezgin kelimelerinin ölüdenizinde.

Gölge kelimesi, son şiir kitabına kadar Celan'ın en sık kullandığı kelimelerden biri olmuştur. Bu kelimenin, *ölüm, acı* ve *yas* kelimelerini bir araya toplayarak kullanıldığı gayet açıktır. Kelimenin şiirsel hâli ise görmezden gelinemeyecek kadar önemlidir.

1959 yılında S. Fischer Yayınevi tarafından *Dil Kafesi* (Sprachgitter) üçüncü kitabı, dilindeki *kül rengi* şiirselliği tescil edercesine yayımlanır. *Dil Kafesi*'nin sonunda yer alan *Engführung* isimli şiir, belki Almanca yazılmış şiirlerin en anlamlıları arasında yer almaktadır. Tıpkı *Ölüm Havası* gibi, kitapta kendine müstakil bir yer edinmiştir. Bu şiirin ismindeki müzikalite de dikkate alındığında sanki *Ölüm Havası*'na bir karşılıkmış gibi okunabilmektedir. Şiirin isminin, müzik teorisinde karşılık geldiği anlamı da ayrıca düşünmek gerekiyor: *Zamansal yakınlık*, temaları mümkün mertebe birbirine yakın melodilerle birbirine bağlamak ve böylece *Füg*'ün ulaşması istenen noktaya yaklaşmak.[27] *"Toprağa taşınmış/ aldatmaz bir izle"*[28] mısralarıyla başlıyor şiir. Şiirdeki ilk tema, sürgün ve Yahudilerin yok edilmesi olarak çıkıyor karşımıza. İkinci tema ise, Celan'ın daha evvel arkadaşı Erich Einhorn'a da yazdığı gibi, atom bombalarının imha edilmesine yönelik çağrıdır.[29] Bu gibi temaları kullanarak, müzikal bir kompozisyon kurar Celan. *"Artık okuma, bak! Bakma artık,*

git."[30] diyerek, şiirde insanlığı geri çağıran gerçek insan davranışlarına cevaplar arar. Şiirin sonraki pasajlarında, *ikinci yaratım* (zweite Schöpfung) olarak anlaşılan saf sanat algısını sert bir dille kritik ederken, *sanat, sanat içindir* (l'art pour l'art) fikrini de reddeder. Böyleye şiire giden üçüncü bir yolu göstermek ister: Ne *benzetme, yeniden yansıtma ve yeniden sunum*; ne de *sanat, sanat içindir* fikri; aksine, dehşet ve korkunun izlerinin peşine düşmek, onların fotoğrafını çekmek, hissederek ifa etmek; salt kopya etmeyi istemeden. *Engführung* isimli şiirle Celan, daha önce hiçbir şiirinde olmayan; düzenlenmemiş, dil gücüne dayanmayan yeni bir söyleyiş tasavvurunu gerçekleştirmiştir. Bu tasavvurla, akıl almaz olanı kendi anlam ufkuna davet ederken; bunun dışında kalan diğer *şey*lerin *istimlâk* etmesini (Enteigung) engellemiştir. İçeriği aynı konular olan Auschwitz ve Hiroşima tartışmaları, (her ikisinde de *dumandan ruhlar*[31] üretilmiştir) yanıtlanması güç *şiirsel* bir soru ile gündeme taşınmıştır: İnsan kültürü, *Yahudi soykırımına ve atom kitle imha silahlarına, sanatsal açıdan hangi yüzle cevap verebilecektir?* Usta ve mükemmel bir *sadece sanat* algısı, *Ölüm Havası* şiirinde yapıldığı gibi, asosyal ve insana yabancı olmaklığıyla reddedilir. Ancak bunun yanında Celan, sadece tahkiye etmeye, tasvir etmeye ve derinlemesine inmeden üstünkörü yapılacak bir sanat ve edebiyat anlayışına da karşıdır. 1960 yılındaki *Meridyen* (Der Meridian) başlıklı metni bu durumu sarih bir şekilde izahata kavuşturur.

Bazen, *Engführung* şiirinin *Ölüm Havası*'nı geri alan, onu geçersiz kılan bir şiir olduğu dile getirilmiştir. Fakat Celan bunu tekzip etmiştir. Bu geçersiz kılma konusunda hemfikir olan Hans Mayer'e bir konuşmasında şöyle der Celan: "*Yazdığım bir şiiri asla geri çekmem sev-*

gili Hans Mayer!"[32] Arkadaşı Erich Einhorn'a, kendi şiirinin hangi maksadı taşıdığını ifade etmekten geri durmamıştır Celan. Şöyle demiştir: "*Merkezî bir yerde, Demokrit'in şu fragmanı duruyor: 'Atom parçacıklarından ve boş uzay boşluğundan başka hiçbir şey yok; geri kalan her şey sadece düşüncelerdir.' Bu şiirin, bu fikir uğruna, insanlar uğruna; yani bütün uzay boşluğu ve atom parçacıkları karşısında yazılmış olduğunu belli etmeye ihtiyaç duymuyorum.*"[33]

Peki, Celan, kendi ailesi dışında, özlem duyduğu bu insanları nerede bulabilmişti? Kendisi tarafından sıklıkla dile getirilen *ellili yıllarda Paris'te tamamen yalnız olduğu düşüncesi*, kuşkusuz tümüyle doğru değildi. Bu noktada, eski dostlarından biri olan Yves Bonnefoy hemen zikredilebilir. René Char'ı 1953 yılında tanımış ve ondan tercümeler yapmıştır. Char, Celan'ı gerçekliği savunmak adına daima güçlükleri taşıyacak bir *kardeş-şair* olarak nitelemiştir. Celan aynı zamanda 1958 yılında Char'ın eserinin Fransızca-Almanca tercümesine önsöz yazan ve öğrencilik yıllarından beri kendisine derin bir saygı duyduğu Albert Camus ile de tanışmıştır. Celan'ın *Kalpazan ve Gangster Sureti* (Ein Gauner-und Ganovenweise) isimli şiirinin italik yazılan mısraları; yani *Veba* (die Pest); Camus'nun aynı ismi taşıyan *Veba* romanına atıftır. Hans Arp ve Max Hölzer'in yanı sıra Celan'ın muhatap olduğu isimlerden biri de, 1953 yılında *Çürümenin Kitabı Die Lehre vom Zerfall* isimli radikal metnini Almancaya çevirdiği E.M. Cioran'dır. Romanyalı Cioran, 1937'den itibaren Fransa'da yaşamaya ve 1947'den itibaren de eserlerini Fransızca yazmaya başlamıştı. Cioran'dan başka Celan, Paris'te Henri Michaux, Maurice Blanchot, Edmond Jabés, André du Bouchet ve Jacques

Dupin gibi meşhur isimlerle tanışıp onlara güven esasına dayalı ilişkiler kurabilmişti.

İlk Paris yıllarında, daha önce de zikredildiği gibi, Celan'ın Viyanalı dostu Klaus Demus çok önemli bir rol oynamıştır. Ellili yıllarda Celan, düzenli olarak Viyana'ya gidip gelmeye başlamış; 1948 yılında Marie Luise Kaschnitz'i tanımış; 1954'den itibaren, Alfred Andersch ile sıkı bir dostluk kurmuştur. Andersch ailesi, 1955 yılının hemen başında Celan ailesini Paris'teki evlerinde ziyaret etmişti. Hem Stuttgart radyosunda hem de *Texte und Zeichnen* isimli dergide Celan'ın şiir ve tercümelerini yayınlamıştı Andersch. Stuttgart, Celan için eserlerinin neşredildiği bir şehir olmakla kalmamış; ellili yılların ortalarında Almanya'daki en önemli şehir olmuştu. 1953'te Hermann Lenz ile Stuttgart'ta tanışmıştı. Lenz, Grup 47 üyelerindendi; ancak onlardan çok başkaydı. Eşi bir Yahudi idi. Konuşmasında, Alman ordusunda iken tek el kurşun bile sıkmamış olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Celan, böyle bir Alman'a karşı derin güven duymuş ve *Geceleyin Açılmış* (Nächtlich geschürzt) isimli şiirini, bu çifte ithaf etmişti. Bu tür ilişkileri, Stuttgart gezilerinde tanıştığı genç yazarlardan Johannes Poethen ve Peter Härtling gibi isimlerle de kurmuştur. Aynı şekilde Friedrich Dürrenmatt ve İsviçreli karısı Neuchâtel ile de aynı duygularla yakınlaşmıştır.

Neticede unutulmamalıdır ki ellili yılların Paris'i, Alman sanatçılar için son derece cezbedici bir şehirdi. Celan gibi başka sanatçılar da Paris'e gelmiş ve orada yaşamıştı. Ressam Heinz Trökes (1950'den 1952 yılına kadar); şair Wolfgang Bächler (1956 yılında) ve Günter Grass 1956 ila 1960 yılları arasında Paris'te yaşamış Alman sanatçılardandır. Günter Grass, Celan'ı uzak mesafeden '*zor ve anlaşılması güç bir arkadaş*' olarak niteler ve

ona müteşekkir olduğunu belirtir: "*Uyandırma, muhalefet ve yalnızlık kavramı. Ve Auschwitz'in sonu olmadığının idraki...*"[34] Diğer yakın bir iletişim de Karl Krolow ile kurulmuştur. Krolow, 1952 yılında Niendorf'ta bulunmuş ve *Haşhaş ve Hatıra* kitabı üzerine yazılan az sayıda makul yazıdan birini kaleme almıştır. 1958/59 yılları arasında Paris'te UNESCO'da çalışmış ve bu süre zarfında düzenli olarak Celan'la buluşmuştur. 1960'dan sonra diğer pek çok ilişkisi gibi, Krolow'la olan irtibatı da bozulmuştur. Babası *20 Temmuz 1944*[35] kurbanlarından olan, kendinden onüç yaş küçük Christoph Graf von Schwerin ile de yakın dostluk kurmuştur. Schwerin, 1954 yılında büyük saygı duyduğu Celan'ı teşekkürlerini sunmak maksadıyla ziyaret etmiş; 1955'te Paris'te öğrenciyken de, Celan'ın tercümelerini daktiloya çekmek üzere yarım yıl yanında sekreter olarak çalışmıştır. Celan çok sayıda Alman yazarla tanışmış ve arkadaşlık etmiştir: Peter Huchel, Erich Arendt, Günter Erich, Heinrich Böll, Walter Jens, Hans Magnus Enzensberger ve Grup 47'den bazı isimler; ancak, bu son gruptaki isimlerle olan ünsiyeti, 1960'dan önce, şüpheli hale gelmişti.

1957 yılının Mayıs ayında Rose Ausländer'in Amerika'dan dönüşünde Celan'ı Paris'te ziyaret etmesiyle yeni bir karşılaşma yaşanmıştır. Celan'ın Çernivtsili arkadaşını geleneksel kafiyeli şiirden caydırmak için verdiği mücadele iyi olmuştu. Rosa'nın şaşırtıcı yeni üslubu, gittikçe modern şiire ait olmaya başlamıştı bile. Kasım 1957'de Rose Ausländer, Celan'ı yeniden ziyaret etmişti. Bu ziyaretinde Celan, şiirlerini dergilerde yayımlatacağına dair ona söz vermiş; nitekim de bu, böyle olmuştu. Ancak, Rose Ausländer'ın New York'a döndükten sonra Celan'a yazdığı mektup ise karşılıksız kalmıştır.[36]

"BEN, OLMAYAN BİRİYİM"

Alman, Yahudi ve Rus Yılları, 1958-1963

1913 yılında Yahudi filozof ve sosyalist Gustav Landauer şöyle demişti: "*Benim Almanlığım ve Yahudiliğim, birbirine acı vermezler; ama birbirlerini çok da sevmezler. Kendimi basitleştirmek veya gizlemek suretiyle birleştirme ihtiyacını hiç hissetmedim. Kendi karmaşıklığımı kabul ediyorum. Ancak umuyorum ki bildiğimden çok daha çeşitli biri olabilirim.*"[37] Paul Celan, Landauer tarafından temsil edilen bu Yahudi-Alman ortak yaşamını, Yahudi soykırımından beri çok iyi tanımaktaydı. Bununla beraber, bu büyük cümlelerde gizlenmiş olan meselenin çözümlenemez olduğunu düşünmekteydi. "*Bu durumu kim karara bağlayacak, kim çözecek?*"[38]

Celan'ın düşündüğü bu mühim ihtilafı karara bağlayacak hiç kimse yoktu aslında. Gücüne giden ve bir şekilde sonunu hazırlayan bu durum, bir ölçüde onu savunmasız ve korumasız bırakıyordu. 1958 ila 1963 yılları, Celan için Almanlıkla Yahudilik arasında gerçekleşen bir dizi tecrübenin *dar geçidini* oluşturmaktaydı: Bir tarafta

Almanya ve Almanlar vasıtasıyla gelen hayalî bir dünya inşası; diğer yanda da Yahudilerin Almanlar eliyle maruz bırakıldıkları durum.

1948 yılında Viyana'dan Paris'e giderken, Avusturya'nın Innsbruck şehrinde, Georg Trakl'ın da dostu olan yaşlı Ludwig von Ficker'i ziyaret etmiş ve ona şiirlerinden okumuştu. Alfred Margul-Sperber'e yazdığı mektubunda, Ficker'in, şiirlerindeki Yahudiliği kavradığı ve kendisine oradan çok şeyin sirayet ettiğini anladığı için özellikle memnun olduğunu dile getirmişti.[39] Aslında, Celan'ın şiirlerindeki Yahudilik, 1948'den önce de sonra da gözle görülür derecede kendini fark ettirmekteydi: hem tematik hem de motifler aracılığıyla. Bazen Eski Ahit'e yapılan atıflar; bazen soykırıma giden göndermeler; bazen de Nazilerce katledilen anne *imge*si... Bunun yanında Celan şiirindeki Yahudilik eğiliminin *Eşikten Eşiğe* (Von Schwelle zu Schwelle) kitabında giderek geri plana kaydığı fark edilecektir. *Dil Kafesi* (Sprachgitter) kitabında ise Celan'ın üslubundan *soykırım*ın (Shoah) gündemde olduğu; ancak Yahudilik motiflerinin buna kıyasla nadir olduğu görülecektir. Ayrıca, Celan'ın bazı şiirlerinde, soykırım esnasında katledilenlerin koro halinde *Tanrı'nın varlığını reddeden* (Abwesenheit Gottes) küfür cümleleri sarf ettikleri de görülmektedir. Ömrünün sonuna kadar yakasını bırakmayacak olan *inanmak isteme* (Glauben-Wollen) ancak *inanamama* (Nicht-Glauben-Können) hâli, bu şiirlerde kendini aşikâr etmektedir.

1957/58 yıllarından itibaren Celan'ın hem hayatında hem de yazı serüvende Yahudilikle olan münakaşasına yeni bir boyut gelir. Bu boyutun, Celan'ın o yıllarda yaşadığı kırılmalar göz önünde bulundurulmadan anlaşılması hayli güçtür. Celan, Fransa'da yaşamaktadır; ancak bu

yıllarda düzenli olarak Almanya'ya gidip gelmektedir. Orada arkadaşlarıyla, bazı akademisyenlerle buluşmakta; çeşitli alanlarda okumalar yapmaktadır. Arkadaşlarının belirttiğine göre Celan, Federal Cumhuriyet'e geçer geçmez anında bir başka insana dönüşmekteydi; gergin ve özgürlüğü elinden alınmış bir insana. Pek bunda haksız mıydı Celan? *Batılı müttefikler* (Westalliierte) Almanları terbiye etmek için demokratik bir sistem kurmuşlardı. Bunun gerçekleşmiş olup olmadığı, bir soru olarak orta yerde durmaktadır: On iki yıl boyunca suç ortağı, en azından yardakçı olup göz yuman ve *bilmek istemeyen*'lerin bugünden yarına tersine dönmesi söz konusu olamazdı. Yahudilerin kovuşturma ve sürgün edilmeleri Alman toplumunun gözü önünde cereyan etmişti, dışarılarda bir yerlerde değil.

Bu zihnî miras, politik düzlemde önemli kararlara tekabül etmekteydi. 1949'da devletin kurulmasıyla, Nazi suçluları için ceza affı uygulanmış; 1950'de müttefiklerin Nazilikten vazgeçme programının kaldırıldığı açıklanmıştır. 1951 yılında, binlerce kamu çalışanı –hâkim, avukat, polis, devlet memuru, yönetim kademesinde görevli personel, öğretmen, profesör- yeniden hizmet alanlarına dönme hakkı elde etmiştir. Yirmi yıllık Federal Cumhuriyet'te yönetim, hukuk sistemi ve eğitim yeniden adapte edilmişti: Nazı geçmişi sakinleştirilmiş ve unutulmaya terk edilmişti. Bu şekilde bir genel af politikası ve inanmadıkları halde eylemlere katılan kişilere karşı yürütülen yeniden uyum çalışmaları muhtemelen kaçınılmazdı; burada bunu tartışmak yersiz. Yeniden Paul Celan'a dönecek olursak sorulması gereken soru, yeni Almanya'nın onun algı dünyasında neye denk geldiği sorusudur. Daha da kötüsü vardı: Soykırımda yer alan Nasyonal Sosyalist elitleri yeni-

den yükselişe geçmişti. Çeşitli yerlerde toplanmış; çevreler oluşturmuş; düzenli müşteriler olmuş, iktisadî ve adlî sahada yeniden hâkim olacaklarına inanmaya başlamışlardı.[40] Durumdan faydalanmak isteyen fırsatçılar, provokasyonlara yönelmişti. 1960 yılının sonuna kadar özellikle Sinagogların önünde 600'ün üzerinde gamalı haçlı ve sloganlı gösteri düzenlenmiştir. Resmî kanatta ise *yeniden iyileştirme* (wiedergutmachen) retoriği sürüp gitmekteydi. İsrail'e ödenen savaş tazminatı ise sanki yaşananları iyileştirecekmiş gibi dillerden düşmüyordu.

Tutkulu bir gazete okuru olmasına rağmen Celan, bütün bu gelişmelerden bir nebze haberdardı. Ancak sürecin edebî hayattaki izdüşümleri onun için görmezden gelinmeyecek denli aşikârdı. Bu dönemde Celan şiirinin iki etkili eleştirmeni olan Curt Hohoff ve Hans Egon Holthusen, Nasyonal Sosyalizm diktatörlüğünün *savaş düşkünü* ağızları haline gelmişlerdi. 1940 yılında Holthusen, *Polen Savaşı'ndan Notlar*'ı yayımlamıştı. Bu eserde, tarihin nefesine ve marşların bin kusur yıllık ruhuna dair abuk sabuk sözler sarf etmişti. Aynı zamanda, Celan şiirinin *gerçekçi tutumunu* reddetmişti bu isim. Hiçbir konu, Celan'ın canını bu kadar sıkamazdı. Ekim 1959'da eleştirmen Günter Blöcker'in, *Ölüm Havası*'nı *farklı egzersizlerin nota kâğıdı üzerinde bir araya toplanması* ve Dil Kafesi'ni de *metaforlarla dolu* olarak nitelemesiyle aynı durum yeniden yaşanmıştır. Yahudiliği sebebiyle bunlara maruz kaldığını düşünen Celan, derin bir boşluğa sürüklenmiştir. Son dere müteessir olan Celan, olup bitene, *annesinin* tam yirmi bir kez zikredildiği *Yahudi Baklası* (Wolfsbohne) şiiriyle karşılık vermiştir. *"anne. / senin sözlerinle gittiğim almanya'da / kimlerin elini sıkmışım böyle"*[41]

Bir başka önemli hadise de Alain Resnais'in toplama kampları üzerine çektiği *Gece ve Sis* (Nacht und Nebel) isimli filmiyle cereyan eden politik skandaldı. Paul Celan bu filmin senaryosunu 1955/56'da Jean Cayrol'den Almanca'ya büyük bir heyecan duyarak taşımıştır. Film, 1956 yılında Cannes Film Festivali'nde gösterileceği zaman, filmin Alman toplumuna garez duyduğu gerekçesiyle Alman Hükümeti tarafından soruşturma başlatılmış; Fransız Hükümeti de, Almanların bu hareketi üzerine filmi programdan çıkarmıştır. Bir dizi protesto gösterisi düzenlenmiş; ancak hepsi sonuçsuz kalmıştır.

Paul Celan, Ocak 1958'te meşhur Bremen Edebiyat Ödülü'nün teslimi sırasında takdir ve beğeni toplamıştır. Aslında Celan, bundan üç sene kadar önce jüri çoğunluğuyla, Rudolf Alexander Schröder'e üstünlük sağladığı için bu ödüle teklif edilmiştir. Ancak ödül, 1955'yılında Schröder'e gitmiştir. Şimdiyse, Schröder, Celan'ın *kendinden sonra ödül alması*'nı dehşet bir durum olarak değerlendirmiştir. Schröder'in bu tavır ve tutumu dikkate alındığında, o dönem içerisinde Alman kültür ve edebiyat ortamının ne denli parçalanmış bir yapıyı haiz olduğu fark edilecektir.

Celan'ın Yahudiliğe yeniden yakınlaşması, haliyle, ellili yıllardaki okumalarına ve kitap seçimlerine direk yansımıştır. Kendi müstakil kütüphanesi ilk kez Paris'e yerleşmesiyle oluşmaya başlamıştır. Öldüğünde arkasında bıraktığı kütüphanede yaklaşık beş bin adet kitap bulunmaktaydı. 1952'den itibaren kısa süre içerisinde Franz Kafka'nın bütün eserlerini temin etmişti. Aynı zamanda Martin Buber ve *Hasidizm* okumalarına ağırlık vermekteydi. 1957 ila 1963 yılları arası döneme denk gelen okumalarının çoğunu Franz Rosenzweig, Gershom Scholem,

Margarete Susman, Gustav Landauer ve Walter Benjamin'in eserleri oluşturmaktaydı. Bu isimlerden başka, özellikle, Oskar Goldbergs'in *Yahudi Gerçeği* (Die Wirklichkeit der Hebräer) ve *Bar Kohba Yahudi Yüksek Okulu*-Prag Derneği'nin yayınladığı *Yahudilik* isimli eserin de oldukça önemli bir yeri vardı bu okumalarda.

Bu okumalar Celan'a Yahudiliğe açılan kültürel ve manevî bir alanın kapısını araladığı söylenebilecek olsa da; Celan'ın tam bir *inanan* olarak o kapıdan içeri girdiğini söylemek güçtür. Celan'ı ilgilendiren bir yandan *Holokost* iken; diğer yandan da ailesinin üç bin yılı aşkın süredir Yahudiliğe manevî olarak bağlı olmasıydı. Bu bağ, nakledilen vesikalarla teminat altına alınıyordu. Celan'ın bu dönemde yazdığı şiirlerin pek çoğunda bu vesikalara atıflar vardı; ve haliyle *metinlerarasılık* (Intertextualität) mevcuttu. Bu *binyıllık* manevi bağlam, soy zinciri üzerinden akıp gelmiş ve Celan kendini bu zincire ait hissetmiştir. Eserlerindeki *Kök, Soy, Ağaç, Husye, Tohum* ve *İsim* gibi kelimeler, bu kontekst dâhilindedir. 1953 ila 1963 yılları arasında oluşan *Hiç Kimsenin Gülü* (Niemandsrose) isimli kitabı, kendi varlığının ait olduğu yeri karmaşık bir biçimde tetkik etmesi bakımından önemlidir.

1969 yılında Celan, kendi Yahudiliğini *pnömatik* (pneumatisch) olmaya kıyasla daha az *tematik* (thematisch) olarak algıladığına dikkat çekmiştir.[42] Latince kökenli bir sözcük olan *Pneuma* ile Celan, Franz Rosenzweig'a dayanak, ruhi ve cismani hayatın daha üstünde, manevi bir bağı kasteder. Bu bağ, insanların bireysel hayatlarının üzerinden aşarak onları, tek bir topluluğa bağlar.[43] Bunun yanında Celan'ın, maruz kaldıkları soykırıma ve içinde yaşadıkları yabancı dünyaya karşı nasıl bir tavır ve tutum takınmaları gerektiğinin cevabını Yahudiliğin ken-

di içerisinde aramış olduğu da söylenebilir. Soy zincirinin kopmaması gerektiğini fark etmişti belki de. 6 Temmuz 1961'de oğulları Eric'in doğum günü münasebetiyle yazdığı *Benedicta* isimli şiiri şu dizelerle başlamaktaydı: *"sarhoş musun yoksa / atalardan bana gelen / ve atalardan öteye: / pneuma / sperma"*[44]

1959 yılında yayımlanan *Hiç Kimsenin Gülü* isimli şiir kitabının yanı sıra aynı sene içerisinde *Dağda Konuşma* (Gespräch im Gebirg) ismiyle nesir kitabı da yayımlanmıştır. Celan'ın bu eserinde, bir Büyük Yahudi ile Küçük Yahudi'nin kurgusal karşılaşması vardır. Bu ikili, *yaşanılan* zamanda (Gegenwart) Yahudi oluşun yersiz yurtsuzluğuna, imkân ve imkân-dışılığına dair tekellüm ederler. Bu eseri Celan, *kaçırılan bir buluşma*'dan ilham alarak yazmıştır. Yeni tanıştığı arkadaşı Peter Szondi'nin tavsiyesi üzerine Celan, 1959 yılında Sils Maria'da Theodor W. Adorno ile buluşacaktı. Ancak Celan'ın bu vakitten önce Paris'e dönmesi sebebiyle bu buluşma gerçekleşememiştir. Yahudiliğe dair aradığı cevapları sadece tetkik ettiği kitaplarda değil; kişisel ve *şairane* (dichterisch) görüşmelerde ve sair başka şekillerde de araması, Paul Celan'ın karakterinin bir parçasıydı. Rus-Yahudi şair Ossip Mandelstam ile kurduğu diyalog, bunun örneklerinden biridir. Ossip Mandelstam, Celan için bilerek ve isteyerek seçtiği bir kardeş, bir *ikinci kişilik* (Alter Ego) gibidir. *Hiç Kimsenin Gülü* isimli kitabını ona armağan etmiştir. Bu şekilde *kayıtsız şartsız bir ikinci kişilik* eğiliminin çıkış noktası için şaşırtıcı biyografik benzerlikler vardır: Yahudilik, zulüm, intihar teşebbüsleri, yalnızlık, intihal suçlaması ve Sosyalizm sempatisi. Celan'ın Mandelstam'da, *yaratıcılık ve hakikatin şiirdeki izdüşümleri* perspektifinden değerlendirildiğinde, kendi-

ne yakın bir *şiir algısı* –şiir biçimi değil- bulduğu kuşkusuz söylenebilir. *Bireyselleşme, şiirlerindeki şimdiki zaman, oluşturulan dil, var oluşun bir taslağı olarak şiir* gibi tasvirler, Celan'ın 1960 yılında Mandelstam'ın şiirini anlattığı bir radyo konuşmasında sıkça üzerinde durduğu özelliklerdi.[45]

1945-1947 yılları arasında Bükreş'te Celan, Rusçadan Rumenceye tercüme yapmıştı. 1957 yılında ise Rusça okumalarına yeniden yönelmiştir. Bu sefer ağırlıklı olarak Modern Rus Şiiri'ne yoğunlaşmış; iki yıl içerisinde geniş bir Rusça kütüphaneye sahip olmuş; Alexander Blok ve Sergej Jessenin'in şiir kitaplarını ve Majakowskij, Chlebnikow, Jewtuschenko gibi yirminci yüzyıl Rus şairlerden bazı şiirleri Almancaya tercüme etmiştir. Profesyonel bir tercüman olmuştur artık. Ellili yıllarda büyük Fransız Modern Şiiri'nden yaptığı Rimbaud-*Sarhoş Gemi* ve Valéry-*Genç Parque* çevirileri büyük dikkat çekmişti. Hayatı boyunca Celan yaklaşık 43 farklı yazardan tercümeler yapmış; Alman, Yahudi, Rumen, Slav ve Anglosakson kültür ve edebiyatı arasında mekik dokumuştur.[46] Özellikle *Rus-Yahudi* ya da *Yahudi-Rus* Ossip Mandelstam, sadece estetik anlamda değil; varoluşsal anlamda da Celan'ın hayatında müstesna bir yer işgal etmiştir.

Paul Celan, tercüme uğraşlarında filolojik duyarlığı taşıdığını; ancak bunu yanı sıra, onu daha çok ilgilendirenin, şiir tercümelerinde, kelimelerin tınısına yeni bir biçim ve form vermek olduğunu vurgulamıştır.[47] Ne yazık ki eleştirmenleri, tercümelerinde takındığı bu tavra ikna edememiştir.

1962 yılının Nisan ayında Celan'ın Rusya'da edebiyat çevirmeni olarak yaşayan çocukluk arkadaşı Erich

Einhorn ile yeniden iletişim kurması kaderin bir cilvesi olmuştur. Dostu, Celan'ın şiirlerini okumuş ve ona bazı Rusça kitaplar göndermiş; böylelikle Celan'ın Rus dili ve edebiyat ortamına aşinalık kazanmasında yardımcı olmuştur. 1954 yılında yazdığı *Şibbolet* (Schibboleth) isimli şiirinde Einhorn'a dostane bir şekilde seslenmişti ki aslında bu şiir, her şeyden önce İspanyol savaşçıların özgürlük hayali için yazılmıştı. *Şibbolet* şiirinin ana motifi olan *no pasaran*[48] sloganı, 1962 yılında; yani şimdi, Celan tarafından yeniden benimsenmiş ve *Bir keresinde* (In eins) isimli şiirinde, iki arkadaşın Fransız ve Rus devrimlerine dair hatıralarına götürmek maksadıyla kullanılmıştır. Her iki arkadaşın da can-ı gönülden arzu etmesine rağmen; yeniden bir araya gelmeleri mümkün olmamıştır.

Bir şair ve Yahudi olarak Ossip Mandelstam'ın tecrübe ettiği karalama ve çamur atma komplolarına, 1960 yılının başlarından itibaren Celan'ın kendisi de maruz kalmıştır. Burada kastedilen şey, daha ziyade *Claire-Goll-Hadisesi* olarak bilinen intihal suçlamasıdır. Nisan 1960'da küçük bir Edebiyat Dergisi olan *Baubuenpoet,* Yvan Goll'ün dul karsının bir mektubunu sütunlarına taşımıştır. '*Paul Celan Hakkında Bilinmeyenler*' başlığını taşıyan bu mektupla Goll, Richard Salis'in Celan şiiri hakkında yaptığı eleştirilere minnettar olduğunu; Paul Celan'ın tercümelerinin, kocasının Alman ve Fransız dergilerindeki güven dolu itibarını sarstığını, kötü tercümeler yayınladığını ve bunun engellenmesi gerektiğini; bunun dışında, '*sabahın siyah sütü*' gibi pek çok poetik metaforu kocası Yvan Goll'den çaldığını iddia etmiştir. Bu sinir bozucu, asılsız hakaretler, *Welt, Christ und Welt* gibi gazetelerin kültür sanat sayfalarında aslını astarını araştırmaya hiç gerek duyulmadan yayınlanmıştır.

Ayrıca bu suçlamalar, Paul Celan için yeni sayılmazdı. Claire Goll, kocasının ölümünün hemen ardından güçlük çıkarmaya başlamıştı zaten. 1950/51 yıllarında, Paul Celan'ın Yvan Goll'ün Fransızca metinlerinin tercümeleri, eşi ve yayınevi tarafından 'Celanca'[49] olarak nitelendirilmiş ve reddedilmişti. Claire Goll'ün tanığı, o zamanlar Amerika'da misafir öğrenci, sonraları ise California Üniversitesi'nde profesör olan Alman Dili ve Edebiyat Bilimci olan Richard Exner'dir. Exner, 1953 yılının Ağustos ayında, Goll'ün *Misk Otu* (Traumkraut-1951) isimli kitabı ile Paul Celan'ın *Haşhaş ve Hatıra isimli* kitabı arasında, Celan'ın kitabının yayım tarihinin 1952 olduğunu da hatırlatarak, hayrete düşürecek cinsten paralellikler bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu şekilde *intihal* söylemleri artmaya başlamıştır. Ancak, maalesef Exner, Celan'ın kitabının basım tarihi yerine, kitaptaki şiirlerin oluşum tarihlerini araştırmış olsaydı, temel dayanağının çürük bir tahta olduğunu hemencecik fark edebilecekti. Bu tür bir çabadan beri durmayı tercih etmişti. Oysa kitaptaki şiirlerin bir tanesi dışında hepsi 1948 yılına kadar yazılmış şiirlerdi ve Celan'ın daha sonraları geri çektiği *Kül Kavanozlarındaki Kum* (Der Sand aus den Urnen) isimli kitabında yayımlanmıştı. 1953 yılında Claire Goll, eleştirmenlere, yayınevlerine ve radyo yapımcılarına, intihal suçlamasıyla alakalı çok çeşitli mektuplar göndermiştir. Ve elbette Celan, bu olup bitenlerden haberdardı. 1956 yılında Goll, bu kez *anonim* mektuplarla girişimlerini sürdürmeye devam eder. Celan, bütün bu suçlamaların sonucunda, en azından kendini savunmak zorunda olduğunu düşünerek yazar arkadaşlarının da desteğiyle bir dizi tekzip yayınlamıştır.

Günter Grass'ın -uzun zamandır kayıp olan ve 1976'de yeniden bulunan- *Paris Sandığı*'nda, *27 Temmuz*

1956 tarihli Alfred Andersch'a ait, Celan'ın yedi sayfalık müsveddesi bulunmuştu. O zamanlar Celan, Alfred Andersch'ten bu müsveddeleri Goll'e karşı savunu olsun diye, dergisi *Texte und Zeichen*'de yayımlamasını istemiş; ancak bu yardım çağrısı karşılık bulmamıştı; hatta bu sebeple Mayıs 1960'dan sonra Celan, Andersch'i hasım olarak kabul etmişti.[50] Bu sırada Goll'ün nahoş dedikodusu bir taraftan da kendi meyvelerini vermeye başlamıştı. Bunlardan birine Celan 7 Şubat 1957'de Bremen'de katıldığı bir programında maruz kalmış; bir dinleyicinin Claire Goll'ün intihal suçlamalarını sorması üzerine, bu sorunun *Antisemitist* bir soru olduğunu gerekçe göstererek cevaplamayı reddetmiş ve öfkeli bir şekilde oradan ayrılmıştır.[51]

Üç yıl sonra, 1960 yılı içerisinde, Goll'ün iftirası eyalet sınırlarını aşarak yankısının şiddetini duyurmaya başlamıştı. Böylece 1945 sonrası Alman şiirinin parlayan ismi Celan, şüpheli bir durum içerisinde bulmuştu kendini. Calan'ın yanında sorgusuz sualsiz ona güvenip lehinde gayret sarf eden isimler vardı: Ingeborg Bachmann, Klaus Demus ve Marie Luise, birlikte, *Neuen Rundschau*'da[52] cevap veriyorlardı bu iftiralara. Peter Szondi, *Yeni Zürih Gazetesi*'nde intihal suçlamalarını filolojik dille enfes şekilde çürüten bir yazı yayınlamıştı. Rolf Schroers, Walter Jens ve Hans Magnus Enzensberger de aynı şekilde çeşitli mahfillerde bu iftirayı yalanlayan faaliyetlerde bulunmaktaydı. Aynı şekilde Georg Büchner Edebiyat Ödülü sahipleri ve Celan'ın da bir zamanlar üyesi olduğu Avusturya PEN Derneği de gayret gösteriyorlardı. Benzer bir çaba da Alman Dil ve Şiir Akademisi'nden gelmişti. Akademi'nin teşvikiyle Reinhard Döh tarafından düzenlenen bilirkişi raporunda, Bayan Goll'ün

iftirasının kesinlikle kabul edilemeyeceği açıklanmıştı. Aslında önceleri Döhl de bu suçlamalara kısmen inanmıştır; Rainer K. Abel de aynı şekilde. Ancak gerçeği ispat eden tezler gazetelerde yayımlandıktan sonra Celan'dan özür dilemişlerdir.

Buna rağmen Celan, içine çekilmek istendiği çemberin sonunun gelmeyeceği hissine kapılmaya başlamıştır. 1960 yılının Kasım ayında *Monat* dergisinde *Ben sahiden var mıyım?* (Gibt es mich überhaupt?) isimli bir öykü yayınlanır. Amerikalı *R. C. Phelan* ismiyle yayınlanan öykü, tanınmaz biriyken aniden meşhur olan Teksaslı bir çiftçiyi konu edinmektedir. Ancak sonunda, romanını kendi yazmadığı; bir çeşit *yazı makinesine* yazdırdığı anlaşılır. Kısaca, böyle bir yazar aslında yoktur; hiç kimsedir; yalancının tekidir. Öyküyü yayınlatan kişi, *R.C.Phelan* ismini kullanarak Fransızca *félon* kelimesini çağrıştırmaya çalışmıştır ki bu kelime *yalancı, vatan haini* gibi anlamlara gelmekteydi. Bu durumu Paul Celan hemen fark etmiştir. *Monat* dergisinin editörü, R.C.Phelan'in, Fayetteville'de Arkansas Üniversitesi'nde öğretim görevlisi; yani hâlihazırda mevcut bir kişi olduğunu belirtmiştir.[53]

Öykünün ismi olan *Ben sahiden var mıyım?* soru cümlesini Celan, 1962 Şubatı'nda Viyanalı eski arkadaşı Reinhard Federmann'a yazdığı mektubunda acı bir şekilde kullanmıştır. İntihal suçlamasında Celan'a göre yazar olarak yok edilmek istenmesinin ereği bulunmaktadır ve bu son derece somuttur: Onu *manevî* olarak yok etmek.[54] Fiziksel olarak maksadına ulaşmamış olsa bile, intihal suçlaması, soykırımdan sağ kurtulanı yeniden aynı atmosfere sokarak; iftira atarak yapılan bir cinayet olmak üzere, manevî çökertme eylemi olmuştur. Bütün bunlar, yazar ta-

rafından aşırıya kaçan, abartılarak yapılan zorlama yorumlar olarak değerlendirilebilir. Ancak, *şey*leri bu tür sübjektif bir okuma şeklinin altında objektif unsurların barındığı gerçeği reddedilemez; ya da soykırım sonrasında Yahudilere kalan duygulardan bir korku duygusu olduğu... Şöyle yazar Celan, Şubat 1962'de Alfred Margul-Sperber'e, muhasebe yaparak: *"İnsan olarak, özne olarak geçersiz kılındığıma göre; hayatını motif olarak sürdüren bir nesneye (objekt) dönüşebilirim: Sadece Yahudi özellikleri belirgin olan kökensiz bir bozkırkurduna mesela..."*[55]

Bütün bu yaşananların neticesinde, 1962 yılında *Hiç Kimsenin Gülü* (Die Niemandsrose) isimli kitabını yayımlar Paul Celan. Kitap boyunca sıkça kullanılan *hiç kimse* kelimesiyle... Bu *ironik* ve iğneleyici saptamasıyla, sanki bir boş odadan konuşmakta ve hiçbir yere ait olmadığını açıklamaktadır. Yahudi yazarın acı şekilde fark ettiği önemsizlik/değersizlik duygusu, iki temel boş alanla bağdaşır: Biri, bütün zulümlere ve yaralanmalara inat Yahudi ırkının üç bin küsur yıllık hikâyesinin *işgal* edilmiş yeri; diğeri de Tanrı'nın *boş* kalan yeri: *"kimse bize yeniden çamur ve balçıktan şekil vermiyor, / kim üfürmüyor toprağımıza. / hiç kimse"*[56] mısralarıyla başlıyor Celan'ın meşhur *Mezmur* (Psalm) şiiri. Şiirin hareket noktasının Yahudi Teolojisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu telakkiyi Celan'ın, Hugo Bergmann'dan tedris etmiş olduğu söylenebilir; ancak Celan'da bu telakki olumsuz bir edayla vurgulanır: Soykırımın ardından Yahudilerin toplumsal ve ferdî hareketleri imkânsız hâle gelmiştir: *"bir hiç olduk biz, hiçiz, öyle olacağız / kalacağız öyle."* Böylelikle Tanrı'nın yeri doldurulamamıştır. Ve şiir ve şarkı sadece *olumsuzluk* (ex negativo) olarak mümkündür: *"Hiç kimse, / Hiç kimsenin gülü."*

Paul Celan'ın insan ve yazar olarak yaşadığı bütün bu kırılmalar, hüzünler 1960 yılı içerisinde doruk noktasına ulaşmış ve ruhî olarak ciddi yaralanmaya yol açmış; yaşama istediğini kökünden yaralamıştır. 1962 yılının sonundan itibaren Celan zaman zaman ciddi travmalar geçirmiştir. O vakte kadar Claire Goll'ün *Baubudenpoet*'teki mektubunun üzerinden iki buçuk yıl geçmiştir. Yıllar, içinde Celan'ın ayaklanıp kendisine atılan iftiraya karşı koyduğu; hepsine karşı koyamadığı için de sonunda gücünden takatinden düştüğü; birçok insanı kendine ihanet ediyorlar düşüncesiyle sebepsiz yere kırıp incittiği; sonunda pek çok yakın arkadaşını kaybettiği yıllar... Bunun en büyük örneği 1963 ile 1968 yılların arasında yakın arkadaşı Klaus Demus'la yaşadığı suskunluk olmuştur. İçlerinden bazılarının dosta yakın ilişkiler olduğu Alman yazar arkadaşlarıyla da arası açılmaya başlamıştır. Celan'a göre, kendini *özgürlükçü* (liberal) olarak tanımlayan Antisemitizm, *gizlenmemiş* (unverhüllt) Antisemitizm kadar şüpheli ve aşağılayıcıydı. Aynı şekilde *Yahudi hayranlığının* (Philosemitismus) entelektüellik altında kasıp kavuran semptomları da bir o kadar küçük düşürücüydü. Yahudi cemaat içinde edebiyatla meşgul olan pek çok arkadaşı Celan'ın bu dikkatini görmezden gelmişlerdir. Ekim 1960'da Darmstadt Akademi'si kendisine Büchner Edebiyat Ödülü'nü verdiğinde, bundan sonra onu daha sert bir dille eleştirebilmeleri için bunun bir *bahane* olduğunu ifade etmişti.[57]

Özellikle Almanya'da yaşayan, kendisinden üç yaş büyük şair Johannes Bobrowski hakkındaki fikirlerini sert bir şekilde dile getirmiştir. Bunda muhtemelen ortak arkadaşları olan Peter Jokostra'nın, Bobrowski'nin Celan'ın *Dil Kafesi* isimli kitabı hakkındaki mektupla kendisine

yazdığı eleştirilerini Celan'a aktarmasının büyük etkisi vardı. Aslında Celan şiirinden etkilenmiş olan Bobrowski, *Dil Kafesi*'ni *şık hazırlanmış bir simya mutfağı, imbikten süzülmüş* ve *parfüm fabrikası* olmaklığıyla dışlamıştır. Dostane başlayan ilişkileri, böylece sert bir kırılmaya uğramıştır Celan- Bobrowski ikilisinin.

Yaşananların hasarı ne kadar uzağa erişebilecekti acaba? Bu hasarların ilelebet sürecek bir yakınlığı doğurması söz konusu olabilir miydi? Nelly Sachs ile olan ilişkisi buna bir cevap teşkil edebilir belki de. Sachs, Mandelstam gibi 1891'de dünyaya gelmiş, İsveç'te yaşayan Yahudi bir şairdi. 1940 yılında Nazilerin elinden son anda kaçıp kurtulmayı başarabilmişti. 1957 başlayan mektuplaşmaları, samimi bir dostluğa taşımıştı; ancak artık aynı değere ulaştırmıyordu onları. Mektuplar, ilk etapta ikili arasındaki sınırsız etkileşimin varlığını ve karşılıklı olarak birbirlerinin şiirlerine verdikleri değeri göstermektedir. Özellikle otuz yaş büyük olan Sachs, Celan'a karşı sevgi ve saygısını son derece açık bir biçimde dile getiriyordu mektuplarında. Celan, 1959 Ekim'inin sonunda, *Dil Kafesi* isimli şiir kitabı hakkında Günter Blöcker tarafından yapılan *aşağılayıcı* ve *küçük düşürücü* eleştirilere kızdığını Sachs'a haber verdiğinde, yaşlı Sachs, Celan'ı gerçekten anlamaktan uzaktı. Celan'dan farklı olarak nefret duygusuna ve küçük düşürülmeye yabancıydı. Yahudi katliamından sonra, sevgi ve kardeşlik mesajını gerçekmiş gibi anlamış ve israf edercesine yaşamıştı Sachs; tıpkı bir Hristiyan gibi. Paris ve Stockholm arasından *acının ve avuntunun* meridyeninin geçtiğini gördüğünde, ona derinden dokunmak zorunda kalmıştı.[58] Bir yıl sonra *Meridyen* kelimesi, Celan'ın, Büchner Edebiyat Ödülü sırasında yapacağı konuşmanın başlığı olacaktı.

19 Mayıs 1960'da Sachs, Meersburg anı Bodensee'de Droste-Ödülü'nü almak için uzun bir aradan sonra Almanya'ya ayak bastığında, ödül töreninin hemen öncesinde Zürih'te Sachs ile Celan arasında bir karşılaşma yaşanmıştı. Bu sırada Ingeborg Bachmann ile de yeniden görüşme vuku bulmuştu. Celan'ın *Hiç Kimsenin Gülü* isimli kitabındaki *Zürich, Zum Storchen* isimli şiir, *Nelly Sachs İçin* ithafını taşımaktadır. Bu şiirde Celan, Margarete Susman'ın *Eyüp Kitabı*'ndaki ifade tarzlarını benimsemiş; bu şekilde, Nelly Sachs'ın inancına karşı kendi Eyüp tarzı mücadelesini imlemeye çalışmıştı.

Zürih'teki karşılaşmalarından kısa bir süre sonra Sachs, Celan ve ailesini Paris'te ziyaret eder. Ancak sevgi dolu bir tutumla gelmesine karşı derin bir kırıklıkla geri dönecektir. Sachs, Celan'ın durup dinlenmeden anlattığı Alman Hükümeti'nin Antisemitist eğilimine ve *ona* karşı yapılan iftira faaliyetlerine tahammül edememişti. Arkadaşı ve kendi hakkında vesvese üretmeye başlamış; Stockholm'e döndüğünde psikolojisi kısa süre içinde hızla bozulmuş; mektubunda Celan'a anlattığı vehimleri sebebiyle psikiyatri kliniğine yatırılmıştır. Celan, Eylül ayında uzun bir tren yolculuğuyla Stockholm'e ziyarete gitmiş; ancak Sachs ile görüşememiştir; belki de Sachs tarafından kabul edilmemişti. Müteakip günlerde klinikte görüşmeler yaşanmış; bir hafta Stockholm'de kaldıktan sonra Paris'e geri dönmüştür Celan. 13 Eylül'de Martin Buber'i, otelinde ziyaret etmiş; ancak belli ki ne kendi hakkında ne de Stockholm'de klinikte yatan uzlaşmacı arkadaşının sıkıntısına dair hiçbir ferahlama yaşamadan oradan ayrılmıştı.[59]

Sachs, üç yıl boyunca aralıklarla psikiyatri kliniğinde kalır. Bir müddet daha mektuplaşmalara devam

ederler; ancak daha sonra ve bu kez Celan tarafından yaşanan bir *yabancılaşma* ağır basar. Sachs, 1970 yılının Mayıs başında Celan'ın intiharını öğrenir ve kısa bir süre sonra 12 Mayıs'ta hayatını kaybeder. Her iki tarafında da zaman zaman bir araya gelip bir şekilde diğerine yardım etme gayreti, böylece sonuçsuz kalır.

BÖLÜM DİPNOTLARI

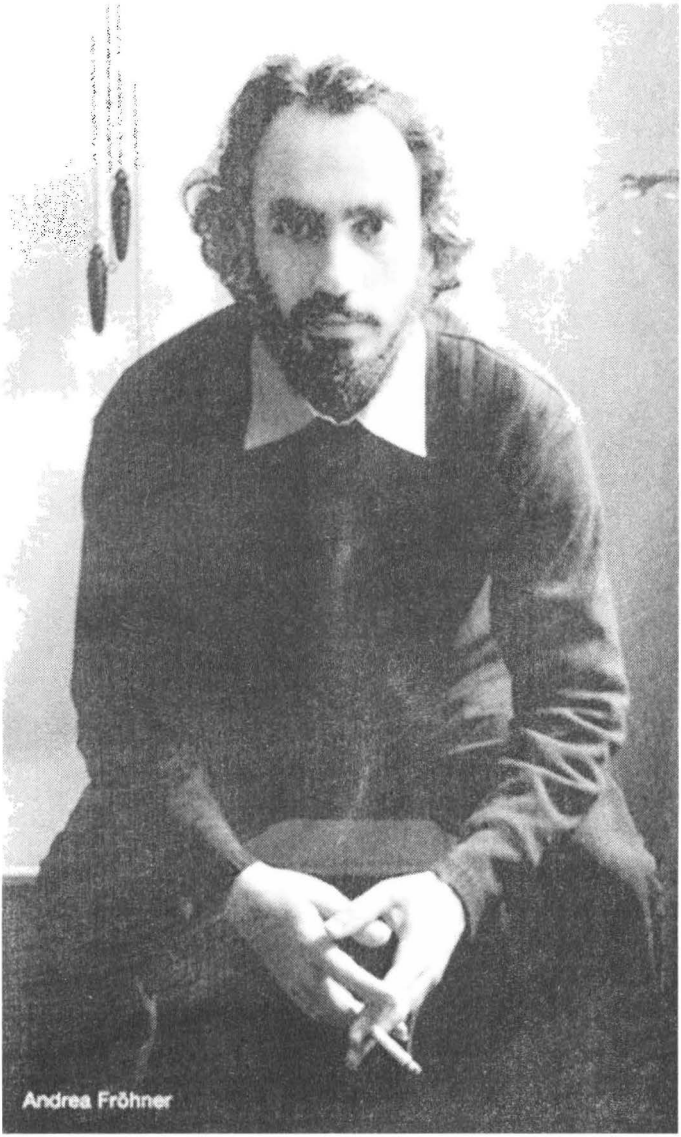
1. Alleman, Beda: Max Rychner – Entdeckner Paul Celan (Max Rychner- Paul Celan Kâşifi). Darmstadt, 1993. S. 280-292.
2. Bertolt Brecht'in *İdrak* (Wahrnehmung) isimli şiirinin *"Dağların çilesi arkamızda kaldı / Şimdi önümüzde ovaların çilesi"* mısralarına atıfla. [ç.n.]
3. Stimmen der Gegenwart (Bugünün Sesleri). Viyana, 1951. S. 168.
4. Menschheitsdämmerung (İnsanlığın Alacakaranlığı). Berlin, 1920. S. 292.
5. Emmerich, Wolfgang: Celan als Übersetzer (Mütercim Olarak Celan). Marbach, 1997. S.172.
6. Goll, Yvan: Traumkraut (Misk Otu). Münih 1982. S. 7.
7. Bonnefoy, Yves: Die rote Wolke (Kırmızı Bulut). Münih, 1998. S. 260 vd.
8. Die Presse Gazetesi. Viyana: 14.08.1998.
9. Solomon, Petre: Briefwechsel mit Paul Celan (Paul Celan ile Mektuplaşmalar). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 32-11. S. 61.
10. Gruppe 47, Alman yazar Hans Werner Richter tarafından 1947-1967 yılları arasında, Almanca eser veren yazarları davet ederek oluşturduğu bir edebiyat topluluğudur. [ç.n.]
11. Grup 47'in bulunduğu yer. [ç.n]
12. Schroers, Rolf: Gruppe 47 und die deutsche Nachkriegsliteratur. (Grup 47 ve Savaş Sonrası Alman Edebiyatı). Merkur Dergisi içerisinde. 1965. Sayı 19. S. 453..
13. Alıntı: Richter, Hans Werner: Briefe (Mektuplar). Münih, 1997. S. 128.

14. Dor, Milo: Auf dem falschen Dampfer (Yanlış Vapur'da). Viyana, 1988. S. 214.
15. Dor, Milo: *a.g.e.* S. 212.
16. İlerleyen yıllarda Celan Niendorf'a defaatle davet edilmiştir; ancak bu davetlere iştirak etmemiştir. [ç.n.]
17. Rilke, Rainer Maria: Werke (Eserleri). Leipzig, 1978. Cilt 3. S. 621.
18. Welt und Wort Dergisi, 1953. Sayı 8. S. 200 vd.
19. Merkur, 1954. Sayı 8. S. 390.
20. Die Zeit Gazetesi. 30.04.1965.
21. Alıntı: Hamacher, Werner: Paul Celan. Frankfurt ani Main, 1988. S. 320.
22. Alıntı: Margul-Sperber, Alfred: Briefwechsel (Mektuplaşmalar). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 26-7. S. 51.
23. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 89.
24. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 125.
25. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 129.
26. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 135.
27. Alıntı: Szondi, Peter: Celan-Studien (Celan Tetkikleri). Frankfurt am Main, 1972. S. 55.
28. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 197.
29. Einhorn, Erich: Briefe (Mektuplar). Celan Yıllığı-7 içerisinde. 1998. S. 33.
30. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 197.
31. '*Racuhseelen*'. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 203.
32. Mayer, Hans: Erinnerung an Paul Celan (Paul Celan'ı Hatırlama). Merkur Dergisi içerisinde. 1970. S. 1158.
33. Einhorn, Erich: *a.g.e.* S. 33.
34. Grass, Günter: Schreiben nach Auschwitz (Auschwitz'den Sonra Yazmak). Frankfurt am Main, 1990. S. 29.
35. Adolf Hitler'e suikast girişiminin yapıldığı; ancak başarısızlıkla sonuçlandığı tarih. Bu girişimin ardından, yaklaşık beş binden fazla kişi tutuklanmış; ikiyüze yakın kişi de idam edilmiştir. [ç.n.]
36. Ausländer, Rose: Erinnerungen an eine Stadt (Bir Şehre Dair Hatıralar). Frankfurt am Main, 1991. S. 25.

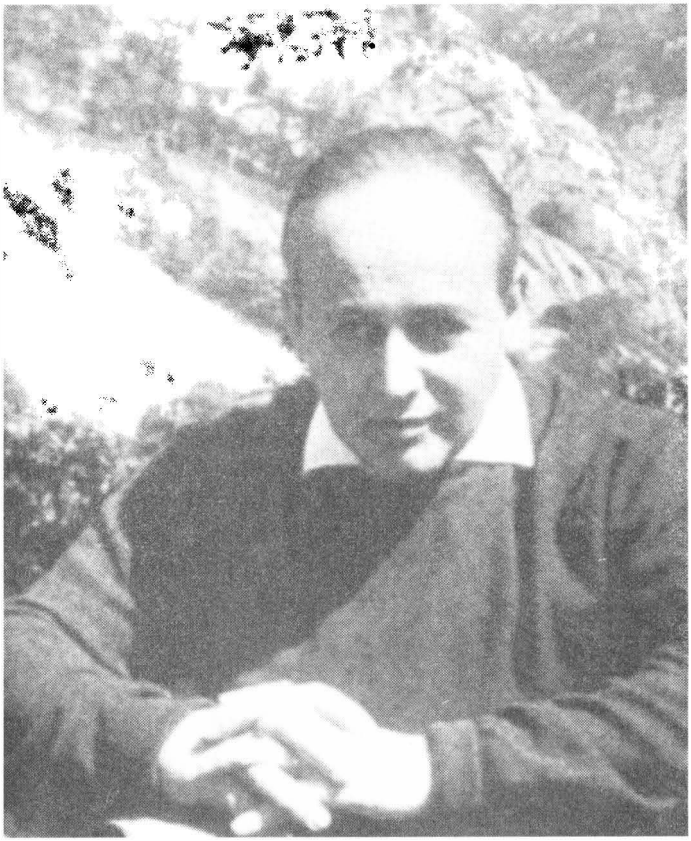
37. Landauer, Gustav: Zwang und Befreiung (Baskı ve Azat). Köln, 1968. S. 199
38. Gideon Kraft'a *23.04.1968* tarihinde gönderilen mektuptan.
39. Alfred Margul-Sperber'e mektup. Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. 1975. Sayı 26-7. S. 52.
40. Herbert, Ulrich: Als die Nazis wieder gesellschaftsfähig wurden (Naziler Yeniden Toplumsallaştığında). Die Zeit Gazetesi içerisinde. 10.01.1997.
41. Celan, Paul: Gedichte aus dem Nachlass (Miras Şiirler). Frankfurt am Main, 1997. S. 46.
42. Koelle, Lydia: Paul Celans pneumatisches Judentum (Paul Celan'ın Manevî Yahudiliği). Mainz, 1997. S. 66 vd.
43. Rosenzweig'dan aktaran: Kolelle, Lydia: *a.g.e.* S. 69
44. Celan, Paul: Niemandsrose (Hiç Kimsenin Gülü). Tübingen. S. 74.
45. Emmerich, Wolfgang: Fremde Nähe (Bilinmeyen Yakınlık). Marbach, 1997. S. 337 vd.
46. Bender, Hans: Briefe an Hans Bender (Mektuplar) içerisinde. Münih, 1984. S. 54.
47. Emmerich, Wolfgang: *a.g.e.* S. 287.
48. Almanca "Sie werden nicht durchkommen!" olup, Türkçe'de "Geçit yok!" anlamına tekabül eden İspanyolca slogan. [ç.n.]
49. *celanisch*: Goll, Celan'ın tercümelerini, ölen kocasının metinlerini yansıtmaktan uzak bulmuştu. Paul Celan'ın, bu tercümelere kendi eserlerini yazar gibi yaklaştığını düşünmekteydi ve bu yüzden, metinlerin '*Celanca*' olduğu vurgusunu yapmaktaydı. [ç.n.]
50. Bahsi geçen elyazmasının bir nüshası, Andersch'in mirası olarak Marbach-Alman Edebiyat Arşivi'nde bulunmaktadır. [ç.n.]
51. Döpke, Oswald: Die Zeitschrift der Kultur (Kültür Dergisi) içerisinde. Yıl 1994. Sayı 9. S. 38.
52. Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung (Alman Dil ve Şiir Akademisi). Yıllık-1960. S. 131.
53. Wiedermann: Zur Person: R.C.Phelan (R.C.Phelan Kişisine Dair). Celan-Yıllığı içerisinde. Sayı 8. S. 326. Ayrıca, benim şahsi kanaatim de Celan'la aynı doğrultudadır. *R. C. Phelan* ismi tamamen uydurma bir isimdir. Bu kişinin o zamanlar hâlihazırda yaşayan biri olduğu savunusu da asılsızdır. Bu hikâyenin yayım-

lanması, Celan'a atılan bir kara leke olarak okunmalıdır. Ayrıca, bu konuda çok net bilgilere ulaşamamış olsam da, bu hikâyenin yayımlanmasında, Claire Goll'ün destekçisi olup o dönemde Amerika'da öğrenci olan Richard Exner'in parmağının olduğunu düşünmekteyim. [ç.n]

54. Solomon, Petre: Briefwechsel mit Paul Celan (Paul Celan ile Mektuplaşma). Frankfurt am Main, 1981. S. 76.
55. Margul-Sperber, Alfred: Briefwechsel (Mektuplaşmalar). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 26-7. S. 76.
56. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 225.
57. Margul-Sperber, Alfred: Briefwechsel (Mektuplaşmalar). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Sayı 26-7. S. 58.
58. Sachs, Nelly: Paul Celan-Nelly Sachs. Briefwechsel (Mektuplaşmalar). Frankfurt am Main, 1993. S. 25.
59. Lyon, James. K.: Celans Krise 1960-196 (Celan'ın Krizleri). Celan Yıllığı-3 içerisinde. 1989. S. 195.

Andrea Fröhner

PARIS II

"BİR HAVA KRİSTALİDİR SENİN MUTLAK ŞAHİDİN"

1963-1967

Sekiz yıl içerisinde Paul Celan meşhur bir şair olmuştu. 1952 yılında yayımlanan *Haşhaş ve Hatıra* ile başlayan tanınırlığı 1960 yılında Georg-Büchner Ödülü ile doruk noktasına ulaşmıştı. 1959'da École Normale Supérieure'de[1] Alman Dili ve Edebiyatı bölümüne okutman olarak girdiğinde, *Dil Kafesi* isimli kitabıyla S. Fischer Yayınevi'nin kıymet verilen yazarları arasına çoktan girmişti. Muhtelif övgü ve takdirler ardı arkasına gelmeye devam ediyordu. 1962/63 yıllarında Celan, Batı-Berlin Sanat Akademisi'ne seçilmiş (kendisi buna direnmiş olmasına rağmen); 1964'de Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti'nin en büyük sanat ödülünü almıştı. Önemli edebiyat dergilerinden *Die Neue Rundschau,* Celan'ın şiirlerini basmıştı. Şayet isteseydi, 1960 yılında kendisine *Frankfurt am Main Üniversite*'sinden *Poetika Doçentliği* sunulacaktı. 1964 yılında ise Gottfried Bermann Fischer, kendi yayınevinde editörlük görevini teklif ettiğinde bu, Celan'ın ilgisini cezbedecekti: *"Onaltı yıl Paris'ten sonra*

yeniden Alman Dili çevresinde bir müddet yaşamak... Aynı yıl Celan'a Ford Vakfı tarafından bir yıllık Berlin ikameti için burs teklif edilmiş; fakat ne Frankfurt ne de Berlin için gerçekleşen bir şey olmamıştı.

Celan'ın gerçeklik algısı ve ruhsal durumu, toplum nezdinde gittikçe artan itibarına tezat oluşturacak derecede bozulmaya başlamış ve bu, kendisine sunulan cazip teklifleri kabul etmesini engellemişti. Edebiyat sahasında yaşadığı büyük tecrübelerle Paris'in, Celan'a memleket olduğu tahmin edilse bile, böyle olmadığını yine kendisinden öğreniyoruz. 1962 yılında Çernivtsi'deki gençlik arkadaşı Gustl Chomed'e, *hayal kurmanın bile söz konusu olmadığı barbar Paris'te*, Bukovina'nın *kaybolan-kaybolmayan şeylerini nasıl özlediği*nden bahseder. Kendini sürekli *yabancı ve istenilmeyen*[2] kimse olarak hisseder; değişmez olarak kendini *doğulu* ve asla *batılı olmayan* olarak görür.[3] Böylece Celan'ın çok eski ve uzak ilişkileri, bir anda yeniden yanı başında belirir: Çernivtsi ve Bukovina'lı arkadaşları, Gustl Chomed, Moskova'daki Erich Einhorn, 1963'den beri kocası ile Düsseldorf'ta yaşayan Edith Silbermann, Alfred Margul-Sperber, Nina Cassian ve Bükreş'teki Petre Solomon. Gerçi bu isimlerle olan ilişkileri, Celan'ın manevî sağlığı açısından faydalı ilişkiler olduğu söylenemez; zira bu isimlerden bazılarını neredeyse hiç görmemiş; bazılarıyla da çok nadir yeniden görüşebilmiştir. Özellikle politik fırsatçılığı yüzünden Celan'la iki kez irtibatını kesen Petre Solomon'la olan mektuplaşması hayli yoğun gerçekleşmiştir. Dostu Celan'a gücenmemiş; bilakis Celan'ın 1962/63'te yazdığı mektuplar onun için yeniden çok önemli olmuştu. Buna karşılık, Solomon'u *Goll-Hadisesi* hakkında bilgilendirdiği mektubunda, aralarında esen soğuk rüzgârdaki kendi

kabahat ve kusurlarını üstlenebilmişti Celan. 1962'deki mektubunda, açıkça *uzaktan gözlenip hakkında hüküm verilen şeylerin hakikatin görünümüne kesinlikle sahip olmadığını* yazmıştır. Aynı mektupta şunları da eklemiştir: "*Oldukça gerçek ve öznel sebeplerden dolayı sinirlerim iyice yıprandı.*"[4] Aralık 1963'te Solomon'a yeniden yazmış ve bir sene kadar evvel *üstesinden gelmiş olduğu* şiddetli depresyona yeniden maruz kaldığını bildirmiştir.

*Üstesinden gelmiş olmak*la ifade etmeye çalıştığı şey, 1962 ila 1963 yılları arasında, Paris'te, psikiyatri kliniğinde geçirdiği dönemdir. Böylece Celan'ın ilk kez, gündelik hayattaki *benliği* ile 1960'dan itibaren hücum eden *yazar benliği* arasında sıkışıp kalmış; denge kurma yetisi sarsılmış ve takatten düşmüştür. Celan'ın klinik bilgileri maalesef ulaşılabilir olmadığından, yaşadığının organizmaya bağlı bir ruh hastalığı olmadığını söylemek gerekmektedir. Şahsına verilen melankolik ruh ve yüksek duygusal hâlin, bahsi geçen ruh sağlığıyla karıştırılmaması gerekmektedir. Bu özellikler, onun şiirsel yaratıcılığını devam ettirebilmesi için lütfedilmiş gibidirler. Ki yaşadığı soykırımdan miras kalan acılar, bu sayede şair olarak belleğine kazınabilmiştir. Bunlar, onun hayatını şair olarak sürdürebilmesi için gerekliydi belki de; ancak psikolojik hastalığa dönüşüp sonunda onu intihara sürüklemesi gerekmezdi. Fakat Yahudi düşmanlığına maruz kaldığı Nazi zamanlarında yaşadıkları, *ruhî* (psychisch) olmasa bile *zihinsel* (geistig) düzlemde onu bu girişime mecbur bırakmış olmalıydı. Her ne kadar yeni Almanya, bu eğilimden uzaklaşmış, kültürel ve politik dinamikler açısından bugün başka noktaya ulaşmış olsa dahi; buna, içinde bulunduğumuz zamandan, teessüfle bakmaktan başka yapacak bir şey yoktur. Zira Almanya'daki bu değişim, Ce-

lan'a kendine kıyma yolunu kim ve ne getirdiyse; onu asla değiştirmeyecektir.

1963 ila 1965 yılları arasında cereyan eden birtakım olaylar, Celan'ın algı dünyasındaki bazı sarsıntıları yenilemiştir. Ayrıca, 1952'de Niendorf'da vuku bulan kırılmalar zinciri, kendi *iç mantığını* (innere Logik) korumak suretiyle devam etmiştir. 1963 Ocak ayında, Rudolf Walter Leonhardt'ın *Zeit* gazetesinde Jewgenij Jewtuschenkos'ın *Babij Jar*[5] isimli şiirinin bazı tercümelerini yayınlamasıyla –ki bu tercümelerin arasında müsaade alınmaksızın Celan'ın çevirisi de vardır- Celan, en derin yıkıntısını yaşamıştır. 33771 Ukraynalı Yahudi, Kiev yakınlarındaki aynı ismi taşıyan dağ geçidinde Ruslar tarafından vurularak katledilmiştir. Şüphesiz 1941 Eylül'ünde cereyan eden bu olay SS subaylarının işiydi.[6]

Mart 1964'de Celan, Avusturya PEN kulübünden ayrılır. Kulüp arkadaşlarından şair ve aynı zamanda Yvan Goll'ün eski sevgilisi Paula Ludwig, 1960 olaylarını Yahudilerin meselesi olarak niteler. PEN kulübü başkanı Friedrich Torberg, Celan'ı bu kararından vazgeçirmekte başarılı olamaz. 2 Mayıs 1964'te Hans Egon Holthusen, Celan'ın *Hiç Kimsenin Gülü* (Die Niemandsrose) isimli kitabını, Frankfurter Allgemein gazetesinde tenkit eder. Önceki kitabı *Haşhaş ve Hatıra* isimli kitabına bakarak, sürrealizme kayan üslubunu ve rastgele kullanılan *aidiyet metaforlarını* (Genitivmetapher) eleştirir:[7] *Zamanın beyaz saçları* (Weißhaar der Zeit), *Ölümün değirmeni* (Mühlen des Todes), *Müjdenin beyaz unu* (Weißes Mehl der Verheißung) örneklerinde olduğu gibi. Bunun üzerine, edebiyat bilimci Peter Szondi, dostu için bir okur mektubu kaleme alır. Bu mektubunda, *"Değirmenleri Auschwitz'de çalışmaya bırakıyorum"* sözünün, Frankfurt-

Auschwitz Süreci'nde Adolf Eichmann'a atfedildiğine dikkat çeker. Szondi, yaşanmış olan hatıraları, *gelişigüzellik suçlaması* ile örtbas ettiği gerekçesiyle Holthusen'e sitem eder. Holthusen öfkeli ve anlayışsız bir şekilde karşılık verir: Celan'ın *Geç ve Derin* (Spät und tief) isimli, iktibas edilen üç metafordan oluşan şiirinin *Auschwitz* ve Nazi tiksintiliğiyle bir alakası olmadığını[8] söyler.[9] *Geç ve Derin*'in hiç gizlemeden söylediğini (bahsi geçen metaforlar açık bir şekilde şiirin temasını ortaya koymaktadır çünkü) yanlış değerlendirmekle Halthusen, aslında ayan beyan bir şekilde Szondi'nin *gelişigüzellik serzenişini* onaylamış olmaktadır.

Bu tartışmadan birkaç hafta sonra Celan ailesi, Peter Szondi ile birlikte Mayotte ve Jean Bollack çiftiyle buluşmak için Orador-sur-Glane köyü üzerinden Dordogne'ye giderler. Celan'ın Bollack çiftine ithaf ederek yazdığı *Le Périgord* isimli şiiri, hayatındaki çeşitli deneyimlerle bağlar kurar: hâlihazırda gerçekleştirmiş olduğu seyahat; Friedrich Hölderlin'in Güneybatı Fransa'ya 1802'de yaptığı seyahat –ki bu *Hatıra* (Andenken) isimli şiirinin ayrıca ilham kaynağıdır-; Orador köyünün uğradığı katliam ve aktüel olarak Hulthosen'in yanlış değerlendirmesi. *"sen uzaktan gelen / kapatıyorsun değişik çemberleri / burayı da / yanıp kül olmuş şekilde"* [10] Şairin dilemması şudur: Büyük bir yara açılır; çok fazla başka ölümcül yarayı da içine alarak yeniden kapanır.

Celan'ın 1966 yılının Haziran ayında S. Fischer Yayınevi'nden ayrılması, yaşamış olduğu karalama kampanyalarıyla aynı kontekst içerisinde değerlendirilebilir. Yayınevinin sahipleri olan Gottfried ve Brigitte Bermann Fischer çifti, 1958'den beri Celan'la oldukça samimi bir ilişki kurmuşlardı. Her ikisi de *Goll*-Hadisesi'nde Ce-

lan'ın yanında yer almışlardı. Aynı şekilde yayınevinin editörü konumunda olan Klaus Wagenbach ile de güven esasına dayalı ilişkileri mevcuttu. Her ne kadar altmışlı yılların başında aralarında bazı yanlış anlaşılmalar olmuşsa dahi, kendisi de sürgün tecrübesi yaşamış Editörle, Celan, çoğunlukla müttefik olmuşlardı. Celan, birçok kötü tecrübe sonucunda S. Fischer Yayıneviyle işbirliğini feshettiğinde, Gottfried Bermann derinden hayal kırıklığına uğradığını söyleyerek soğukkanlı bir tepki göstermiştir.[11]

Anlatıldığı üzere birçok sıkıntı yaşamış olmasına rağmen 1963-1965 ilkbaharları arası, Celan için şiirsel yaratıcılık açısından verimli bir dönem olmuştu. 1965 Mayısı'nda yeniden psikiyatri kliniğine yatmak zorunda kalıncaya kadar *Nefesdönümü* (Atemwende) isimli kitabının büyük bölümü çoktan oluşmuştu.

Nefesdönümü (Atemwende), 1967 yılında Suhrkamp Yayınevi tarafından neşredilir. Bu kitap, Celan'ın eserleri arasında önemli bir yeri işgal etmektedir. İsminden itibaren eser, tavır olarak, Celan'ın 1960 yılı Ekim ayında Büchner-Edebiyat Ödülü'nde yaptığı *Meridyen* (Der Meridian) başlıklı poetik konuşmasını benimser. Bu konuşmasında Celan, Georg Büchner, Pascal, Malebranche, Mallermé, Kropotkin, Landauer, Kafka, Benjamin ve Rus filozof Lew Schestow gibi isimlerle ilişkilendirerek sanat hakkındaki yorumlarını dile getirmiştir. Celan, Büchner'den alıntılarla, sanatın, *kuklaya benzeyen, kısır bir mahlûk olduğunu, maymun biçiminde göründüğünü; tahta kuklanın soyut idealizm ile beslendiğini; otomatlardan ve gündelik kusursuz aygıtlardan, bedelinin insanlıktan çıkarak ödenmesiyle satın alınan bir dünya olduğunu* dile getirmiştir. Buna karşılık Celan, şiiri, *telleri paramparça olmasına rağmen kuklası sağlam kalmış* olarak ni-

telemiştir. Fakat şiir kendini, *Ben*'in kendi çıplaklığında, bizzat kendisinin ve dilin gücüyle gerçekleştirmez; aksine, *Ben* ve *Sen* arasında çeşitli şekillerde cereyan edebilen hallerle, *diyalogda* (dialogisch) ve karşılaşmanın gizeminde gerçekleştirir. Kuşkusuz Celan, *kendi varlığının eğim açısı* altında yazmaktan hiç kurtulamamıştır. Onun şiiri, *20 Ocak 1942* gününün ve onu takip eden olaylar silsilesinin dehşetlerinin *izlerini hatırlamak* zorunda kalmıştı. Bu, Celan'ın, anlam ve içeriğin geleneksel izdüşümünden vazgeçmek zorunda kalması demekti; çünkü Auschwitz, bu tür bir anlam ve içerikten yoksundu. Bu durum, bir dönüm noktasıdır. Öyle ki, bütün alışılmış evrimleri; Hölderlin ve Rilke kökenli değişimleri mesela (*"Hayatını değiştirmek zorundasın"* [Rilke]), alıp daha da yüksekelere çıkaran bir evrim. Bugünün şiirinin haklı olabilmesi için, alışılagelmiş sanat araçlarını ve *saf sanat*ın (reine Kunst) yüksek estetik algısını *red*dedip *bütün mecaz ve metaforlar anlamsız veya saçma bir hale gelinceye kadar* mücadele etmesi gerekmektedir. Bu tür bir *ret* (Negation) sonucunda, belki hayat denen şey, yeniden yaşanılır bir yer olabilecektir: *Bir nefes olarak şiir! Bu, hareket ve kader demektir.* Her kim ki, müthiş bir çığlık atmak suretiyle duraklayıp kalmaya hazırsa; o, tam da bu noktada bahsedilen *evrim*'e ulaşabilmiş demektir. *Şiir*, der Celan, *bir nefesdönümü ifade edebilir.*[12]

Theodor W. Adorno'nun herkes tarafından çokça alıntılanan yargısını pekâlâ Celan da bilmekteydi: *"Auschwitz'den sonra şiir yazmak, barbarlıktır."*[13] Celan, kişisel olarak da tanıdığı Adorno'nun bu yargısına, *Nefesdönümü* (Atemwende) isimli kitabı etrafında şekillenen eleştirel bir notla karşılık verir: *Auschwitz'den sonra hiç şiir (Adorno): Buradaki şiir tasavvurundan tam*

olarak kasıt nedir? Bu şiir tasavvurunun altına sığındığı tavır, Auschwitz'i bülbül veya güzel sesli bir ardıç kuşu perspektifinden seyretmek ve haber vermektir.[14] Celan'ın bu karşı çıkışında, şiir algısına dair iki ipucu yakalanabilmektedir. Birincisi Celan'ın, bülbül ve ardıç kuşu benzetmelerini yaparak, şiirin romantik-santimantal şarkılar söylemesi gerektiğini reddetmesidir. Diğeri de, şiirin bir şeylerden, öyle ya da böyle, bir şekilde *haber vermesi* (berichten) gerektiğine duyduğu inançtır. Evet, Auschwitz'de yaşananlar, bir şekilde imgelere dönüştürülüp anlatılmak durumundadır ona göre. Peki, buna uygun olan hangi dildir? Celan, kırklı yılların ortalarından beri bu soruya cevap bulmaya çalışmıştır ve *güzel şiir*i (schöne Gedicht) reddedip onun yerine *kurşunî dil*'i (graueren Sprache) tercih etmiştir. Büchner Edebiyat Ödülü töreninde yaptığı konuşma ve *Nefesdönümü* (Atemwende) isimli kitabı, Celan'ın bu poetik arayışını bariz şekilde gösterir. İlk olarak *Ölüm Havası*'nda (Todesfuge) hatırlatılan, *saf sanat* ile insanı hor gören davranışlar arasındaki ürkütücü yakınlık, daha sonra *Meridyen* isimli konuşmasında bütün keskinliği ve şiddetiyle sorunsallaştırılmıştır. Sonunda *ütopya ışığı altında*, aynı anda sürekli kendi imkânsızlığı ve kendi mekânsızlığının yansıdığı şiirin paradoksu oluşur. *Peki ya insan? Peki ya mahlûkat? Bu ışığın içinde...*[15]

Şiirin uçurum deneyimi karşısındaki bu imkânsızlığı, Celan'ın 1962 Ocak ayında yazdığı *Tübingen, Ocak* (Tübingen, Jänner) isimli şiirde dile getirilmiştir. Şiirden alıntılanan *"yüzen Hölderlin kalesini hatırlayarak"*[16] mısraları karşısında Hölderlin'in bazı mısraları da kırılarak bu şiire entegre edilmiştir. Dünya tarihinin *Ocak* ayında, bundan sonra, bu dilde daha fazla konuşulamaz:

geleydi,
geleydi bir insan,
geleydi bir insan dünyaya, bugün, birlikte
aydınlık diliyle patriklerin:
bu zamandan konuşaydı
kekeleyebilirdi yalnızca,
sürekli hep sürekli
(pallaksch. pallaksch)[17]

Uçurumda, ütopya'nın ışığında[18] bir konuşma, ancak tutuk bir dille, gak guk sesleri çıkararak ve kekeleyerek mümkün olabilir. Şiirin sonunda yer alan *pallaksch. pallaksch* ifadeleriyle de Celan, akıl sağlığı bozuk olan Hölderlin'le konuşmaktadır. Sözsüz kullanım gibi alışılmış anlam atıflarından kaçınan bir dil, gerçeklik sanrısına cevap veriyor ve böylece bizzat kendisi vesveseli olarak bundan etkileniyor. Böyle bir dönüşümü ve *nefesdönümü*'nü gerçekleştirmek için, *Özgürlük Eylemi* (Akt der Freiheit) şiiri tecrübe edilebilir; ancak aynı zamanda bu şiir, korkunç bir *kaybı* da belirttiği akılda tutulmalıdır: Sözcüksel zeminde anlamlı olandan anlamsız olana. *"Mana olan şey, sadece hiç'liktir [...] rastlantının değersiz bozuk parasıdır."*[19] Bernhard Böschenstein'ın bu iması, Celan'ın geç dönem şiirlerinden birinin zeminini göstermektedir; aynı zamanda Hölderlin'le ilişkili olarak. Şöyle bitiyor mevzubahis şiir: *"piyango çarkından çıkıyor / hiçliğimiz"*[20]

Önceden-artık değil (Schon-nicht-mehr) ve *hâlâ* (Immer-noch) arasındaki gerilim, *Nefesdönümü* kitabında ve müteakip eserlerinde açık belirgin şekilde durmaktadır. Viyana'da teşekkül eden *Kül Kavanozlarındaki Kum* (Der

Sanda aus den Urnen) isimli kitabına; yani kendine ve belki de *ustaca* başlangıçlarına karşı olumsuz bir cevaptır.

yok artık kum sanatı, kum kitabı, usta artık yok

hiçbir şeyin küpü? kaç eder?
dilsiz misin?
onyedi.

senin sorun senin cevabın
senin şarkın, o ne bilir?

kardaderin
lefimnee,
I-i-e.[21]

Celan'ın bazı şiirleri, doğru kelimenin etrafında yapılan bir mücadele[22] sürecini; aynı zamanda politik, gündelik ya da sanat dili fark etmeksizin yalan yere konuşan dille girişilen mücadelenin poetik boyutlarını barındırır:

yukarıda
yükselen ayaktakımı
muhalif mahlûkatın:
bayrak çekiyor
gerçek ve suret
değersizce kesişiyor zaman içre.[23]

Bu mevzubahis şiirlerin kelime dağarcıkları, göze çarpacak şekilde tuhaftır. Celan, *Nefesdönümü*'nün (Atem-

wende) özellikle son bölümünde, çok farklı terminolojilerden yararlanmıştır. Yahudi zihin yapısından, edebî alıntılardan (örneğin: Rilke'den), jeoloji ve coğrafya bilimlerinden istifade etmiştir ki özellikle bu son iki bilimin terminolojisindeki metafor zenginliği Celan'ı büyülemiştir adeta. Bu noktada Celan, cansız olanların *inorganik* alanına girmiştir ki ister istemez şiirleri de bundan etkilenmiştir. Ayrıca önemli olan bir şey daha var ki o da Celan'ın kelimeleri, semantik yapılarında ciddi değişimler yapılarak şiire taşınmış olduğudur: *Yüzeyi aşınmış* (Weggebeizt), *buzul odalar* (Gletscherstuben), *tövbekâr kar* (Büßerschnee) gibi terkipler, bu söylenene verilebilecek örneklerdendir.

Nefesdönümü kitabının *Hava Kristali* (Atemkristall) isimli bölümü, Celan'ın karısı Gisèle'den edindiği tecrübeler dikkate alınmadan tam olarak açıklanamaz. Grafiker ve teknik ressam olan karısından özellikle renklere ve gravür sanatındaki soyutlamalara dair pek çok bilgi edinmiştir. *"Senin gravürlerinden yeniden kendi şiirimi öğreniyorum."* diyor 29 Mart 1963'te Gisèle'ye yazdığı mektubunda. Nisan 1966'da Paris-*Goethe* Enstitüsü, Celan'ın şiirleriyle karısı Gisèle'nin grafik çalışmalarının birlikte sunulduğu *Hava Kristali* (Atemkristall) isminde bir sergi açmıştır. Aynı yıl içerisinde, sergilenen bu şiir ve grafik çalışmaları kitap olarak neşredilmiştir. Buna benzer yeni bir çalışma da 1968 yılında *Kaçak Harç* (Schwarzmaut) ismiyle ortaya çıkar. Celan ve karısı Gisèle'nin bu şekilde ortak çalışmalarda bulunmaları, Celan'ın Kasım 1967'de aile evinden taşınmasının, ilişkilerini tamamen ortadan kaldırmadığını göstermektedir. Daha sonradan *Zorakî Işık* (Lichtzwang) isimli kitabına dâhil olan şu mısralar, Celan'la Gisèle arasındaki ilişkinin altmışlı yıllardaki haline matuftur:

seni tanıyorum, eğilip bükülmüşsün derinden
bense, kalbi kırılmış, sana tutkuyla bağlı
bize şahittir nerde bir kelime alev alsa
sen, çok, çok gerçek. ben ne çok deli.[24]

Celan'ın *rüzgâr ışınları* (Strahlenwind) tarafından aşındırılmış dilinden dökülen bu satırlar, onun, karısı Gisèle'ye karşı göze batan tavrıyla bağdaşmaktadır: Kelimeler, tıpkı bir oymacı kalemi gibi bakır sacın üzerini tırmalar. Sonunda ortaya çıkan bütün bir metin (şiir), basıma hazır bir gravürü temsil eder. Kazınmış çizgiler asitlerle dolar; işaretler ve şekillerden açığa çıkansa onun kaybıdır: *ağıtlar, insanlar karşısında* söylenen ağıtlar...

Ayrıca, Celan'ın şiirleri, hastalıklarını ve kliniklerde edindiği tecrübeleri kendine açıkça konu edinir: Kasım 1965 ila Haziran 1966 arasında Paris'te, aralıksız psikiyatri servisinde kalmıştı Celan. Bu serviste maruz kaldığı muamelenin şiddetli olduğu söylenebilir. Psikiyatrik ilaçlar ve hatta elektroşoka varan uygulamalar, ciddi bir yer tutmuştur tedavisinde. *Bulandırılmış* (Eingedunkelt) isimli şiir toplamı bu zaman diliminde oluşmuştur. Çok değil, altı aydan biraz fazla bir zaman sonra, Şubat 1967'de, ağır bir psikiyatrik kriz sebebiyle Celan, yeniden Paris'teki kliniğe taşınmak zorunda kalmıştır. Tedavisi, Mayıs ayına dek devam etmiştir. Bu vakitten sonra bir daha aile evine dönmemiştir. Genellikle École Normale Supérieure'deki bürosunda gecelemektedir. 1967 güzünde, ailesinin yanından kati bir şekilde ayrılmıştır. Ancak bu ayrılığının sebebinin *karı-koca* arasındaki soğukluk ya da geçimsizlik olduğu söylenemez. Bilakis Celan, kendine olduğu kadar, karısı ve çocuğuna karşı da tehlikeli olabileceğini düşündüğü bir ağırlık altında hissetmektedir

kendisini. Kırk yedinci doğum günü olan 23 Kasım 1967'de Celan, Latin Mahallesi'ndeki bir daireye taşınır ki burası École Normale Supérieure'deki çalışma bürosuna da yakındır. Yaklaşık bir yıl, Kasım 1968'e kadar bu krizlerden korunur Celan. Ancak bir kez m i m - lenmiştir. Onu, uzun yıllar üstüne gören dostları, sadece artan karanlığından değil aynı zamanda fark edilir şekilde bedensel çöküşünden de endişelenmişlerdir. Petre Solomon yaklaşık yirmi yıl üzerine 1966'da Celan'ı Paris'te ziyaret eder. Bu eski dost, ikinci kez, 1967 Haziran ayında yeniden ziyarete geldiğinde, geçen yaklaşık iki yıl içerisinde dostunun hastalığının onu ne denli yıprattığını ciddi şekilde fark edebilmiştir.[25]

Kliniklerde kaldığı süreler arasında Celan, Alman Dili ve Edebiyatı'nda okutmanlık mesleğine kendini hazırlar. Bunun için Almanya'ya ve değişik yerlere çeşitli seyahatler yapar. Kesintili ilişkilere meyletmek hususunda her ne kadar temkinli olsa da bu seyahatlerde yeni arkadaşlık ilişkileri kurar. Celan'ın altmışlı yıllarda tamamen yalnız olduğu tasavvurunun yanlış olduğu bilinmelidir. Özellikle çağdaş Fransız edebiyatından tercümelerini üstlendiği yazarlarla bireysel olarak da görüşmektedir. Eserlerinden 1966 yılında S. Fischer Yayınevi için tercümeler yaptığı Henri Michaux ile arkadaşlığa uzanan tanışıklık, bu döneme denk gelmektedir. Mısırlı Yahudî filozof Edmord Jabès, eskiden Antisemitizm meyli olduğunu bilmediği Maurice Blanchot, Jacques Derrida, André du Bouchet, Jacques Dupin, Jean Daive, Samuel Beckett tercümanı Elmar Tophoven gibi isimler bu dönemde Celan'ın yakınlık kurduğu kimseler arasındadırlar. Jean Bollack ve Edmond Lutrand ise ayrıca önemli olan iki isimdir. Lutrand, savaş sonrası yıllarda Yahudi bir yardım or-

ganizasyonunda gayret göstermiş; ellili yıllarda Paris'teki *Yıldız-Büro*'da Rowohlt ve sonradan Fischer yayınevleri için çalışmıştır. Celan, ahir ömründe bu büroyu zaman zaman ziyaret etmiş; hatta orada şiirler bile yazmıştır.

Bu dönemlerdeki sıkı bir dost da Prag Yahudi'lerinden Franz Wurm'dur. Wurm, çocukluğunu İngiltere'de geçirmiş; 1949'dan beri Zürih'te yaşamakta ve Radyo programcılığının yanı sıra şiirle de meşgul olmaktadır. Celan'ın 1963 ila 1970 yılları arasında Wurm'la gerçekleştirdiği yoğun mektuplaşmalar, şairin hayatına ve eserlerine dair ciddi bilgiler ve belgeler sunmaktadır. Wurm da Char, Valéry ve Shakespeare gibi isimlerin tercümelerini yapmaktadır aynı zamanda. Bütün bu özellikleri hasebiyle Celan, şiir ve tercümeler üzerine Wurm'la sıkı sohbetler yapabilmiştir. 1967 güzünde, İsviçre'nin *Ticino* kantosundaki Tegna'da geçirdikleri zaman, daha da yakınlaşmalarına vesile olmuştur. Wurm aynı zamanda, 1967 Eylül'ünde, Celan'ın terapist Moshé Feldenkrais ile temas kurmasına aracılık etmiştir.

Yine bu yıllarda edebiyat bilimcilerle de yakınlaşmalar yaşamıştır Celan. Paris'teki Claude David, Hannover'de öğretimine devam eden Hans Mayer, Genf'teki Bernhard Böchenstein ve özellikle İsviçreli Alman Dili ve Edebiyatçısı Beda Allemann. Bu son isme Celan, eserlerini, yaşarken ve ölümünden sonra neşretmesi için emanet etmiştir. Aralık 1966'da, Alleman'la birlikte, Nelly Sachs'ın Nobel Ödülü'nü alması münasebetiyle bir gece tertip etmişlerdir. 1964'de Celan, Nelly Sachs üzerine yaptığı araştırmayla Doktor unvanını alan Alman Dili ve Edebiyat Bilimcisi Gisela Dischner ile tanışmıştı. Ölümüne kadar onunla, kesintili; ancak oldukça şahsî bir ilişkiyi devam ettirmiştir.

1967 yılı, Celan'a iki karşılaşma getirir. Bu yeni karşılaşmaları kendisi bizzat arzu etmiştir; ancak *karşılaşmalar* Celan'ın şiddetli Nazi Geçmişi'ni yeniden dalgalandırmakta ve onu ürkütmektedir aynı zamanda. Bahsi geçen senenin Temmuz ayında *Heidegger*'le buluşur ve müteakip Eylül ayında *Berlin*'de onunla birlikte birkaç gün geçirir. Heidegger'i ilk kez, henüz on sekiz yaşındayken Paris yolcuğunda fark etmiş; eserlerini, 1948'de Viyana'da kaldığı altı aylık süre içerisinde, Ingeborg Bachmann ile yaptığı konuşmalarda tanımıştır. Kısa bir süre sonra Bachmann, Heidegger üzerine (kendi deyimiyle Heidegger'e karşı) yazdığı *Martin Heidegger'in Varoluşçu Felsefesi'nin Eleştirel Kabulü* (Die kritische Aufnahme der Existentialphilosophie Martin Heideggers) isimli çalışmasıyla, doktor unvanı almıştır. 1952'den itibaren Celan, düzenli olarak Freiburg'lu Filozof'un eserlerini almış ve tetkik etmeye çalışmıştır. *Varlık ve Zaman* (Sein und Zeit), *Metafizik'e Giriş* (Einführung in die Metaphysik), *Patikalar* (Holzwege) gibi eserlerini ve Hölderlin'den Trakl'a kadar pek çok şair üzerine kaleme aldığı denemelerini dikkatlice okumuştur. Heidergger'in yoğun Nazi bağlantısı Celan tarafından pekâlâ bilinmektedir. NSDAP'nin (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi-*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) üyesi olmuş, 1933 ilkbaharında Freiburg Üniversitesi'ne rektör olarak göreve başlarken, Alman üniversitelerinin kendilerini ispatı üzerine yaptığı konuşmasında, bilim hizmetlerinin Nazilerce biçimlendirilmesini desteklediğini dile getirmiştir. 1945'ten sonra öze dönüşünün hayatta kalma taktiğinden ibaret olduğu söylenemez. Peki, Celan'ı Heidegger'e bu denli yakınlaştıran şey neydi? Kuşkusuz Celan, Heidegger'in, Alman Şiiri'nin *Hölderlin-çizgisi*ne olan mey-

li ve *varlığın unutulması* (Seinsvergessenheit) belirtisiyle *Tanrısızlaştırılan* (Entgötterung) dünya karşısında, öz olanı ve son sözü, *şiirin tek başına* söyleyebileceğini tasdik etmesi gerekçeleriyle, ona karşı büyük yakınlık hissetmişti. Aynı zamanda Karl Löwith'in, Heidegger'a bakışla *Tanrısız Teoloji* (gottlose Theologie) olarak adlandırdığı şeye inanmıştı.[26] Ayrıca, dile getirilen bu hususların dışında Celan'ı Heidegger Felsefesi'ne itekleyen bir şey daha vardı: *Dil*. Celan'ın, kendisini Heidergger'den radikal biçimde ayıran şeyin *bilincinde* olmadığı tahmin edilir: O'nun *Anti-Hümanist* oluşu, *Etik*'ten feragat etmesi ve felsefesinin *İyi* (Gut) ve *Kötü* (Böse) olanın iki yakasında gidip gelmesi...[27] Bütün bunlar, Heidegger'in *Üçüncü İmparatorluk* (Dritten Reich) zamanındaki tutumunun ve aynı şekilde karakterindeki *dikbaşlılığın* ön koşullarıydı.

Paul Celan, on yılı aşkın bir süre boyunca, Heidegger'in metinlerini bizzat Yazar'ın kendisinden ayrı tutmayı başarabilmiştir. Zira şahsını, içten içe eleştirel görmeye başlamıştı bile. 1959 yılında, Heidegger'in bizzat kendisinin yetmişinci doğum günü münasebetiyle Celan'dan bir şiir armağan etmesi ricasını, Ingeborg Bachmann gibi, Celan da reddetmiştir. 1970 Yaz'ında, Gerhart Baumann eliyle, Heidegger'i, Freiburg'da yeniden ziyaret daveti gelir. Celan, Heidegger'le yeniden karşılaşmayı istediği konusunda Baumann'a açık olmak zorundaydı; zira bu davetin, kendi şiir kitaplarını tanıtacağını ve yüksek değer katacağını da bilmekteydi. Böylece Celan, en ön sırada Heidegger'in oturduğu Freiburg Üniversitesi amfisinde, binlerce kişinin önünde şiirini okumuştur. Gelecek günler için Hedegger'le, Filozof'un Todtnauberg Köyü yakınlarındaki münzevi ahşap kulübesine birlikte kaçamak yapmak hususunda randevulaştılar.

Her ne kadar, ikilinin o günlerine dair bilgi ve belgelerin sayısında son yıllarda artış olmuşsa da, hakikatte o günlerde Celan ve Heidegger arasında ne yaşanmış ne yaşanmamış; ne üzerine konuşulmuş neye susulmuş, hâlâ ihtilaflıdır.[28] Şüphe götürmeyecek olansa, Celan'ın o günler hakkında kulübenin misafir defterine düştüğü notlardır: *"Kulübe kitabı içerisinde, gök kuyusundaki yıldızlara bakarak, kalbe ulaşacak bir kelimenin umuduyla. 25 Temmuz 1967 / Paul Celan.*[29] Birkaç gün sonra Celan, Freiburg'a, Heidegger'e gönderdiği *Todtnauberg* isimli şiiri yazmıştır. *Zoraki Işık* (Lichtzwang) isimli kitabına giren bu şiir, ikilinin birlikte geçirdiği günlerin lirik bir stenografisi gibidir: *"arnika, göz tesellisi, / bir de bunun üstüne / kuyudan yıldız küple içki"* şeklinde başlıyor şiir. Sonrasında Celan'ın misafir defterine yazdığı satırlar, değişmeden dâhil oluyor şiire: *"gecikmedi, / ulaşacak kelime/ henüz kalbe"* [30]

Celan'ın bu şiirde kalbe ulaşsın diye beklediği kelime, Heidegger'den gelmesi beklenen *özür*dür. Hayatın diğer tarafında kalan bütün ölü Yahudiler adına beklenen özür... Bir özür ya da bir açıklama... Ancak kalbe ulaşsın diye beklenen kelime gelmez. Aslında Celan, konuşmalarında Heidegger'den birkaç kez hesap, açıklama beklediğini ifade etmiştir; ancak bunların hiçbirinde beklediği sözcükler kalbine ulaşmamıştır. Bunun dışında arkadaşlarından bazılarına Celan –Marie Luise Kaschnitz, Klaus Reichert ve Franz Wurm gibi- Heidegerr'le aralarında geçen sohbetten memnun kaldığını söylemiştir. Peki, ama o beklenen kelimeyi söylememek için neden bu kadar inat edilmiştir? Celan'ı çok yakından tanıyan dostu Jean Bollack, onun Nazilere yakın bir Filozof ile bilerek ve isteyerek buluşmasını, *Ölülerin Mahkemesi* (Tribunal der To-

ten) olarak açıklar. Ayrıca, buluşmanın yapıldığı yer olan Todtnauberg'ın, *Toten-Au*[31] ve *NS-Organisation Todt*'u[32] hatırlattığını söyler. Georg Steigner ise, Celan'ın böyle bir buluşmada, kendi inanç ve güvenini riske atmış olduğu tahmininde bulunur. Böylece Steigner, Bollack'tan farklı düşünür: Celan'ın bu buluşmaya gidişindeki amacının gayet barışçı ve uzlaşmacı olduğunu; aksi takdirde Celan'ın, daha önce yaptığı ve hep yapacağı gibi, hesabı çıkarıp net bir şekilde tahsil edebileceğini söyler.[33]

Bollack, şairin bu niyetini, diğer Celan-yorumcularından farklı olarak, daha önceki zamanlarda da karşılaşılmış bir tutum olarak görür. Celan'ın Ingeborg Bachmann ile başarısızlıkla sonuçlanan ilişkisini; kendini Walter Benjamin gibi ölümün kollarına atan Martin Buber ve Nelly Sachs gibi uzlaşmaya hazır Yahudilerle olumsuz sonuçlanan ilişkilerini hep aynı düzlemde görür ve örnek olarak gösterir.[34] Hakikatte, Celan'ın tavrındaki bu tutumu genellemek, bugüne dek hafife alınmış, küçümsenmiştir; fark edilmemiş olsaydı daha iyiydi belki de. Ahir ömründe Celan'ın, kendisini hüzünlere gark eyleyen karamsar mizacı, dostları tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Celan, gerçekten de Heidegger'le *ödeşmek* (abrechnen) istediyse, neden misafir defterine yukarıda alıntıladığımız satırları yazmıştır? Neden onunla 1968 Mart'ında Freiburg'da yeniden buluşmayı arzu etmiştir? 1967 Temmuz'unda birlikte çektirdikleri, geçmiş zamanı yeniden hatırlatan fotoğrafı neden saklamıştır? Esasında, yakın zamanlarda, Heidegger'in 30 Ocak 1968'de, *beklenmeyen büyük bir armağan* olarak niteleDiği şiirinden ötürü Celan'a teşekkür ettiği bir mektup gün yüzüne çıkmıştır: *"O zamandan beri, birbirimize pek çok şey hakkında suskun kaldık. Düşünüyorum da,*

konuşulmayanlar üzerinde geçecek birkaç gün bazı şeyleri çözüme kavuşturabilir."[35] Ayrıca Heidegger, *Önsöz* (Vorwort) adında bir şiir kaleme almıştır ki bu şiir, Celan'ın *Todtnauberg* isimli şiirine bir öndeyiş getirmek muradını taşımaktaydı. Celan'a Heidegger'den, bundan başkası ulaşmaz. *Konuşulmayan* ve *birbirinden susulan*, yerini muhafaza etmiştir.

Celan'ın 16-29 Aralık 1967'deki Berlin ikameti, *ölüler diyarına yolculuk* (Hadesfahrt) ve *ölüler mahkemesi* (Totengericht) olarak tasvir edilebilir. Bu yolculuğunda Celan, Berlin Sanat Akademisi'nde Walter Hölleler'in yanında ve Freiburg Üniversitesi'nde Peter Szondi'nin seminerlerinde ders vermiştir. Ernst Schnabel, Celan'la birlikte bir televizyon programı kayıt altına almıştır. Bunların dışında, Peter Szondi, Marlies Janz, psikanalist Walter Georgi ve bazı başka isimlerle birlikte Batı Berlin'in kış manzarası altında bolca gezip dolaşmıştır. Özellikle Szondi'nin refakatiyle; ama illaki kendi bilinçli tercihiyle, şehrin Nazi Geçmişi'nin kalıntılarının bulunduğu yerlere bilhassa odaklanmıştır. 10 Kasım 1938'de ilk kez geldiği Berlin Anhalter İstasyonu'nu, virane olarak yeniden bulmak, Celan için oldukça duygusal bir an olmuştur.

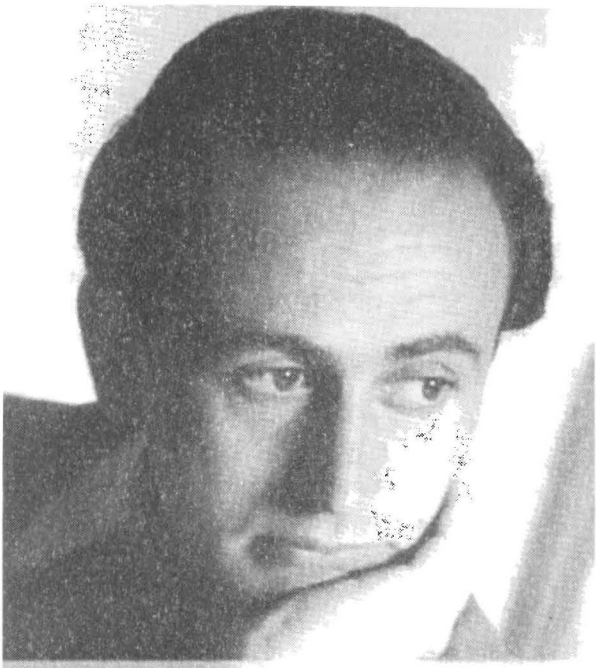
Celan'ın bu dönemde yazdığı *Bir Dinlencede Uzanıyorsun* (Du liegst im größen Gelausche) isimli şiir, sarsıcı Alman terör tarihinin bir çeşit bilançosu olmuştur. Bu şiir de, *Todtnauberg* gibi, gezilip görülen panoramanın *stenografi*si olarak okunabilir. Bugün terörün topografyası olarak isimlendirilen, hastalık doğuran mekânlarla yüzleşme, Celan'ın gözleri önünde gerçekleşmiştir: Rosa Luxemburg'un ve Liebknecht'in cesetlerinin atıldığı *Landwehr Kanalı*; Plötzensee'deki idamlık alanda, 20 Temmuz 1944'de insanların asılarak öldürüldüğü *kasap askısı*

(Fleischerhaken); ve katledilmelerinden önce Luxemburg ve Liebknecht'in birlikte konakladıkları Hotel-*Eden*.

adam delik deşik oldu, kadın,
yüzmek zorunda kaldı, pislik herif,
kendisi için, hiç kimse için, herkes için-

landwehr kanalı artık hiç uğuldamayacak.
hiçbir şey
durulmuyor.[36]

Celan'ın eserlerine dair ilk ve son derece başarılı çalışmalardan birini yapan Peter Szondi, evvelce *Kış Şiiri* (Wintergedicht) ismini taşıyan bu şiirde mevzubahis gerçeklikleri tasnif etmiştir. Gerçi böyle bir yardım olmadan da, şiirin gayet açık olduğu söylenebilir: Yine bir başka *Ocak* (1919) ayında gerçekleşen cinayet çiftinden sonra, hiçbir insanî hareket *uğuldama* gerçekleştirmemiştir; yani sessiz kalınmıştır. Bunun aksine *hiçbir şey durulmamıştır*. *"Hiçbir şey durulmadığı için, bu şiir duruluyor. Bu şiiri durgun kıl; çünkü hiçbir şey durulmuyor."*[37] Bu şiirin dilinde, insanı tedirgin eden katı bir duygusuzluk var gibidir; şöyle ki: *Eden*, bir zamanlar insanî mutluluğun ütopyası, cennet ülkesiydi; fakat bu kelime, Celan'ın şiirinde *bir Eden* (ein Eden)[38] şeklinde kullanılmaktadır. Aynı kelime hem cenneti hem de cinayetin işlendiği ve altmışlı yıllardan beri, modern bir bina olarak kullanılmakta olan bir oteli işaret eder.[39] *Sembollerdeki çok yönlülük*,[40] Celan'ı her daim etkisi altına almış ve poetikasındaki temel taşlardan bir tanesi olmuştur. Aynı zamanda bu iyi ve kötü; hayat ve ölüm gibi bütün farklılıkları içine çeken bir kara göl gibidir.

Paul Celan

Wolfgang Emmerich

rororo Monographie

"KUDÜS OLDUĞUNU SÖYLE"

Paris, Mayıs 1968 – İsrail, Ekim 1969

Paul Celan, 23 Kasım 1967'de, kırkyedinci doğum gününde, klinikten ayrılıp kendi dairesine taşınmıştı. Bu stüdyo daire, Latin Mahallesi'nin ortasında, *Tournefort* Sokağı'nda bulunmaktaydı. *Güçlü bir koşu mu?*[41], diye sormuştur kendine ki bu sadece latife değildi. École Normale Supérieure'in gelecek zamanlarda yeniden hayatının merkezine yerleşmesi; sadece gönüllü tercih değildi; aynı zamanda önemli bir dönemeçti. Oğlu Eric ile düzenli olarak buluşuyor; onun dışında Latin Mahallesi'ndeki kendi sosyal çevresine odaklanıyordu. *Place de la Contrescarpe*'deki *Chope* isimli lokal, müdavimi olduğu mekânlardan biriydi örneğin. Yine de ailesiyle birlikte yeniden bir arada yaşayabileceği umudunu tamamen kaybetmiş değildi.

1968 yılının başında, Berlin yolculuğunun akabinde şöyle der: "*Kendimi berbat ve sefil hissediyorum. Biliyorum, evet. Paris benim için bir ağırlık. Silkinip üstümden atmayı bir türlü beceremediğim bir ağırlık...*"[42] İlkbahar mevsimine kadar bu hissedişle kalır. Erich Fried ile

karşılaştığı ve onunla İsrail üzerine münakaşa ettiği Londra'daki Paskalya tatilinden üç hafta sonra 1968'de *Paris Mayıs*'ı yaşanır. Bu olay Celan'ı önce heyecanlandırmış ve umutlandırırmış daha sonrasında ise derinden hayal kırıklığına uğramasına sebep olmuştur. Paris Mayıs'ı, sonucu negatif olacak başka olaylarla da yolunun kesişmesine neden olmuştur Celan'ın: Alman öğrencilerin protesto hareketleri, Prag Baharı ve onun Sovyet birliklerince aynı yılın Ağustos ayında çöküşe uğraması... Bu olaylar, otoriter güç ve güçsüzün ilişkisi, esaret ve özgürlük seçimiyle alakalı meselelerdir.

Bu tasvir edilen vaziyet, aslında Celan'ın ilk gençlik yıllarından beri meşgul olduğu ve kendisini ontolojik olarak ilgilendiren durumlardı. Celan, Anti-Faşist ve Sosyalist gruplar içerisinde yer almış; Marksizm ve Anarşizm'in teorik metinlerini okumuştu. Bukovina'nın 1941'den sonra 1944 yılında yeniden Sovyet işgaline uğraması ve ülkenin *halk demokrasisine* geçişiyle Bükreş'te yaşadıkları, Celan'ı şüpheci bir insan yapmış ve onu kaçışa zorlamıştı. Çernivtsi'yi yeniden görmeyi, Erich Einhorn'u Moskovada ziyaret etmeyi ve Franz Kafka'nın Prag'ını tanımayı deli gibi istemesine rağmen; bu kaçıştan sonra Doğu Bloğu ülkelerine bir daha asla adım atamamıştı. Solomon'un tabiriyle *Yaralı Marksist*,[43] sosyalist-komünist ideallerle fiilî sosyalizmi; yani *gömülü Ekim*'i birbirinden sert çizgilerle ayırmıştı. Ossip Mandelstam'a olan yakınlığıyla elde ettiği kimlik, onu bu pozisyona rapteder. Celan, kendi etnik-dinî nitelikli Sosyalizm algısını Mandelstam ve diğer Rus şairlere bağlar. Ona göre devrim, *ötekilerin başlangıcı*, *alttakilerin ayaklanması* ve *bütün yaratılmış olanların isyanı* demektir; yani *evrensel ölçekte radikal bir tümden değişim*.

Milenyumcu (Chiliasmus) çizgide, bu tür bir devrimle Celan, 1789'dan beri devam eden pek çok politik devrimi kastediyordu: 1871 Paris Komünü, 1917 Ekim Devrimi, 1919 Spartaküs Ayaklanması, 1934 Viyana İşçi Ayaklanması ve 1936-1938 İspanyol İç Savaşı. Özellikle sonuncusunu, *yaşlı komünist kalbini* tahrik eden bir olay olarak gördüğünü yazar Solomon'a. Pek çok kez umudunun Doğu'da olduğunu vurguladığından, kötü tecrübeler yaşamasını doğal olarak Batı'yla ilişkilendirmiştir. Özellikle Fransa ve Almanya ile. 1962'de Alfred Margul-Sperber'e, "*Almanya'da bir şeyler çürük.*" şeklinde yazarak, Nasyonal Sosyalizm egemenliğinin edebiyat ve sair alanlarda tehlikesizmiş gibi gösterilmeye çalışıldığını kasteder. Arkadaşlarıyla gecenin geç saatlerine kadar devrim şarkıları söylemiş olan Celan'ın, *milenyum* özlemini, 1968 Paris Mayısı'na taşıdığı söylenebilir. *Güzellik sokaktadır* (La beauté est dans la rue) ve *Toplum etçil bir çiçektir* (La société est une fleur carnivore) gibi sloganlar Celan'ın hoşuna gittiğinden üniversite grevinde ve protesto gösterilerinde ön sıralarda yer alması son derece doğaldı. Yaşadığı muhitin sokaklarında barikatların olduğunu, Franz Wurm'a gururla haber veriyordu.[44] Ecole Normale Supérieure'de Alman Dili ve Edebiyatçısı olan Stéphane Moses, *Gare de l'Est*'deki[45] toplu halk gösterisinde Celan'la karşılaştığını söylemiştir: Celan, yanındakilerle kol kola girmiş ve yüksek sesle *Enternasyonal* marşını terennüm etmektedir. Kuşkusuz Celan'ın *cemaate* olan ihtiyacı; en az yalnızlığa duyduğu ihtiyaç kadar şiddetliydi.[46]

Polisin gösterdiği şiddeti tekin bir durum olarak görmüyordu Celan. Aynı şekilde, özellikle Moskova Komünist Platformu'na (KPF) yakın sol partilerin itişip ka-

kışmasını da benimsemiyordu. Ayrıca Paris'te yaşananlar ile Almanya'dan gelen haberler iyiden iyiye birbirine karışmış durumdaydı. 11 Nisan 1968'de Rudi Dutschke[47], kendisine düzenlenen bir suikast sonucunda ağır yaralanır. Mayıs başında Alman öğrenciler ve sendikalar ayrı ayrı Olağanüstü Hâl yasasını protesto ederler. Bu olaylar esnasında Celan, anlaşılmayan biçimde kendisini *Sol Anti-Siyonizm* (linke Antizionismus) hareketine yakın dururken bulur ki *Anti-Siyonizm*'i, Antisemitizm'in çağcıl kamuflajı olarak görmektedir. Rudi Dutschkes'in '*Antisemitizm'den Antikomünizme*' (Vom Antisemitismus zum Antikommunismus) isimli makalesi gibi, *Öğrencilerin Başkaldırı* (Rebellion der Studenten) adlı metni okuduğunda; neredeyse *hiç yetkisi olmayan otorite-karşıtlarına* dair derin bir hoşnutsuzluk kavramıştı onu.[48]

Peki ya *Doğu*'daki umuttan ne haber vardır? Franz Wurm'la mektuplaşmaları, Celan'ın Prag Baharı'nı sempatiyle karşıladığını; ancak bu cılız denemenin, özgürlükçü Sosyalizm'i şiddetli bir şekilde yaraladığını düşündüğünü göstermektedir. Bu süreçte Wurm, uzun bir müddet Prag'da ikamet etmeyi planlar. Celan'ı da davet eder; ancak Celan, gitmek istemesine rağmen günden güne iyice karanlıklaşan Çekoslovakya yolculuğunun altından kalkamayacağını düşünür.[49]

1968 yılında, *ötekilerin başlangıcı*, *alttakilerin ayaklanması* ve *bütün yaratılmış olanların isyanı* –Paris, Berlin, Prag- olarak kurduğu üç katlı hayali, üç katlı hayal kırıklığına dönüşmüştür. Bu dönemde yazılmış bir şiir olan *Işıklı Sopalar* (Leuchtstäbe), bu evrimi fevkalade şekilde izah eder. Aynı yıl 2 Haziran'da, neredeyse onüç yaşına varan oğluna yazdığı *Eric İçin* (Für Eric) isimli şiir, hâlihazırda içinden geçtiği *tarihe* duyduğu güvensizlik

ve şüphelerle doludur. Celan, bu dönemde şiirden kopmamış; zaman zaman şiirler yazmıştır. Bu şiirler, içinden geçtiği zamana olan ilgisinin kişisel politik algısıyla iç içe geçerek yüksek bir şiirin nasıl ortaya koyulabileceğini ispat etmeleri açısından önem taşımaktadırlar. Ağustos 1967'de, *Asya'da Bir Kardeşe* (Einem Bruder in Asien) isimli şiiri üzerinde çalışır. Bu şiirin Vietnam Savaşı'nı imlediği oldukça açıktır. 7-8 Haziran günlerinde, Yakın Doğu'da cereyan eden Altı-Gün Savaşları'nın etkisiyle *Düşün* (Denk dir) isimli şiiri yazar. Şöyle başlamaktadır şiir: *"düşün hele! massadalı bataklık askeri / geri getirecek / vatanı!"*[50]

Bu şiirin ilk taslaklarında mısralar şöyledir: *"Düşün hele! Massadalı bataklık askeri/ geri getirecek sana / vatanı!"*[51] İlk taslakta yer alan '*sana*' kelimesinin şiirin son hâlinde yer almaması dikkate değer bir farktır. Bu farkla Celan, İsrail'in içinde yer aldığı savaşta kendini de safa koymuş ve kendi vatan ihtiyacını da hesaba katmış olduğunu göstermektedir. Bu tutum Celan'ın gençliğinde, yani Çernivtsi'de Paul Antschel iken, babasının vatan özlemini küçümsemesiyle karşılaştırıldığında Celan'ın nasıl radikal bir duygu değişimi yaşadığı fark edilecektir. Yahudi hayatı, Yahudi kimliği Celan için artık her şeyden önce İsrail Devleti'nin güvence altına alınmış varlığıyla temsil edilmektedir. 1969 yılında, kendi gayretleri neticesinde İbranice Yazarlar Birliği'nden davet alır. İçinde şüpheler ve kuşkular olmasıyla birlikte bu daveti kabul eder ve 30 Eylül 1969'da İsrail'e uçar.

Bu yolculuk Paul Celan'ın biyografisinin en kritik *dönüm noktası* olmuştur. Kudüs şehri, Çernivtsi, Paris, Bükreş ya da Viyana'dan çok daha önemli bir mekân olarak girmiştir hayatına. Paris'e döndükten sonra İsrail'de-

ki arkadaşı Manuel Singer'e şöyle yazar: *"Kudüs'e ihtiyacım var. Tıpkı onu bulmadan önce ona nasıl ihtiyacım vardıysa, aynen öyle."*[52] Hâlihazırda Prag'daki dostu Franz Wurm'a ise şunları yazar: *"İsrail'de onyedi gün: yıllardır özlemini çektiğim, en yoğun günler... O, orada dururken şimdi ben nereye gidebilirim? Orada, özellikle Kudüs'te, güçlü Ben'im... Sohbet etmek için, susmak için, yaşamak için... Şüphesiz her şeyi görmedim ve muhakkak yeniden gitmek zorundayım"*[53]

Celan'ın empati kurularak onaylanacak bu ifadelerinin yanında, şaşırtıcı da bir gerçek vardır: Yolculuğunu, vaktinden önce kesmiş ve 16 Ekim'de sevmediği, razı olmadığı Paris'e geri dönmüştür. Şayet Celan, iyice düşünmüş ve İsrail'de bir ev tutup artık orada yaşaması gerektiğine kani olmuşsa; belki de bu yüzden yolculuğunu aniden kesip geri dönmüştü. İsrail tecrübesi gösterdi ki hayatındaki problemleri, bilmeceleri, karışıklıkları bu müjdeleyici şehirde çözüme ve rahata kavuşturabilirdi. Celan'ın Paris'e döndüğü haftalardaki hevesi, çok büyük olmalıydı; yazık ki hüsrana dönüşmüştür.

İsrail'deki iki haftaya yakın ilk zamanları ağırlıklı olarak olumlu deneyimler ve duygularla geçmiştir. Akrabalarını ve çocukluk arkadaşlarından bazılarıyla yeniden karşılaşır. Bukovinalı hemşerileriyle buluşur. 8 Ekim'de Kudüs'te tertip edilen bir programda şiirlerinden okur. Coşkulu ve tıklım tıklım bir dinleyici kitlesi vardır. Bu kitle tarafından kuvvetle alkışlanır. *"Güzel bir programdı; çok güzel dinleyicilerdi oradakiler"*[54] diyerek anacaktır bu günü. Dinleyiciler arasında, Musevi Filozof Gershom Scholem de vardı. Scholem'in *Kabbala* üzerine kitaplarından Celan, Yahudi mistisizmine giriş okumaları yaparken epeyce istifade etmişti. 1962'den sonra da

onunla Paris'te üç kez bir araya gelmişti. 14 Ekim'de Tel Aviv'de İbranice Yazarlar Birliğince kabul edildiği resepsiyonda, pek çok yazar tarafından değer verilerek ağırlanmasını çok büyük bir hoşnutluk olarak nitelemekteydi Celan. Neticede Alman Dili'ne sımsıkı bağlıydı ve İsrail'de yaşamıyordu. Bu yüzden kendisine gösterilen teveccühe *şimdilik* minnettardı.

Ertesi gün Tel Aviv'deki bir programda, bir şeylerin Celan'ın dikkatini bariz şekilde dağıttığı gözlerden kaçmamıştır. Bu dikkat dağılmasının nedenlerini Ilana Schmueli net bir şekilde hatırlamaktadır: "... *Tel Aviv'in Çernivtsili vatandaşları, çocukluğunu bildikleri ünlü Alman şairi dinlemek için merak içinde toplanmışlardı. Eski arkadaşları da davetliydi ki bunların kimisi hala tanıdık, kimisi de artık tanınmayan; biraz da sahte bir dostluk maskesi takınan kimselerdi. Otuz yıl üzerine, çevresi 'geçmişle' çevrili olduğu halde şiirini okudu. Bu, onun içinde yaşadığı en büyük yalnızlıktı belki de. Hayatının daha önceki dönemlerinde kendisine aşikâr olan şey, burada daha bariz bir şekilde ortaya çıktı ki, 'yabancılık' hissi, onun kaderinde kontrol altına alınamayacak bir şeydi. [...] Öksüzdü, burada bile. Ve aslında buraya ait olamayacağını biliyordu da.*"[55]

Hayatının ve şiirinin tepe noktasına ulaşmasını sağlayan bu gezi, İsrail ve hepsinden önce Kudüs, Celan'a iki şey kazandırmıştı. Biri, kendinden dört yaş küçük, Çernivtsili arkadaşı Ilana Schmueli'ydi. Onu, 1940-1944 yılları arasındaki savaş zamanlarında tanımıştı ve şimdi Kudüs'ün içinde ve çevresinde birlikte bolca zaman geçirebilmişlerdi. Diğeri de 1967 yazından beri serbestçe girilebilen, yeniden birleştirilmiş *Kudüs* şehrinin aşkı.

Celan ve Ilana'nın yeniden karşılaşması, yoğunluğunun ve zaruretinin her ikisini de son derece şaşkına çeviren bir *aşkı* temsil etmekteydi. Ilana, Celan'la birlikte gezip dolaştığı her yeri, tıpkı bir günlük tutar gibi kayıt altına almıştır. Massada'ya yapılıkları gezi gibi. 17 Ekim 1969'da yeniden soğuk Paris'e döndükten sonra, Aralık ayına kadar ondokuz yeni şiir yazar Celan. Ondokuz yeni şiir, Ilana ve Kudüs ile yaşadıklarını unutmayıp, yeniden onlarla dönüp dolaşmak için... Bu şiirler, 1976'da mirası olarak yayınlanacak *Zaman Çiftliği* (Zeitgehöft) isimli üç bölümlük kitabının iki bölümünü oluşturmuştur.

Celan, 20 Ekim'den itibaren, zarflara süreçte oluşan şiirleri de iliştirdiği bir dizi mektup yazar, Ilana'ya. Bu mektuplarda, üç farklı dünyadan, farklı ağırlıklarda tecrübeler dile getirir: Karış karış gezilmiş, gerçekliğine şahit olunmuş Kudüs'te geçen Ekim günlerinden gelen saikler; Kutsal şehirle olan bu karşılaşmada Celan'ın insanlarla kurduğu münasebetler ve en önemlisi Ilana'yla yaşadığı samimi ilişki... Bütün bu tecrübeler, Yahudiliğin mistisizminden beslenen manevî Kudüs şehri ile birleşir. Böylece Kudüs, Celan için zaman ve mekânın muazzam bir sarayı olma niteliğini kazanır. Kudüs ve İsrail'in bütün dinî ve *mesiyanik* (messianische) anlamlarına inat, Celan'ın, katliamdan artakalanların gerçek vatanı olan vâdedilmiş topraklara gitmiş olduğunun asla unutulmaması gerekmektedir. Seyahatinden önce yazdığı bir şiirin son mısrasında, Hachnissini'nin ricasını dile getirdiği topraklara: *"Beni de içine al."* diye seslenmiştir. Celan'ın, *Kudüs Olduğunu Söyle* (sag, daß Jerusalem ist) ve *Trombonlar Mahfili* (Posaunenstelle) isimli şiirlerin, Eski ve Yeni Ahit'le sıkı bağlar kuran şiirler olmalarına rağmen; bununla Celan'ın yönünü pozitif bir *dinî inanca* (Gla-

ubensbekenntnis) çevirmesi mevzubahis değildir. Tevrat'ın, soykırımdan sonra anlattıkları *boş metinlerdi* (Leertexte) ve öyle kalmıştı Celan için.

Celan'ın İsrail'de kazandığı coşkulu havayı muhafaza edebildiği söylenemez. 23 Kasım 1969'da, Ilana'ya kırk dokuzuncu yaş gününde Paris'ten şöyle yazar: *"Hissediyorum ve biliyorum, Kudüs'te kazandığım güç, göçüp gitti. Yanında bir mucize getirir misin? Seni, bir mucize olarak getirir misin?"*[56] Ilana, gerçekten de Paskalya Yortusu'ndan kısa bir vakit önce Paris'e gelmiş ve 1970 Şubatı'nın başına kadar Celan'la birlikte kalmıştır. Ancak, maalesef, beraberinde bir mucize getirebilmiş değildir.

"HER GÜN, UÇURUMLARIMDAN AŞAĞIYA DOĞRU..."

1969 Sonu/1970 İlkbaharı

Celan'ın Alman Dili'nde bir şair olarak ikametini İsrail'e taşıma mülahazaları, gerçekten uzak olduğu kadar ciddidir de. Diğer taraftan da Celan, ikametini bir süre için bile olsa, Almanya'ya ya da Almanca konuşulan İsviçre'ye aldırmayı aklından geçirmektedir. Bunun üzerine 1960'dan beri aklında olan bu düşüncesini yeniden gündemine alır. Freibug'lu Alman Dili ve Edebiyatçısı Gerhart Baumann, Roman Dilleri ve Edebiyatı Uzmanı Hugo Friedrich'in Üniversite'de okutmanlık teklifini ulaştırır Celan'a. Freibug, Celan'ın zihninde sempatik ve güzel bir Almanya şehri olmasına rağmen; bu teklifi soğuk karşılamış ve Paris'te kalmaya devam etmiştir. 1968'den bu yana, L'Éphémere Dergisi'nin yayıncılarından olduğu için güçlü bir yazar çevresi edinmişti Paris'te. Fransız okura Celan'ın metinlerinin hem orijinallerini hem de tercümelerini sunabildiği için, L'Éphémere Dergisi bu yıllarda oldukça önemli olmuştur. André du Bouchet, Yves Bonnefoy ve Jacques Dupin'i Celan ellili yıllardan beri tanı-

maktadır. Jean Daive gibi daha genç olan yazarlar, Celan'ın eserleriyle yakından ilgilenirler ve Celan için anlayışlı ve samimi dostlar olmuşlardır.

Olumlu gibi görünen atmosfere rağmen, özellikle 1967 sonbaharında ailesinden ayrılmasından beri, yalnızlığı iyiden iyiye artmaya başlamıştı Celan'ın. 1962 sonundan 1969 yılının başlarına kadar toplamda bir yılı aşkın vaktini psikiyatri kliniklerinde harcamıştı. Psikiyatrik tedaviyi ne kadar isteyerek kabul ettiği kuşkuludur. Kuşkusuz olan, klinikte tedaviye ve bakıma kati surette ihtiyacı olduğuydu. Ancak, Celan'ın hastalığının tıbbî teşhisinin ne olduğu, klinik belgelerinin incelenme yasağı olduğundan tam olarak bilinememektedir. Acı olan, Celan'a dair özellikle yakın çevresindeki insanlar tarafından yapılan yorumların, onun psikolojik olarak cidden hasta olduğu, ruhsal bozukluklar yaşadığı, şizofren olduğu ve hatta *takip edilme korkusu* (Verfolgungswahn) çektiğine kadar varıyor olmasıdır. Şüphe götürmez olansa, Celan'ın 1960 yılında yaşadığı ve kamuya yansıyan intihal suçlamalarının onu ağır depresyonlara sürüklediği ve 1945'ten önce yaşadığı korku, tehdit ve hüsran deneyimlerinin bir daha asla telafi edilemeyecek kırıklara sebebiyet vermiş olduğudur. O zamanlar yaşanan derin travmalar, bugün duygusal sıkıntı halleri olarak adlandırılan, sürekli tekrar eden ağır süreçlerin doğmasına neden olmuştur. *"Her şey yaralanır. İnsan ve eşya, zorla birbirinin içine girer. Yaşantılar derine nüfuz eder. Hatırlamak, cerahatli bir yara olur."* şeklinde tarif ediliyor bu durum Nietzsche'de.

Bunun yanında, eskiden yaşanmış ancak çözülememiş bazı üzücü durumların; ruhî zemine kayarak yeniden gündeme gelmesi söz konusudur. İntihal suçlaması, buna

güzel bir örnektir. Celan'ın kuruntulu bir kişiliğe sahip olduğunu, muhakkak en iyi kendisi biliyordu. Pek çok şiirindeki müstehzi hava, bunu doğrulamaktadır. 1963'ten itibaren yazdığı şiirlerinde, tıbbî, vücut ve hastalık terminolojisine ait kavramları sıklıkla kullandığı gözlerden kaçmaz: *Sinir hücresi, beynin tepesi, beyin sapı, nakledilmiş beyin dokusu, beynin dış yüzeyi, beynin tırmıklanması, beyin lopları, işitme kaybı, rodopsin, görme hücresi, kalp hücresi* gibi sözcükler, Celan'ın klinik deneyimlerini yansıtmaları açısından önemlidir. Hepsinden önce bir kelime ön plana çıkar: *vehim* (Wahn). Özellikle *Nefesdönümü* isimli kitabında, bu kelimeyi türlü formlara sokarak kullanır Celan.

Celan'ın kendi psikolojik halinin tehlikesinin ne kadar farkında olduğunu, bu alanla ilgili yaptığı okumaları gözler önüne sermektedir. Bu okumalar, psikoloji ve kişinin kendi ruh dünyasını tanımaya çalışmasıyla oldukça yakından ilgilidir. Henüz ellili yıllarda, kendi durumundan şüphelenmemiş olsa bile, Sigmund Freud ve psikanalizin diğer yazarlarını okumaya başlamıştır. 1960'dan sonra okuduğu Karl Jaspers'in *Genel Psikopatoloji* (Allgemeine Psychopathologie), Eugen Bleuler'in *Psikiyatri* (Psychiatrie), Ludwig Binswanger'in *Psikiyatri'de İnsan* (Der Mensch in der Psychiatrie) ve *Melankoli ve Mani* (Melancholie und Manie) isimli kitaplar, Celan'ın bu alanda tetkik ettiği eserler arasındadırlar. Son kitap, üzerinde en fazla durduğu kitaptır belki de. *Depresyon-Hasar, Kayıp* tarzı kelimelerin altını çizer. Tıpkı aynı eserde Binswanger'in "*...gelecekte öngörülen kaybın melankolisi, kötümserliğin aksine, bizzat gerçekleşmiş olarak hissedilir.*"[57] şeklindeki yarım cümlesinin altını çizmesi gibi.

Celan'ın son yıllarında yazdığı şiirler, *Zoraki Işık* (Lichtzwang), *Kar Parçası* (Schneepart) ve *Zaman Çiftliği* (Zeitgehöft) isimli kitaplarında toplanmıştır. Bu kitaplar, Celan'ın *Ben*'inin nasıl parçalandığını ve tekrar yeniden dirilerek şiire nasıl hayat verdiğinin belgeleri gibidirler. Celan'daki *kuşku dili* (Sprachskepsis), çok erken dönemlerde yerleşmiştir. Bunun ilk sinyali, *Mezarlara Yakınlık* (Nähe der Gräber) isimli şiirinde öldürülen annesine, *anadil* ve geleneksel kafiyeli şiirle ilişkili olarak yöneltilen sorularda gizlidir: *"ve tahammül ediyorsun anne, tıpkı önceden evimizde olduğu gibi / sessizliğe, Almancaya, acı kafiyeye."*[58] 1948'de Viyana'da Celan, Edgar Jené'in makalesine, *şeylerin doğru isimlerinde* olup olmadığı sorusunu yöneltir ve *yanıp kül olan anlamın küllerinden* bahseder. Goethe geleneğindeki dünya sevgisinin anlam dolu karşılığı Celan için imkân dışıydı: *"tek kelime / biliyorsun: cenaze"* şeklinde ifade ediyordu bunu *Geceleyin Açılmış* (Nächtlich geschürzt) isimli şiirinde. Celan için on yılı aşkın bir süre kıyas olan Franz Kafka şöyle saptamıştı durumu: *"Duyularla algılanabilen dünya için dilden yalnızca ima yoluyla yararlanılabilir. Takribî de olsa dil, asla kıyas amacıyla kullanılamaz. Zira duyularla algılanabilen dünya içinde dil, sadece mülkiyet ve mülkiyet ilişkilerinden söz eder."*[59] Kafka'nın bu tespiti, Celan için daha da şiddetlidir. Holokost'tan sonra yazmak demek, kıyas yapmaktan vazgeçmek demektir; çünkü orada yaşananlar hiçbir şekilde kıyas edilemez şeylerdi. *Meridyen* isimli konuşmasında, *bütün mecaz ve metaforlar anlamsız veya saçma bir hale gelene kadar* başka çıkar yol olmadığını söylemişti.

İstisnasız bir şekilde Celan'ın zihin dünyasındaki algı ve düşünceler, bağlaç olmadan kullanılan muarız dil-

le ve devrik cümlelerle yeniden işlenir; böylece beklentiler maddî dünyadan; adeta *doğal bir deyişten* (natürliche Rede) kurtarılır. Celan, kelimelerle kurduğu ilişkilerde iki strateji kullanır: *kelime doldurma* ve *kelime parçalama*. Şairin umudu, dilde bu türden yapılmış bir çalışma sürecinin sonunda ortaya çıkan *tamamıyla kapalı olanı* (hermetisch) sabırla anlayabilmektir.

"Şiirlerimde, zamanımızın insan tecrübelerine bir son nokta koydum. Çok paradoksal görünmeli: tam olarak beni de içine çekiyor."[60] Ölümünden üç ay kadar önce Çernivtsili arkadaşı Gustl Chomed'e böyle yazmıştır. Ontolojik olarak temellendirilmiş, radikal bir poetik çaba: Gerçekte, Celan'ı hala hayatta tutan, sürekli tekrar eden hüzün ve çaresizliğin üstünden bir şekilde atlayabilmiş olmasıydı. *"Sevgili Franz, hiç de küçümsenmeyecek müşkülatlar var benimle yaşayan"*[61] diye yazıyor 1969'un Haziran ayında Prag'daki dostu Franz Wurm'a. Kasım ayında karısının desteğiyle Batı Paris'te, Seine Nehri köprüsü Mirabeau yakınlarında satın aldığı daireye taşınması, Celan'ın ruh hâlinde herhangi bir iyileşme yaşamasına vesile olamamıştı. *"Bugün içimden çırılçıplak satırlar geçiyor Franz: Her Allah'ın günü, uçurumlarımdan aşağıya doğru... Bugünden yarına yaşıyorum; daha doğrusu, bugünden bugüne..."*[62]

Ilana Schmueli'nin 3 Şubat 1970'de son gidişinden sonra, bahar mevsimi yeniden farklı planlar ve girişimler getirir. Celan, Yves Bonnefoy ile birlikte, 1939'dan beri hiç gitmediği Tours şehrine bir gezi yapmayı düşünür. Ancak bu gerçekleşmez. Mart başında, Prag'daki dostu Franz iki haftalığına ziyaretine gelir. Wurm, Samuel Beckett ile bir randevu ayarlar ve Celan'ı da iştirak etmesi için davet eder; ancak bu davet Celan tarafından reddedi-

lir. Daha sonra, ruh akrabası olduğunu düşündüğü İrlandalı ile görüşmeyi reddettiği için üzülmüştür. Yine bu günler içerisinde, eski dostu ve kendisinden yaklaşık yarım yıl sonra aynı şekilde hayatına son verecek arkadaşı Peter Szondi ile son kez görüşmüştür. 20 Mart'ta, Stuttgart'a gider. Orada, André du Bouchet ile beraber Hölderlin'in ikiyüzüncü doğum günü münasebetiyle yeni, yayımlanmamış bir şiirini okur. André du Bouchet ve Bernhard Böschenstein'la birlikte Tübingen'e geçerler ve son kez Hölderlin Kalesi'ni ziyaret ederler. Freiburg'a dönerler ve Bernhard Böschenstein burada bir küçük bir okuma programı tertipler. Martin Heidegger de bu programa iştirak eder.

Ömrünün bu son seyahatlerinde şair, şiirine karşı gösterilen dikkatsizlik ve kayıtsızlık tecrübelerini, daha kuvvetli şekilde yeniden yaşamıştır. Ayrıca, Stuttgart'taki okuma programının ortasında, televizyon medyası tarafından yapılan sululukları da tecrübe etmiştir. Şiirlerine karşı vurdumduymaz tavır takınanların, Hölderlin uzmanları olması, Celan'ı ayrıca derinden yaralamıştır. Bütün bu yaşadıklarını genelleştirerek, bundan sonra artık Almanya'da da hiçbir yankı bulamayacağını düşünmüştür. Tahminen Celan'ın en fazla rahatsız eden şey, törenin açılış konuşmasında Martin Walser'in Hölderlin ve onun psikolojik hastalığı üzerine söyledikleriydi. Şöyle demişti Walser: "*Hölderlin'in, kuyu kadar derin ve katı bir Benlik'ten yaratmaya dair herhangi bir fikri yoktu. Hiçbir şeyi yoktu. Gene de bir şeyi vardı: dışarıdan güvence altına alındığı müddetçe. Kendini başkalarında tecrübe etmek zorundaydı. Evet, buna herkes mecburdur. Birey, Avrupa'nın kusursuz bir çıkmaz sokağıdır!*"[63] Celan'ı kızdıran cümlelerdi bunlar. Çünkü Celan da kendini baş-

kalarında tecrübe etmek; kendisi ve şiirleri için yankıyı hissetmek zorundaydı. Yankı giderse; kendini boş ve *hiç* olarak hissedecekti.

Paul Celan'ın Paris'te geçirdiği son haftalara dair bilinen çok fazla bir şey yok. Ecole Normale Supérieure'de, Kafka'nın hikâyeleri üzerine bir seminer ve Günter Grass'ın *Teneke Trampet* (Die Blechtrommel) isimli romanına dair tercüme dersi gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bir müddet Edmond Lutrand'ın Loire Nehri yakınındaki evinde ikamet eder. Gisèle, Eric ve L'Éphémere dergisinden, Jean Daive ve Jacques Dupin gibi bazı arkadaşlarıyla görüşmeler ve telefon konuşmaları yapar. Dupin 17 Nisan'da, grafik ve poetik eserlerini, Bonn'daki bir sanat galerisinden Paris'e geri getirdiğinde Celan'ı aramıştır. Bu telefon görüşmesinde, Celan'ın sessiz kalması, konuşmaması sebebiyle aramayı sonlandırmak zorunda kalmıştır. Dupin, Bonn'daki sergi açılışına dair verdiği bilgilerin ve oradaki basınçlı havanın Celan'ı gücendirdiğine ihtimal vermiştir. Bunun üzerine Cealan'a bir özür mektubu kaleme almıştır. 20 Nisan'dan önceki bu günlerde Celan, kendisine gönderilen diğer mektuplara karşı kayıtsız kalması gibi, Dupin'in bu mektubuna da herhangi bir karşılık vermemiştir. 20 Nisan gecesi, karısı Gisèle, Celan'ın ortadan kaybolduğunu fark etmiştir. Çeşitli arkadaşlarından yaptığı soruşturmalar, sonuçsuz kalmış, herhangi bir habere ulaşamamıştır Gisèle. 1 Mayıs'da Celan'ın cesedi, nehrin akış yönünde on kilometre uzaktaki Courbevoie'de, Seine Nehri'nden çıkartılmıştır. Cesedi teşhis eden, Edmond Lutrand'dır. Nelly Sachs'ın da öldüğü gün olan 12 Mayıs 1970'de, Joseph Roth'un da metfun olduğu Thiais banliyö mezarlığına defnedilmiştir. Gisèle'nin bu mezarlığı seçmesinin sebebi, ilk çocukları

olan François'i Ekim 1953'de Celan'la birlikte bu mezarlığa defnetmiş olmalarıdır.

Celan'ın boğularak hayatını kaybetmesine dair, intihardan başka şüphe uyandıran hiçbir açıklama olmamıştır. Muhtemelen Celan, Nisan'ın 19'unu 20'sine bağlayan gece, evinin yakınındaki Emile Zola Bulvarı'ndaki Mirabeau Köprüsü'nden *Seine* Nehri kıyısına inmiştir. Hala boş kitap raflarının bulunduğu fakirhanesini, düzenli bir halde bırakmıştır. Yazı masasının üzerinde, altı çizili şu satırların bulunduğu Hölderlin biyografisi mevcuttur: *"Bu deha, bazen kararırdı ve kalbindeki kör kuyuların içine doğru düşmeye başlardı."*[64] Gözlerin aradığı bir veda mektubunuysa Celan, ardında bırakmamıştır.

Celan, neden bu şekilde ve bu vakitte ölüme gitmeyi seçmişti? Bu konuya dair spekülatif fikirler oraya atılmıştır. Werner Fuld, Celan'ın hayatına son vermesinde, tetikleyici bir unsur olarak Immanuel Weißglas'ın *O* (Er) isimli şiirinin 1970'de yeniden yayımlanmasını göstermektedir. Celan'ın kitaplığında, derginin Sonbahar sayısı bulunmaktadır. Bu şiir, ilk olarak 1944'de Bükreş'teki *Yeni Edebiyat* (Neue Literatur) isimli bir edebiyat dergisinde yayımlanmıştı. Bu yeni yayınla, Celan'ın eski intihal suçlamalarının yeniden gündeme gelmesinden endişe duymuş olabileceği, kulağa mantıklı gelmektedir.

Celan'ın kendi canına kıymasını açıklama denemelerinden bir diğeri de, psikolojik zemin üzerine inşa edilmiştir. Şair, çok uzun zamandan beri ve yoğun bir şekilde ölüm deneyimi üzerine düşünmüş; özellikle kendi intihar tasavvuruyla meşgul olmuştur. Çernivtsili arkadaşı Ruth Lackner, Celan'ın intihar düşüncesiyle büyülenmiş olduğunu ve Çernivtsi'de de böyle bir girişimde bulunmuş ol-

duğunu rivayet eder. Pek çok şiiri, başkalarının ve doğrudan bizzat kendi ölüm tasavvurunu önceleyen örnekler içermektedir. Ellili yıllarda yazdığı *Anıt Mezar* (Kenotaph) isimli şiirinde, boğularak ölüm düşüncesi önceden dile getirilmiştir. Ayrıca Bükreşli sevgilisi Lia Fingerhaut'un boğularak canına kıymasıyla sürekli ilgilenmiştir. *Kül Şöhreti* (Aschenglorie) isimli şiiri, bu ilgiyi ispatlamaktadır. 1965'te, kliniklerde, Kafka'nın sürekli okuduğu hikâyelerinin arka cildine not ettiği *"Gel ölüm, bugün gel"* cümlesi de, ölüm fikriyle ne denli içli dışlı olduğunu bir kez daha tescil etmektedir.[65]

Celan, 1943'den beri yazdığı çoğu şiirinde, özelde annesi ve genel olarak suçsuz yere öldürülen herkesle bizzat kendi *Ben*'ini, imgelerle birleştirmeye çalışmıştır. Hayatta kalanlarla suçsuz yere öldürülen kurbanların arasında gerili duran uçurumu telafi etmek için intiharda başka bir çıkar yol var mıydı? Ölüme duyulan bu hasret, İsrail yolculuğu gibi bazı kısa dönemler hariç, hayatının özellikle altmışlı yıllarının ortasından itibaren tükendiğini söylediği yaşama gücüyle birleşmiştir. Belki de, sevdiği ve saygı duyduğu, kendi gibi kırklı yaşların sonuna geldiğinde hayattan ayrılan insanlarla aynı kaderi paylaşmak istemiştir: Maria Zwetajewa, Sergej Jessenin, Walter Benjamin, Anne-Babası, Ossip Mandelstam. Ayrıca Ernst Weiß, Walter Hasenclever, Stefan Zweig, Klaus Mann gibi Naziler tarafınca izlenen ve hayatlarını intiharla noktalayan isimler de Celan için daima örnek teşkil etmişlerdir.

Adorno, *Negatif Diyalektik* (Negativen Dialektik) adlı eserinde, a*slında katledilmesi gerekirken tesadüfi bir şekilde hayatta kalanın, Auschwitz'den sonra gerçekten yaşayıp yaşayamayacağını* sormuştu. *"Onun artakalan*

hayatı, toplumsal öznelliğin temel usulü olan duygusuzluğa muhtaçtır. Canı bağışlananların büyük vicdan azabı olmadan, Auschwitz mümkün olmazdı."[66] Evet, Paul Celan, hayatta *tesadüfen* kalanların duygusuzluğuna muhtaçtı. Bu noksanlığı Peter Szondi, Büchner'in *Danton*'undaki *bakışı*yla tanımlar: *"Hayata artık anlam veremeyen bu bakış; onu aslında gerçekten anladığı içindir."* Ve her ikisi de ölümcüldür. 23 Ocak 1968'de, bilanço çoktan ortaya çıkmıştı bile:

misafir olmuş olacağım
kekelenen dünyada
duvardan sızmış bir isim
açık yara üstüne[67]

BÖLÜM DİPNOTLARI

1. Paris'in en prestijli Yüksek Öğrenim kurumu. [ç.n.]
2. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt I. S. 188.
3. Solomon, Petre: Briefwechsel mit Paul Celan (Mektuplaşmalar). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. 1981. Sayı 32-11. S. 73.
4. Solomon, Petre: *a.g.e.* S. 76, 78.
5. Bu hadise aynı zamanda, 2003 yılında yönetmen Jeff Kanew tarafından aynı isimle beyaz perdeye de taşınmıştır. [ç.n.]
6. Die Zeit Gazetesi. Tarih: 18 ve 15.01.1963
7. Holthusen'in *Ölüm Havası*'yla ilgili düşüncelerini hatırlamakta fayda var. Zira, oldukça müspet eleştiriler yapmıştı bu şiir için. *Hiç Kimsenin Gülü* isimli şiir kitabında eleştirdiği metaforların aynıla-

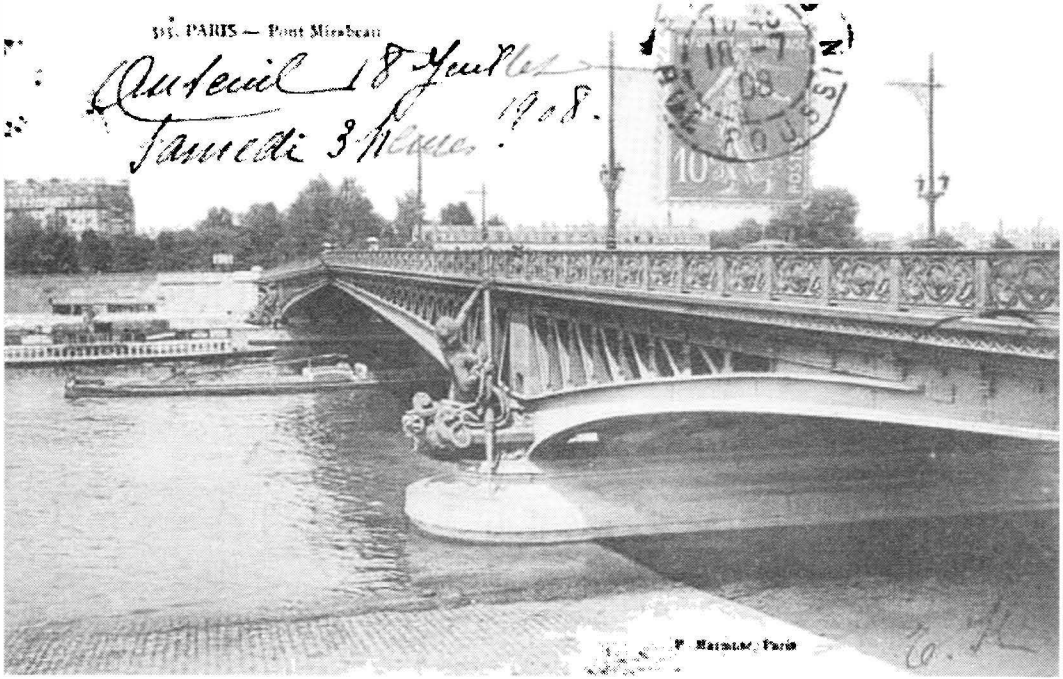
rı, hatta daha kuvvetli bir şekilde *Ölüm Havası*'nda da vardı. Ellili yıllarda Nasyonal Sosyalizm lehine gelişen durumlarda Holthusen'in de diktatörlüğün savaş düşkünü ağzına geldiği hatırlanırsa; bu eleştirisinde ne denli *objektif* olduğu kolayla anlaşılabilir. [ç.n]

8. Frankfurter Allgemein Gazetesi. Tarih: 26.06.1964
9. Eleştirmen burada, Celan'ın imge dünyasının bunu bile yapamadığını anlatmak istemektedir. Ona göre, gittikçe bulanıklaşan bir şiir yapısı, anlatmak istediğini dönüştürmekte ve ortada derdini anlatamayan bir şiir kalmaktadır. Bu eleştirinin elle tutulur yanının olmadığı ise son derece açıktır. [ç.n.]
10. Celan, Paul: Gedichte aus dem Nachlass (Miras Şiirler). Frankfurt am Main, 1997. S. 96.
11. Bermann Fischer, Gottfried: Briefwechsel mit Autoren (Yazarlarla Mektuplaşmalar). Frankfurt am Main, 1990. S. 685 vd.
12. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 187.
13. Adorno, Theodor W.: Kulturkritik und Gesellschaft (Kültür Eleştirisi ve Toplum). Prismen (Prizmalar) içerisinde. Frankfurt am Main, 1955. S. 31.
14. Gellhaus, Axel: Die Polarisierung von Poesie und Kunst bei Paul Celan (Paul Celan'da Şiirin ve Sanatın Kutuplaşması). Celan Yıllığı-6 içerisinde, 1995. S. 55.
15. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 199.
16. Hölderlin Kalesi, Hölderlin'in 1807'den 1843 yılına kadar yaşadığı, kaleyi andıran evdir. Evin hemen önünde bir göl bulunmaktadır. Celan'ın '*yüzen Hölderlin kalesi*' şeklinde terkibe döktüğü, muhtemelen bu kalenin önünde gezintiye çıktığı demlerde, sudan yansıyan kale görüntüsüdür. [ç.n.]
17. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 1. S. 226.
18. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 199.
19. Böschenstein, Bernhard: Im Zwiegespräch mit Hölderlin (Hölderlin'le Diyalog). Stuttgart, 1988. S. 259.
20. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 108.
21. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 39.
22. '*Iefimnee*' mısraı, şiirin orijinalinde de aynı şekildedir. Anlamsız bir kelimedir. Kendinden önceki kelime ise *Tiefimschnee*'dir. Yani '*karda derin*'. Celan, ayrı yazılması gereken *Tief im Schnee*'yi birleştirmiştir. Hemen akabinde gelen kelime de, *Tiefimschnee* kelimesinden T ve S harflerini çıkarmak suretiyle elde edilmiştir.[ç.n.]

23. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 29.
24. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 30
25. Solomon, Petre: Zwanzig Jahre danach (Yirmi Yıl Sonra). Neue Literatur (Yeni Edebiyat) Dergisi içerisinde. Yıl, 1982. Sayı 33-11. S. 23 vd.
26. Steiner, Georg: Heidegger, abermals (Heidegger, Yeniden). Merker Dergisi içerisinde. Yıl 1989. Sayı 43. S. 94.
27. Steiner, Georg: *a.g.e.* S. 95.
28. Celan ile Heidegger arasındaki ilişkiye dair *The Johns Hopkins University Press* tarafından 2006 yılında yayımlanan *-Paul Celan and Martin Heidegger* An Unresolved Conversation, 1951–1970- isimli kitap, meraklısına tavsiye edilebilir. [ç.n.]
29. Krass, Stephan: Mit einer Hoffnung auf ein kommendes Wort (Gelecek Bir Kelimeye Duyulan Özlemle). Neue Zürcher Zeitung (Yeni Zürih Gazetesi) içerisinde. 2 Ağustos 1997.
30. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 255.
31. ***AU*** kısaltması, Auschwitz toplama kampını temsil etmektedir. Toten-Au: Auschwitz Ölüleri. [ç.n.]
32. Bu organizasyon, savaş yıllarında Almanya'nın inşaat işlerini yürüten teşkilattır. Celan'ın çağrışımı, Todt Teşkilatı'nın, Ukrayna'daki ölüm kamplarının sorumlusu olmasıyla ilişkilidir. [ç.n.]
33. Bollack, Jean: Vor dem Gericht der Toten (Ölülerin Mahkemesi Önünde). Neue Rundschau içerisinde. Sayı 108-1. S. 127-156.
34. Bollack, Jean: Paul Celan und Nelly Sachs. Neue Rundschau içerisinde. Sayı 105-4. S. 119-134.
35. Alıntı: Krass, Stephan: "Wir haben Vieles einander zugeschwiegen" Ein unveröffentlichter Brief von Martin Heidegger an Paul Celan. ("Birbirimize karşı ne çok şey sustuk". Martin Heidegger'in Paul Celan'a gönderdiği yayımlanmamış bir mektup). Neue Zürcher Zeitung (Yeni Zürih Gazetesi) içerisinde. 2 Ağustos 1997.
36. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 334.
37. Szondi, Peter: Celan-Studien (Celan Tetkikleri). Frankfurt am Main, 1972. S. 134.
38. Şayet Celan, yalnızca Otel'i ya da Cennet'i kastetmek isteseydi kelimeyi Eden şeklinde kullanması gerekecekti. Bilinçli bir şekilde eklenen *artikel* kelimenin anlam havzasını geliştirmiştir. [ç.n.]

39. Szondi, Peter: *a.g.e.*S. 123.
40. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 167.
41. Qui *tourne fort?* Şeklindeki soru, yaşadığı mahalle olan *Tournefort*'a bir atıftır. Kelimeler arasındaki çağrışıma dikkat edilmediği takdirde; metindeki geçiş anlamsız gibi görünmektedir. Aslında bu durum, Celan'ın bütün bir *şiirtarihine* genişletilebilir. Kurduğu çağrışım dünyasıyla, nesneler arasında sürekli mekik okumuştur. Algıladığı nesneleri birbirine zincirleyerek bir bütüne ulaşmak hevesi gibi... Bütün ulaşmak istediği ise, eksik olmak hissinin götürdüğü yerdedir. [ç.n]
42. Wurm, Franz: Paul Celan. Briefwechsel (Mektuplaşmalar). Frankfurt am Main, 1995. S. 124.
43. *marxiste blessé.*
44. Wurm, Franz: *a.g.e.* S. 149.
45. Paris Güney İstasyonu.
46. Stéphane Moses ile 1995 yılında Kudüs'te yapılan bir konuşmadan.
47. Altmışlı yıllarda, Almanya'daki öğrenci hareketlerinde son derece aktif olmuş Alman Marksist Sosyolog. [ç.n.]
48. Wurm, Franz: *a.g.e.* S. 146.
49. Wurm, Franz: *a.g.e.* S. 149.
50. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 227.
51. Historisch-Kritische Ausgabe (Tarihî-Eleştirel Edisyon). S. 246.
52. Die Stimme Dergisi, Haziran-Ağustos Sayısı, 1970. S. 7.
53. Wurm, Franz: *a.g.e.* S. 220.
54. Schmueli, Ilana: Sag, dass Jerusalem ist. Über Paul Celan: Oktober 1969-April 1970. (Kudüs Olduğunu Söyle. Paul Celan: Ekim 1969-Nisan 1970). Eggingen, 2000. S. 17.
55. Schmueli, Ilana: *a.g.e.* S. 18.
56. Schmueli, Ilana: *a.g.e.* S. 32.
57. Marbach Alman Edebiyat Arşivi. S. 43.
58. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 3. S. 20.
59. Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lane (Taşrada Düğün Hazırlıkları). Frankfurt am Main, 1983. S. 68.
60. Silbermann, Edith: Begegnung mit Paul Celan. Erinnerungen und Interpretation. (Paul Celan'la Karşılaşma. Hatıralar ve Yorumlar). Aachen, 1993. S. 37.

61. Wurm, Franz: *a.g.e.* S. 199.
62. Wurm, Franz: *a.g.e.* S. 231.
63. Walser: Hölderlin zu entsprechen (Hölderlin'e Benzemek). Die Zeit Gazetesi içerisinde. 27.03.1970.
64. Schwerin, Christoph Graf von: Bitterer Brunnen des Herzens (Kalbin Acı Kuyuları). Der Monat Dergisi içerisinde. Sayı 279. S. 81.
65. Felstiner, John: Paul Celan. Eine Biographie (Paul Celan- Biyografi). Münih, 1997. S. 296.
66. Adorno, Theodor. W.: Negativen Dialektik. (Negatif Diyalektik). Frankfurt am Main, 1966. S. 353 vd.
67. Celan, Paul: *a.g.e.* Cilt 2. S. 349.

Mirabeau Köprüsü, Paris

KRONOLOJİ

1920	Paul (Pessach) Antschel 23 Kasım 1920'de her ikisi de Yahudi olan Friederike Antschel ve Leo Antschel-Teitler çiftinin tek çocuğu olarak Bukovina-Çernivtsi'de dünyaya gelir.
1920-35	Wassilkogasse-5 numaralı evde ikamet.
1926-27	Alman İlkokulu
1927-30	Ders dili İbranice olan İbranî İlkokulu.
1930-35	Romanya Devlet Lisesi. Ders dili Rumencedir.
1935-38	Ukrayna Devlet Lisesi. Ders dili Rumencedir.
1934	Bar Mitsva töreni. Komünist gençlik organizasyonunda çalışma.

1935	Masarykgasse-10 numaralı eve taşınma.
1937/38	İlk şiirinin teşekkül etmesi.
Haziran 1938	Lise mezuniyeti.
9-10 Kasım 1938	Tıp Fakültesi'nde öğrenim maksadıyla Krakov ve Berlin üzerinden Paris ve Tours yolculuğu.
Temmuz 1938	Çernivtsi'ye dönüş.
Eylül 1939	Çernivtsi Üniversite'sinde Romanistik bölümüne başlama.
20 Haziran 1940	Çernivtsi'de Kızıl Ordu'ya katılma.
1940- Yaz	Ruth Lackner iler arkadaşlığın başlaması.
Eylül 1940	Çernivtsi'de Romanistik ve Rusça öğrenimi
5-6 Temmuz 1941	Romanya Silahlı Birliği'ne katılma. Kısa süre sonra, SS Birlikleri'nin Çernovtsi'ye gelişi. Ağustos sonuna kadar üçbin Yahudi'nin katli.
11 Ekim 1941	Çernivtsi Gettoları'nın kuruluşu. Transdinyester'e (Moldova) ilk sürgün. Paul Antschel'in şehirde zorla çalıştırılması.
Haziran 1942	İkinci sürgün dalgası. Paul Antschel'in anne ve babası da bu dalganın içerisindedir.
Temmuz 1942	Güney Moldova'da şehir inşaat faaliyetlerinde zorla çalıştırılma.

Sonbahar/Kış 1942	Baba Antschel'in vefatı. Kısa süre sonra da annesinin Michailowka'da toplama kampında öldürülmesi.
Şubat 1944	Romanya'daki işinden ayrılma ve Çernivtsi'ye dönüş. Ruth Lackner ile yeniden karşılaşma.
Nisan 1944	Çernivtsi'de Kızıl Ordu'ya katılma. Psikiyatri Kliniği'nde sağlık personeli olarak görev alma. Masaryk Sokağı'ndaki baba evine yeniden dönüş.
Sonbahar 1944	Çernivtsi'de İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümüne giriş. İki şiir kitabının yayımlanması.
Nisan 1945	Bükreş'e gidiş. Alfred Margul-Sperber'i ziyaret.
Sonbahar 1945	Cartea Rusa adlı Yayınevi'nde editör ve tercüman olarak çalışma.
Sonbahar 1946	Petre Solomon ile arkadaşlığın başlaması.
2 Mayıs 1947	Ölüm Havası'nın Rumence tercümesinin Paul Celan ismiyle yayımlanması.
Aralık 1947	Budapeşte üzerinden Viyana'ya yolculuk.
Ocak 1948	Ingeborg Bachmann sonraları aşka dönüşecek ilişkinin ilk karşılaşması.
Şubat 1948	Viyana'da, *Plan*-Gazetesi'nde on yedi şiirin yayımlanması.

Haziran 1948	Klaus Demus ile arkadaşlığın başlaması.
Temmuz 1948	Paris'e gidiş.
Ağustos 1948	*Edgar Jené. Düşün Düşü* isimli eserin yayımlanması.
Eylül 1948	*Kül Kavanozlarındaki Kum* (Der Sand aus den Urnen) isimli şiir kitabının yayımlanması.
Sonbahar 1948	Alman Dili ve Edebiyatı ve Dil Bilimleri bölümlerinde öğrenimin başlaması.
Ağustos 1949	Diet Kloos ile Paris'te karşılaşma.
1949/50	Klaus Demus'un Paris'te öğrenime başlaması.
Kasım 1949	Yvan Goll ve Claire Goll ile tanışma. Yvan Goll, 27 Şubat 1950'de vefat eder.
Haziran 1950	Sosyal Bilimler'de *Lisans* derecesini elde etmesi.
Kasım 1951	1938'den sonra ilk kez Almanya'ya gidiş. Grup 47'nin okuma programına iştirak etmesi. Ingeborg Bachmann ile yeniden karşılaşma.
Sonbahar 1952	*Haşhaş ve Hatıra* (Mohn und Gedächtnis) isimli kitabın yayımlanması.
23 Aralık 1952	Grafiker ve ressam *Gisèle de Lestrange* ile evlenmesi.

1953	René Char ile karşılaşma.
7 Ekim 1953	Sadece otuz saat hayatta kalan oğulları François'in dünyaya gelmesi.
1953	Glaire Goll'ün Celan'ı ilk kez intihalci olarak ihbar etmesi.
6 Haziran 1955	Oğulları Claude François Eric'in dünyaya gelişi.
17 Temmuz 1955	Paul Antschel ismiyle Fransız vatandaşlığına girişi.
1955	*Eşikten Eşiğe* (Von Schwelle zu Schwelle) isimli şiir kitabının yayımlanması.
Mayıs, Kasım 1957	Rosa Ausländer'in Paris'e ziyarete gelmesi.
Ekim 1957	Ingeborg Bachmann ile yeniden karşılaşma. Peter Huchel ve Hans Mayer ile görüşme.
26 Ocak 1958	Bremen Edebiyat Ödülü.
Nisan 1959	Peter Szondi ve Jean Bollack ile tanışma. *Dil Kafesi* (Sprachgitter) isimli şiir kitabının yayımlanması.
Temmuz 1959	*Dağda Konuşma*'nın (Gespräch im Gebirg) yayımlanması.
Sonbahar 1959	École Normale Supérieure'ye okutman olarak giriş.
Nisan 1960	Claire Goll'ün intihal suçlamalarının bazı gazetelerce benimsenmesi.

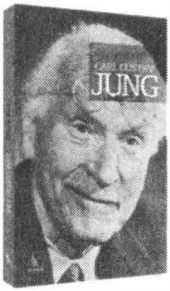
Mayıs 1960	Nelly Sachs ile Zürih'te bir araya gelme. Ingeborg Bachmann ile yeniden karşılaşma.
13-17 Eylül 1960	Nelly Sachs'ın psikiyatri kliniğinde ziyaret için Stockholm'e yolculuk.
22 Ekim 1960	Darmstadt'ta Georg-Büchner Edebiyat Ödülü'nün teslimi. Meridyen (Der Meridian) isimli meşhur konuşma.
Aralık 1962-Ocak 1963	Paris'teki bir psikiyatri kliniğinde ikamet.
Mayıs/Ekim 1963	Franz Wurm ile Zürih'te ilk kez bir araya gelme.
Sonbahar 1963	*Hiç Kimsenin Gülü* (Die Niemandsrose) isimli şiir kitabının yayımlanması.
1964	*Gisèle de Lestrange* ile bir sergi münasebetiyle Hannover'e gidiş.
Ekim 1964	Nordrhein-Westfalen Eyaleti'nin Büyük Sanat Ödülü'nün alınması.
Mayıs 1965	Paris'te Psikiyatri kliniğine yeniden giriş.
19 Nisan	Paris'te Goethe Enstitüsü tarafından düzenlenen sergide, şiirlerinin Gisèle de Lestrange'nin çalışmalarıyla bir arada sergilenmesi.
Kasım 1966	Petre Solomon ile Paris'te buluşma.

Şubat-Mayıs 1967	Yeniden klinik günlerinin başlaması.
Temmuz 1967	Feiburg Üniversitesi'nde düzenlenen programa katılma. Ardından Martin Heidegger ile Todtnauberg'deki kulübesinde bir müddet ikamet.
Sonbahar 1967	*Nefesdönümü* (Atemwende) isimli şiir kitabının yayımlanması.
Kasım 1967	Aile evinden ayrılış.
Aralık 1967	Batı-Berlin'e gidiş. Peter Szondi ile geçirilen günler.
Mayıs 1968	Paris'teki Mayıs olaylarına tanıklık.
Sonbahar 1968	Paris'te, L'Éphémère dergisinde yayın kurulunda görev.
Ekim 1968	*Güneş İplikleri* (Fadensonnen) isimli kitabın yayımlanması.
Kasım 1968-Ocak 1969	Bir takım psikolojik krizlerin ardından yeniden klinik günlerinin başlaması.
Paskalya 1969	Londra seyahati ve halasını ziyareti.
1969	*Kaçak Harç* (Schwarzmaut) isimli kitabın yayımlanması.
Ekim 1969	İsrail yolculuğu. Ilana Schmueli ile karşılaşma. Kudüs şiirleri.
Aralık 1969-Şubat 1970	Ilana Schmueli'nin Paris'e gelişleri.

Mart 1970	Franz Wurm'un Paris'e gelişi. Peter Szondi ile son karşılaşma. Stuttgart'taki programa iştirak.
20 (?) Nisan 1970	Seine Nehri'nde intihar. Cesedi, 1 Mayıs 1970'de bulunur.
12 Mayıs 1970	Paris'te, Thiais Mezarlığı'na defin.
1970	*Zorakî Işık* (Lichtzwang) isimli kitabının yayımlanması.
1971	*Kar Parçası* (Schneepart) isimli kitabının yayımlanması.
1976	*Zaman Çiftliği* (Zeitgehöft) isimli kitabının yayımlanması.

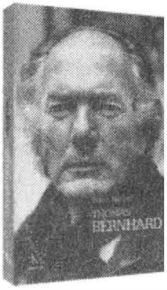

Goeth

Kurt Leonhard

MONOGRAFİ DİZİSİ 1

PAUL CELAN

"Paul Celan, çok uzak bir yerlerde duruyor ve kendini bir şeylerden sakınıyor. Onun hakkında pek çok şey biliyorum. Hiçbir insanın güç yetiremeyeceği buhranlardan kendini çekip çıkardığını dahi, pekâlâ biliyorum..."

Martin Heidegger

"Ondan daha hiddetli bir şair yoktur. İlhamını acıdan ve kırgınlıktan alan bir şiir de yoktur, onun şiiri kadar. Geçmiş adlı canavarla yüzleşmekten asla geri durmadı Celan. Ve 'geçmiş' adlı bu canavar, sonunda onu yiyip bitirdi."

Paul Auster

978-605-4498-54-3
9 786054 498543
ŞULE YAYINLARI 426
MONOGRAFİ DİZİSİ 1
www.suleyayinlari.com
₺ 14